

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
REGIONŲ PLĖTROS INSTITUTAS

Greta Girdvilytė

Studijų programos *Lietuvių kalbotyra*

II kurso studentė

LIETUVIŲ KALBOS LEKSIKA SU ŠAKNIMI SAUL-

Magistro darbas

Darbo vadovė
doc. dr. Jolanta Vaskelienė

Šiauliai, 2019

TURINYS

ĮVADAS	4
1. DAIKTAVARDŽIO <i>SAULĖ</i> DARYBINIS LIZDAS.....	8
1.1. Daiktavardiniai dariniai, sudaryti iš žodžio <i>saulė</i>	12
1.1.1. Dūriniai	14
1.1.2. Priešdėlių vediniai.....	24
1.1.3. Priesagų vediniai.....	25
1.1.4. Galūnių vediniai.....	28
1.1.5. Mišrusis darybos būdas.....	28
1.2. Būdvardiniai dariniai, sudaryti iš žodžio <i>saulė</i>	30
1.2.1. Dūriniai	31
1.2.2. Priesagų vediniai.....	32
1.2.3. Priešdėlių vediniai.....	32
1.3. Veiksmazodiniai dariniai, sudaryti iš žodžio <i>saulė</i>	34
1.3.1. Priešdėlių vediniai.....	35
1.3.2. Priesagų vediniai.....	36
2. TERMINAI, SUDARYTI IŠ DAIKTAVARDŽIO <i>SAULĖ</i>	37
2.1. Sudėtiniai terminai.....	42
2.1.1. Trižodžiai terminai.....	42
2.1.2. Dvižodžiai terminai.....	45
2.1.3. Daugiažodžiai terminai	52
2.2. Vientisiniai terminai	54
2.3. Neteiktini terminai	55
3. FRAZEOLOGIZMAI, KURIŲ SUDĖTYJE YRA DAIKTAVARDIS <i>SAULĖ</i>	56
3.1. Motyvuotieji frazeologizmai	59
3.1.1. Metaforiniai	59
3.1.2. Metoniminiai.....	63
3.1.3. Lyginamieji	64
3.2. Nemotyvuotieji frazeologizmai	66
IŠVADOS.....	68
SANTRAUKA	71
SUMMARY	72
ŠALTINIAI	73
LITERATŪRA.....	74

METRIKA	78
BIBLIOGRAPHIC DESCRIPTION	78
PRIEDAI	79
1 priedas. Darybinių variantų eilės	79
2 priedas. Darybinių sinonimų ir darybinių antonimų eilės.....	81
3 priedas. Terminų sinonimai ir antonimai	82
4 priedas. Frazeologizmų sinonimai, variantai ir antonimai.....	83

ĮVADAS

Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazėje (toliau – LKEŽDB) teigiama, kad „ide. žodžio ‘saulė’ rekonstrukcija yra sudėtinga. Graikų jon.-at. ἥλιος, dor., eol. ἄελιος, ir baltų pr. *saule*, lie. *sáulė*, la. *saule* (< **sāwel-*, **sāul-*) rodo, kad bent nom. -acc. sg. buvo diftongas *au*. Avestos *huuarə*, x^w*əng* ir germanų (go. *sauil*, *sunno* ir kt.) rodo buvusį heteroklitą *-l/-n-*. S. sl. *slъnъce* galėtų būti *l* ir *n* kamienų kontaminacija“ (Euler 2000, 71¹). Čia pat priduriama, kad „lie. *sáulė*, la. *saūle*, pr. *saule* – bendrabaltiškas pavadinimas **sāul(i)jā*, padarytas su priesaga *-(i)jā-* iš ide. kalbose plačiai paplitusio kamieno *-l-*, plg. lo. *sol* (**sāuel-*, gr. ἥλιος, bet Homero ἥλιος(*sāuelijos), go. *sauil*; plg. skirtingos darybos s. sl. *slъnъce* (**sul-n-*)“ (Smoczyński 1982, 213²).

Žodis *saulė* lietuvių kultūroje, istorijoje ir kalboje reiškia daug: nuo pat senų senovės žmonės Saulę garbino kaip dievybę, laikė ją gyvybės tiekėja, turinčia ypatingų galių. *Lietuvių kalbos žodyne* (elektroninis variantas, toliau – LKŽe) žodis *saulė* pirma reikšme yra apibūdinamas kaip „dangaus kūnas, aplink kurį skrieja Žemė ir kitos planetos“. Gyventojai, suprasdami dangaus kūno reikšmę ir svarbą šiame pasaulyje, jautė Saulei pagarbą – visa tai liudija dažnas žodžio minėjimas tiek dainose, tiek mitologijoje ir vaizdavimas mene. Tyrimų gausu ir šiomis dienomis: Dainiaus Razausko (2011) straipsnyje *Dievo vaikaitis: žmogaus vieta lietuvių kosmologijoje* pateikiami lietuvių ir lyginamieji kitų tradicijų mitiniai duomenys apie Saulę ir Mėnulį kaip Dievo vaikus, apie Saulės ir Mėnulio šeimą, jų dukteris žvaigždes ir žvaigždę kaip žmogaus sielos įvaizdį, parašytas Jolitos Bubnelytės (2015) baigiamasis magistro projektas *Lietuvių liaudies simbolika „En vogue“ aprangos kolekcijoje*, taip pat Nijolės Laurinkienės (2017) straipsnyje *Saulės ratų ir jos laivo mitiniai vaizdiniai: šviesulys paros cikle*, remiantis baltų religijos ir mitologijos šaltiniais, lietuvių ir latvių tautosaka ir kalbos duomenimis, nagrinėjamas Saulės mitinis vaizdinys – vienas svarbiausių žmogaus nuo seno stebėtų dangaus šviesulių.

Turtinga lietuvių kalbos leksika skirstoma labai įvairiai: socialiniu aspektu kalbama apie visuotinę, tarminę, profesinę, kurios didžiąją dalį sudaro terminai, ir žargoninę leksiką, etimologijos požiūriu kalbama apie veldinius, skolinius ir darinius, pagal sisteminius žodžių ir jų reikšmių santykius žodžiai gali būti susiję sinoniminiais arba antoniminiais ryšiais (žr. Jakaitienė 2010), be to, lietuvių kalba turtinga frazeologizmų ir naujažodžių. Visi lietuvių leksikos sluoksniai yra tyrinėjami kalbotyros specialistų.

Parašytų darbų apie lietuvių kalbą: žodžių darybą, terminologiją, frazeologizmus, sinonimus ir pan. – yra, tačiau daiktavardis *saulė* kalboje išsamiau netyrinėtas. Ištirti daiktavardžių *akmuo*, *turgus*, *diena*, *naktis*, būdvardžio *vienišas*, *-a* darybiniai lizdai (Vaskelienė 2006, 2008, 2010; Janciūtė

¹ Šaltinis: Euler W., Das germanische Wort für ‘Sonne’ noch ein {l}/{n}-Heteroklitikon wie im Indoiranischen?, LgB 2000, VIII, 69–77.

² Šaltinis: Smoczyński W., Indoeuropäische Grundlagen des bałtyckiego, ABSI 1982, XIV, 211–240.

2013, Jankauskaitė 2015), aptarti kamieną *lietu-* turinčių žodžių darybiniai ryšiai (Vaskelienė, Vilčinskienė 2018), apie naujažodžių darybą rašoma Ritos Miliūnaitės (2012, 2014, 2015), Linos Inčiūraitės-Noreikienės (2015), Daivos Murmulaitytės (2014, 2016), Emos Tolkačiovaitės (2017) ir Jolantos Vaskelienės (2017) publikacijose. Terminai ir frazeologizmai taip pat tyrinėjami žymių specialistų: Kazimieras Župerka (2000) analizavo kalbotyros terminus publicistikoje, Regina Kvašytė (2015) gretinamuoju aspektu nagrinėjo lietuvių ir latvių kalbotyros terminus, Dalia Gedzevičienė (2018) tyrė lietuviškus metaforinius teisės terminus, Aurelija Genelytė (2001) aprašė augalų pavadinimus, reiškiamus pastoviais žodžių junginiais ir kt.

Šiame magistro darbe tyrinėti lietuvių kalbos leksiką su šaknimi *saul-* visais aspektais būtų per platu, todėl pasirinkta sustabarėjusi ir nesustabarėjusi leksika: žodžių darybos, terminologijos ir frazeologizmų analizės aspektai. Žodžių darybos ir kūrimo procesas vyksta nuolat, nes tai vienas iš produktyviausių leksikos papildymo būdų. Svarbų vaidmenį žodžių daryba atlieka ir terminologijoje. Tyrimai rodo, kad dauguma terminų yra dariniai (Keinys 2005, 21), o tai sudaro prielaidą nagrinėti šaknį *saul-* ir žodžių, ir terminų daryboje. Sustabarėjusi leksika, t. y. frazeologizmai – saviti lietuvių kalbos vaizdingi posakiai, plačiai vartojami tiek visuomenėje, tiek mokslo aplinkoje: literatūroje, kasdienėje kalboje, tarmėse, tautosakoje, įvairių stilių publikacijose ir kt. Taigi lietuvių kalboje, kaip ir bet kurioje kitoje, vyksta nuolatiniai žodžių kitimo procesai: atsiranda vis naujų žodžių, o seni pasitraukia iš vartosenos.

Naujumas ir aktualumas. Apie žodį *saulė* yra kalbėję mitologijos specialistai, filosofai ir literatūrologai – tam skirtas 2010 metų humanitarinio mokslo žurnalo *Inter-studia humanitatis* 10 numeris *Saulė pasaulio kultūrose*. Žurnale analizuojama saulės simbolika, saulės ir soliaristikos konfigūracijos literatūroje ir pan. Loretos Mačianskaitės straipsnyje *Saulės figūros reikšmė Antano Škėmos kūryboje* (2010), Irenos Baliulės straipsnyje *Saulė lietuvių sovietinėje normatyvinėje literatūroje* (2010) ir Jono Nekrašiaus straipsnyje *Šiaulių ir Saulės vardas istoriniuose šaltiniuose* (2010) daugiausiai dėmesio skiriama nekalbiniams dalykams. Apie daiktavardį *saulė* parašytų kalbotyros darbų neaptikta, taigi magistro darbo tema *Lietuvių kalbos leksika su šaknimi saul-* yra aktuali: tyrimas apie daiktavardžio *saulė* darybos lizdą, apie tarp darinių susiklosčiusius variantinius ir sinoniminius santykius, apie frazeologizmus ir terminus su šiuo daiktavardžiu gali papildyti iki šiol atliktus tyrimus. Be to, žodžiai ir žodžių junginiai, kurie turi šaknį *saul-* ir yra neįtraukti į žodynus, jei tokių bus rasta, parodys dabartinėje lietuvių kalboje vartojamus leksikos vienetus: žodžius, terminus ir frazeologizmus, kurie neaptinkami žodynuose.

Darbo objektas – dariniai, kurių pamatinis žodis arba vienas iš pamatinių žodžių yra daiktavardis *saulė*, terminai, kurių pagrindiniai arba šalutiniai dėmenys yra sudaryti iš daiktavardžio *saulė*, ir frazeologizmai, kurių sudėtyje yra daiktavardis *saulė*.

Darbo tikslas – išanalizuoti žodžių ir žodžių junginių, turinčių šaknį *saul-*, vartojimą lietuvių kalboje.

Darbo uždaviniai:

1. Aptarti žodžių ir terminų darybos, frazeologijos teorijos klausimus, aktualius temai atskleisti.
2. Iš LKŽe išrinkti darinius, kurių pamatinis žodis arba vienas iš pamatinių žodžių yra daiktavardis *saulė*.
3. Iš *Lietuvos Respublikos terminų banko* (toliau – LRTB) išrinkti terminus, sudarytus su žodžiu *saulė*.
4. Iš *Frazeologijos žodyno* (toliau – FŽ) išrinkti frazeologizmus, į kurių sudėtį įeina daiktavardis *saulė*.
5. *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* (toliau – DLKT), *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne* (toliau – ND) ir *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* antraštyne (toliau – BLKŽA) paieškoti į žodynus neįtrauktų šaknį *saul-* turinčių žodžių ir žodžių junginių.
6. Suklasifikuoti ir išanalizuoti išrinktus darinius, terminus ir frazeologizmus.
7. Sudaryti ir aptarti darybinių sinonimų (toliau – DS) ir darybinių variantų (toliau – DV) eiles.

Darbo šaltiniai – LKŽe, LRTB, FŽ, DLKT, BLKŽ ir ND.

Darbo metodologija. Darbe taikomi aprašomasis analitinis, analizės, substitucijos ir interpretacijos metodai.

Tarptautinių žodžių žodyne (elektroninis variantas, toliau – TŽŽ) analizės metodas apibūdinamas kaip mokslinis „metodas, pagrįstas mitiniu ar faktiniu visumos skaidymu į dalis“. Darybinės analizės tikslas yra analizuoti žodžio, kaip leksikos vieneto, darybą. Pirmas darybinės analizės uždavinys – nustatyti, ar žodis yra paprastas, ar darinys. Darybinė analizė turi remtis darinio ir pamatinio žodžio gretinimu. Tarp darinio ir pamatinio žodžio turi būti dvipusis ryšys: semantinis ir formalus. Darybiškai negali būti gretinami du žodžiai, jei tarp jų reikšmės nėra nieko bendra. Tolimesnis darybinės analizės uždavinys – nustatyti darybos kryptį ir būdą, t. y. kuris žodis iš kurio ir su kokiomis darybos priemonėmis yra padarytas, kokia formali darinio struktūra. Nustačius, iš kokio žodžio ir su koku darybos formantu padarytas darinys, svarbu išsiaiškinti jo darybos reikšmę (žr. Barauskaitė 1985, 4–12). Darybinės analizės metodas taikomas darinio pamatiniam žodžiui, darybos būdai išsiaiškinti ir DS eilėms sudaryti.

Substitucija (pakeitimas) lingvistikoje yra apibūdinama kaip „to paties konteksto vienu kalbos elementų keitimas kitais, leidžiantis nustatyti jų reikšmę ir funkciją“ (TŽŽ). Substitucijos metodas taikomas DS analizei, jų sinonimiškumo laipsniui nustatyti.

Interpretacijos metodas taikomas perkeltine reikšme vartojamų žodžių ar žodžių junginių – tropų – grupavimui ir analizavimui. TŽŽ interpretacija (aiškinimas) apibūdinama kaip „ko nors (teksto, faktų, teorijos) prasmės aiškinimas, komentavimas“. Šis metodas taikomas metaforiniams arba metoniminiams dariniams ir frazeologizmams paaiškinti, apibūdinti ir interpretuoti.

Terminai analizuojami pagal sandarą ir gramatinius ryšius, kurie sieja terminų dėmenis, o frazeologizmai – pagal semantiką ir struktūrą.

Darbo struktūra. Magistro darbą sudaro įvadas ir trys skyriai. Svarbu paminėti, kad darbe atskiro teorinio skyriaus nėra – teorija įkomponuota į analizės dalis. Atitinkamuose skyriuose aptariama žodžių ir terminų darybos bei frazeologizmų teorija: žodžių darybos ir darinių samprata, žodžių darybos būdai, pagrindinių kalbos dalių (daiktavardžio, būdvardžio ir veiksmažodžio) daryba, terminų darybos ir termino samprata, terminų klasifikacija, darybos būdai, kalbama apie darybinius sinonimus ir darybinius variantus, frazeologiją, motyvuotuosius ir nemotyvuotuosius frazeologizmus, frazeologizmų daugiareikšmiškumą, jų sandarą ir reikšmę. Pirmajame skyriuje pateikiama daiktavardžio *saulė* analizė žodžių daryboje, aptariamos DS ir DV eilės. Antrajame, taip pat tiriamajame, skyriuje nagrinėjamas terminų su šaknimi *saul-* vartojimas lietuvių kalboje ir terminų daryba. Trečiajame, paskutiniame, skyriuje kalbama apie frazeologizmus, į kurių sudėtį įeina žodžiai su šaknimi *saul-*. Darbas baigiamas išvadomis, pateikiami šaltinių ir literatūros sąrašai, baigiamojo darbo santrauka bei metrika lietuvių ir anglų kalbomis, priedai.

Darbo aprobacija. 2019 m. gegužės 16 d. Šiaulių universiteto bibliotekoje vykusioje Jaunųjų tyrėjų tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „JAUNASIS TYRĖJAS IŠMANIAJAI VISUOMENEI“ skaitytas pranešimas magistro darbo tema: „Dūriniai, kurių vienas iš pamatinių žodžių – daiktavardis *saulė*“. Pranešimas Kalbos ir literatūros tyrinėjimo sekcijos kategorijoje įvertintas kaip geriausias.

1. DAIKTAVARDŽIO SAULĖ DARYBINIS LIZDAS

Žodžių daryba apibūdinama kaip „žodžių darymo iš turimų žodžių savo kalbos priemonėmis būdų ir tipų sistema“ (Keinys 1999, 10) bei svarbiausias kalbos žodyno turtinimo būdas, kuriuo nauji žodžiai atsiranda iš esamų, keičiant jų morfologinę (morfeminę) struktūrą³ (cit. iš Urbutis 2009, 37). Žodžių daryba suvokiama dvejopai: kaip morfeminis leksemų formavimasis ir jį lemiantis kalbos posistemis, kurio pagrindinis vienetas – darybos tipas, ir kaip kalbotyros mokslo šaka, kuri tiria darinių formavimąsi, taip pat jį lemiantį kalbos posistemį (žr. LKE 2008, 629–630). Stasys Keinys teigia, kad „[s]varbiausias kalbos žodyno plėtojimo, jo gausinimo, turtinimo būdas, leidžiantis tenkinti visas kalbos vartotojų žodyno reikmes, yra žodžių darymas savo pačių kalbos priemonėmis. Dariniai sudaro didžiausią savakilmių žodžių dalį, nemažai jų pridaroma ir skolinių pamatu“ (Keinys 2005, 17).

Žodžių darybos produktai ir rezultatai – dariniai, kurie daromi iš pamatinių žodžių. Pamatinis žodis sudaro darinio raiškos ir jo reikšmės pamatą, jis dar vadinamas atraminiu, motyvuojančiu žodžiu (Keinys 1999, 17; Jakaitienė 2010, 240). **Darinys** yra „žodis, padarytas ar funkcionuojantis kaip padarytas iš kito ar dviejų kitų žodžių“ (LKE 2008, 130), jo „formalioji ir reikšminė sandara nėra vientisa: jis žymi tam tikrą dalyką ar reiškinių ne tiesiogiai, bet per tarpininką, kitą tos kalbos žodį ar kelis žodžius“ (Ambrazas 1993, 8). Atsižvelgiant į tai, ar darinys remiasi vienu pamatiniu žodžiu, ar dviem pamatiniais žodžiais, skiriamos dvi darinių grupės: vediniai ir sudurtiniai žodžiai, kitaip dar vadinami dūriniais. Dariniai, kurie remiasi tik vienu pamatiniu žodžiu ir sudaromi prie jo pridedant priesagą, priešdėlį arba galūnę (vieną iš šių darybos formantų), vadinami vediniais, o jų daryba – **vedinių daryba (vedyba)**. Dariniai, kurie remiasi dviem pamatiniais žodžiais, vadinami dūriniais, o jų daryba – **dūrinių daryba (dūryba)** (DLKG 2006, 86; Keinys 1999, 23).

Lietuvių kalbos žodžių daryba, pagal tai, koks darybos formantas (priesaga, priešdėlis arba galūnė) pridedamas prie pamatinio žodžio arba be afiksų suduriami žodžiai, skirstoma į keturis pagrindinius **žodžių darymo būdus** (LKE 2008, 629; Keinys 1999, 22; Urbutis 2009, 333):

1. Priesagų daryba (sufiksacija);
2. Priešdėlių daryba (prefiksacija);
3. Galūnių daryba (paradigmacija);
4. Sudurtinių žodžių daryba (kompozicija).

Be išvardytų žodžių darymo būdų, išskiriami ir mišrieji būdai, kai žodžių daryboje reiškiasi du skirtingi darybos būdai: priešdėlių-priesagų daryba (prefiksacija-sufiksacija) ir dūrybos-priesagų daryba (kompozicija-sufiksacija). Šie žodžių darymo būdai nėra gausūs (LKE 2008, 630; Urbutis 2009, 340–342; Keinys 1999, 23).

---

³ M. Dokulil, TOS (1962) 21.

Žodžiai daromi iš pirminių ir antrinių žodžių, todėl susidaro gausios žodžių darinių grupės, kurios jungia šimtus ar net daugiau žodžių turinčias **šeimas** (Keinys 1999, 15). Evalda Jakaitienė tokių žodžių šeimas vadina kitaip – **darybiniu lizdu** arba **žodžių lizdu**. Mokslininkė nurodo, kad „[i] darybos lizdą (arba žodžių lizdą) įeina tos pačios šaknies žodžiai. Vienas to lizdo žodis dažniausiai yra paprastasis, iš nieko nepadarytas, o kiti padaryti iš to pirmojo arba kokio nors kito lizdui priklausančio žodžio“ (Jakaitienė 2010, 117). Regina Kvašytė darybinį lizdą apibūdina panašiai, bet vadina jį **darybos lizdu**: tai – „[v]isuma skirtingos darybos reikšmės vedinių ir dūrinių, padarytų iš bet kurios kalbos dalies tos pačios šaknies pamatinio žodžio“ (Kvašytė 2005, 20). Taigi, tarp to paties darybinio lizdo žodžių susiklosto darybiniai santykiai. Kaip teigia Vincas Urbutis, „[t]uo pačiu paprastuoju žodžiu gali remtis visa grupė darinių, kurie savo ruožtu kiekvienas gali eiti pamatu grupei kitų (antrojo laipsnio) darinių, pastaraisiais gali remtis dar tolimesni (trečiojo laipsnio) dariniai, ir t. t. Taip susidaro darinių šeimos (su vienu paprastuoju žodžiu centre), dažnai apimančios daugybę žodžių su sudėtingais darybos santykiais“ (Urbutis 2009, 83). Taigi toks morfologinis šeimos dydis priklauso nuo leksikos, t. y. žodžių paplitimo, taip pat ir morfologinių-semantinių panašumų (Lüdeling, de Jong 2002, 326).

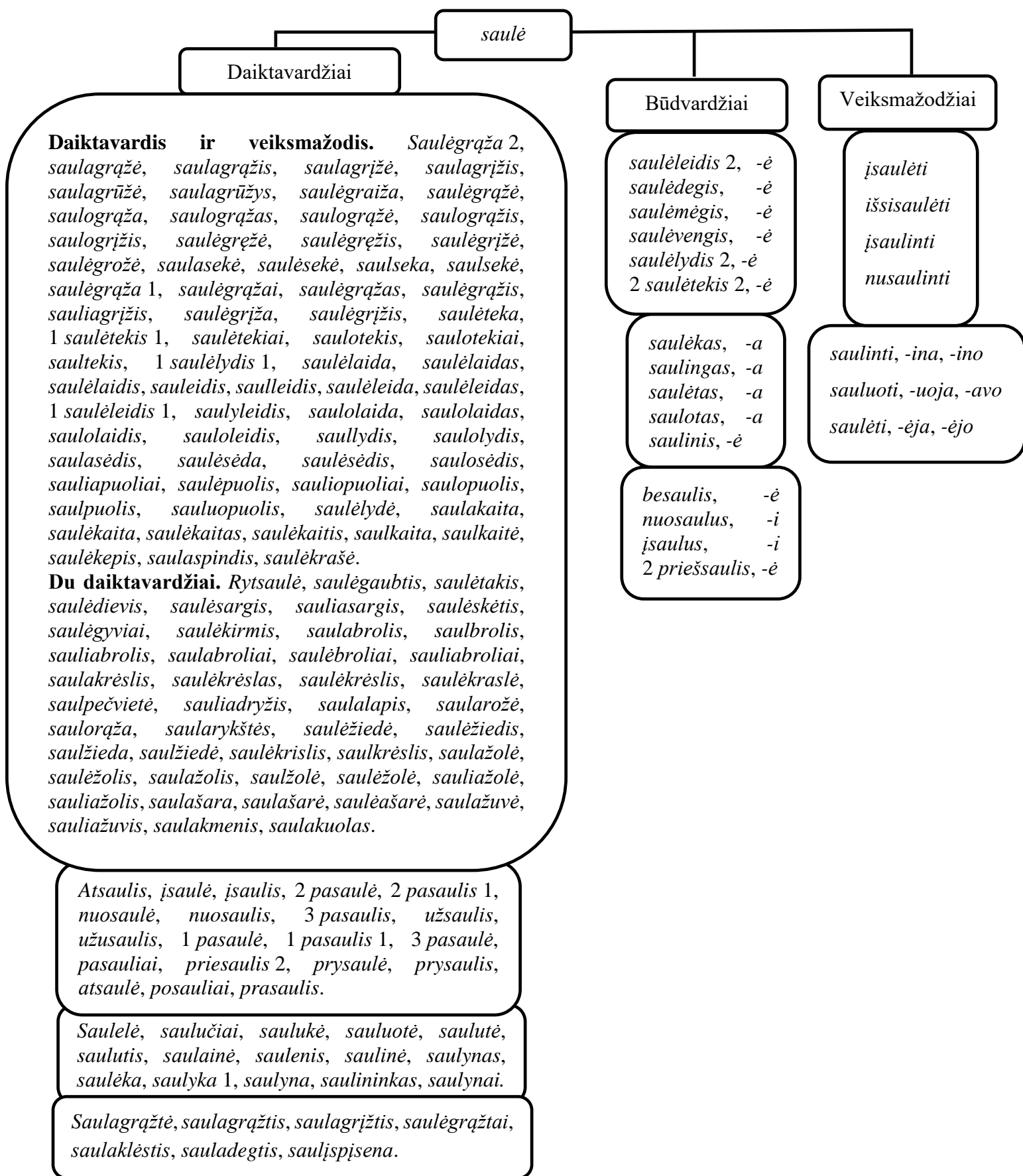
Svarbu skirti su žodžių daryba susijusius tarp darinių susiklosčiusius DV ir DS santykius. Kazimieras Župerka (2012, 29) nurodo, kad **variantas** yra „kalbos vieneto atmaina, kitas tos pačios reikšmės pavidalas“. Variantai gali būti įvairūs: žodžių ir žodžių formų (morfologiniai), taip pat žodžių junginių ir sakinių (žr. KTŽ 1990, 225; Župerka 2012, 29). Pagal siaurąją varianto sampratą, kaip teigia Rita Miliūnaitė, variantai gali skirtis įvairiais požymiais: tartimi, fonemų sudėtimi, kirčio vieta, formų daryba, linksnių galūnėmis, gramatinių įforminimu (Miliūnaitė 2009, 141), o plačiausioji samprata „leidžia variantais laikyti ne tik skirtingas to paties kalbos vieneto realizacijas, bet ir skirtingus kalbos vienetus, jei juos sieja ta pati reikšmė ar funkcija, neatsižvelgiant į tai, kad bent vienas iš tų kalbos vienetų gali nepriklausyti kalbos sistemai“ (Miliūnaitė 2009, 147). Jolanta Vaskelienė teigia, kad „darybiniais variantais reikėtų laikyti to paties darybos afikso (to paties darybos tipo) ir tuos pačius pamatinius žodžius turinčius darinius, kurie skiriasi kokiomis nors šalutinėmis darybos priemonėmis“ (Vaskelienė 2013, 210). Darybiniai variantai gali skirtis priesagų ar priešdėlių variacijomis, galūnėmis, jungiamaisiais balsiais, taip pat gali būti ir šaknies balsių arba priebalsių kaita (Vaskelienė 2013, 210).

Sinonimai vertingesni už variantus: jie turi stilistinių skirtumų ir skiriasi tarpusavyje semantiniiais atspalviais (Župerka 2012, 30). Artimos, panašios reikšmės žodžiai, t. y. sinonimai taip pat gali pavadinti tą pačią dalykų klasę, išskiriant vis kitokius požymius (Babickienė, Venckutė 2013, 212). **Sinonimais** laikomi „artimos arba tos pačios reikšmės kalbos vienetai“ (Župerka 2012, 30). Sinonimų rūšys įvairios: jie gali būti leksiniai, frazeologiniai, darybiniai, morfologiniai, sintaksiniai, absoliutieji ir kt. (žr. KTŽ 1990, 182; Župerka 2012, 30–31;

Miliūnaitė 2009, 181–182). Vaskelienė (2013, 207) teigia, kad „dėl didelių žodžių darybos išgalių lietuvių kalboje gausu darybinių sinonimų“. DS – tai „bendrašakniai (paprastai iš to paties pamatinio žodžio) su skirtingais darybos afiksais sudaryti dariniai, turintys tą pačią darybos reikšmę ir tapačią / panašią leksinę reikšmę“ (Vaskelienė 2007, 16). Sinonimiškai santykiauti tarpusavyje gali skirtingų priesagų, priešdėlių bei skirtingų darybos būdų vediniai: priešdėliniai su priesaginiais, priesaginiai su galūniniais, taip pat priesagų vediniai su dūriniais (Župerka 2012, 38). Sinonimai gali sudaryti ne tik poras, tačiau ir gausesnes grupes tarpusavyje, vadinamas sinonimų eilėmis: „eilės nariai varijuoja iš esmės tą pačią reikšmę, referuodami vis kitokius jos skiriamuosius požymius“ (Jakaitienė 2010, 123).

Antonimai, kaip ir sinonimai ar variantai, taip pat gali sudaryti žodžių poras. **Antonimais** vadinami žodžiai, kurie turi priešingas reikšmes. Jie gali būti: sisteminiai, kontekstiniai, šakniniai, darybiniai (žr. Jakaitienė 2010, 131–139). Darybiniai antonimai (toliau – DA) turi bendrą šaknį, bet priešingas reikšmes ir skirtingus darybos afiksus, dažniausiai – priesagas, priešdėlius (Jakaitienė 2010, 137). Yra nurodoma, kad „priešingos reikšmės ryšiu susiję žodžiai pavadina logiškai suderinamus, pagal bendrą požymį galimus gretinti dalykus“ (Babickienė, Venckutė 2013, 215).

Daiktavardis *saulė* – darybinio lizdo centras, kurį sudaro 181 LKŽe rastas darinys: 159 daiktavardžiai, 15 būdvardžių ir 7 veiksmažodžiai (žr. 1 paveikslą).

1 pav. Daiktavardžio *saulė* darybinis lizdas

1.1. Daiktavardiniai dariniai, sudaryti iš žodžio *saulė*

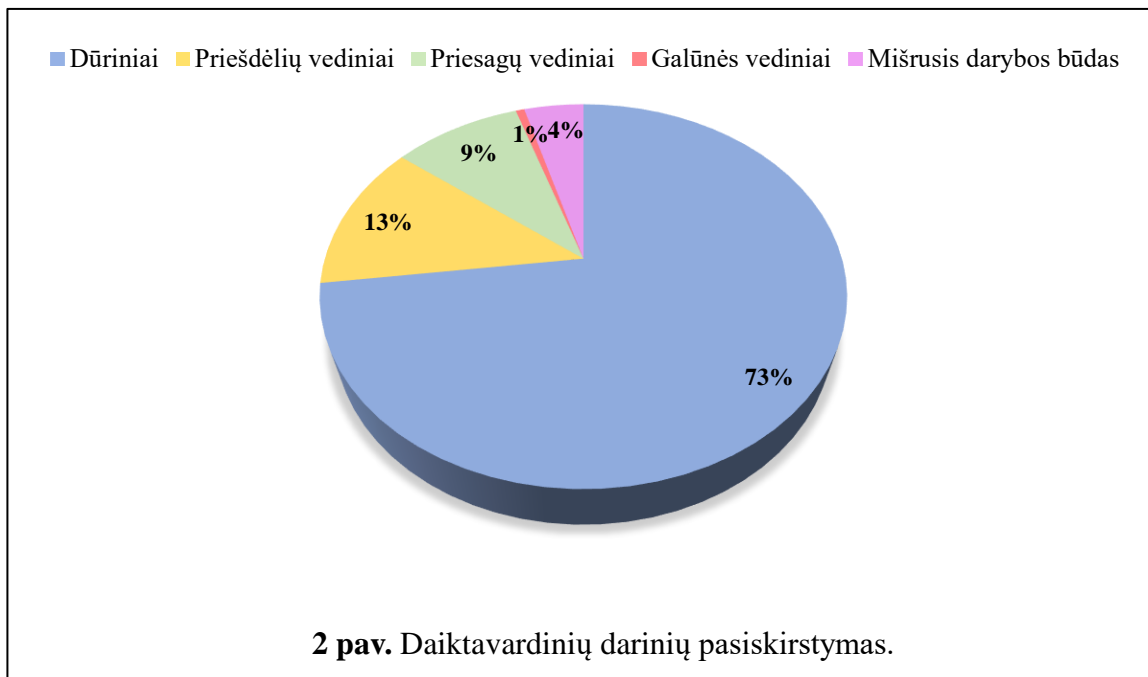
Daiktavardžiai, darybiškai skirstomi į paprastuosius (pirminius) žodžius ir darinius (LKG I 1965, 251), daromi visais keturiais pagrindiniais lietuvių kalbos žodžių darybos būdais: priesagų, priešdėlių, galūnių ir sudurtinių žodžių daryba, taip pat pasitaiko ir mišriosios darybos atvejų. Kaip teigiama DLKG (2006, 86), dauguma darinių yra padaryti vedybos būdais, o tik nedidelė jų dalis – dūrybos. Dažniausiai daromi priesagų vediniai, gana nemažai padaroma ir galūnių vedinių, o mažiausiai – priešdėlių vedinių. Daiktavardiniai dariniai skirstomi pagal darybos būdus: priesagų ir galūnių vedinius, priešdėlių vedinius ir dūrinius.

Priesagų ir galūnių vediniai. DLKG (2006) nurodoma, kad vediniai gali būti suskirstyti į maždaug tokias pat darybos kategorijas, kurių vienos yra stambesnės, kitos – smulkesnės: deminutyvai (mažybiniai daiktavardžiai), veiksmų pavadinimai (veiksmažodžių abstraktai), ypatybių pavadinimai (vardažodžių abstraktai), veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, veiksmo rezultato pavadinimai, įrankių pavadinimai, vietų pavadinimai, asmenų pavadinimai pagal profesiją, pavadinimai pagal kilmę ir priklausymą. Šioje kategorijoje dar skiriamos ir smulkesnės grupės: asmenų pavadinimai pagal jų kilimo bei gyvenamąją vietą, vaikų pavadinimai pagal jų tėvus, mėsos pavadinimai (pagal gyvūnus), augalų (paprastai kultūrinių) stiebų pavadinimai (pagal augalus), odų bei kailių pavadinimai (pagal gyvūnus), žodžių bei posakių pavadinimai (pagal jų kilmės šaltinį: kalbą, dialektą, leksikos sluoksnį). Dar skiriami pavadinimai pagal lyties skirtumą, kuopiniai pavadinimai ir švenčių bei apeigų pavadinimai.

Priešdėlių vediniai. Daiktavardinių vedinių su priešdėliais padaroma mažiausiai, nors tai – vienas svarbiausių dabartinės lietuvių kalbos daiktavardžių darybos būdas (DLKG 2006, 145; Keinys 1999, 62). DLKG (2006) nurodoma, kad vediniai sudaromi su tokiais priešdėliais: *ant-*, *apy-* (*ap-*, *api-*), *at-* (*ata-*, *ato-*), *be-*, *į-*, *iš-*, *ne-*, *nuo-*, *pa-*, *per-*, *po-*, *pra-*, *prie-*, *prieš-*, *pro-*, *są-* (*sam-*, *san-*), *už-* (*užu-*, *užuo-*). Iš jų dariausiai – priešdėlis *-pa*.

Dūriniai. Bendrinėje lietuvių kalboje daiktavardiniai dūriniai užima maždaug tokią pat svarbią vietą kaip ir galūnių vediniai, o jų raiškos ir reikšmės ypatybės priklauso nuo to, kurių kalbos dalių žodžiai yra paimti jų dėmenų pamatu (DLKG 2006, 150; Keinys 1999, 69).

LKŽe rasti 159 daiktavardžiai, kurie sudaryti iš žodžio *saulė*. Daiktavardžiai padaryti keturiais skirtingais darybos būdais: suduriant du pamatinius žodžius (116), pridedant priešdėlį (20), priesagą (15) ir galūnę (1). Dar rasti 7 daiktavardiniai dariniai padaryti ir mišriuoju būdu. Taigi galima daryti išvadą, kad daiktavardiniai žodžio *saulė* dariniai daugiausiai padaryti dūrybos būdu (žr. 2 paveikslą), kas prieštarauja lietuvių kalbos žodžių darybos statistikai.

1.1.1. Dūriniai

LKŽe rasta 116 dūrinių, kurių vienas iš pamatinių žodžių yra daiktavardis *saulė*: 71 dūrinys su antruoju veiksmažodiniu sandu ir 45 dūriniai su antruoju daiktavardinu sandu.

Dūriniai su antruoju veiksmažodiniu sandu

Dūriniai su antruoju veiksmažodiniu sandu sudaro maždaug ketvirtadalį visų dabartinės lietuvių kalbos sudurtiniu būdu padarytų daiktavardžių. Jų pirmas dėmuo dažniausiai būna daiktavardis, tačiau gali būti ir būdvardis, skaitvardis, įvardis arbarieveiksmis (DLKG 2006, 151; LKG I 1965, 463). Visi šiai grupei priklausantys analizuojami dūriniai sudaryti iš daiktavardžio ir veiksmažodžio. Dažniausiai dūriniai iš daiktavardžio ir veiksmažodžio remiasi tokiu daiktavardžio ir veiksmažodžio junginiu, kur daiktavardžiu pasakomas veiksmažodžiu reiškiamas objektas, rečiau – veiksmo subjektas. Pasitaiko, kad daiktavardžiu žymimas dalykas yra ir kitaip susijęs su veiksmažodžiu (DLKG 2006, 161; LKG I 1965, 463).

Sudurtiniai daiktavardžiai, savo reikšme primenantys veiksmažodžių abstraktus. LKŽe rasta 40 dūrinių, kurių pirmasis sandas žymi veiksmo subjektą – saulę: 26 dūriniai įvardija saulės leidimąsi, 7 saulės sugrįžimą, 6 saulės tekėjimą, o 1 – vakarų kryptį, vakarus.

Didžiausią grupę sudaro 26 dūriniai, kurie įvardija saulės leidimąsi. Iš šių dūrinių buvo sudarytos 4 DV eilės ir 1 DS eilė.

DV eilę sudaro 16 dūrinių: 1 *saulėlydis* 1 (: saulė, leido(si) ‘saulės leidimosi laikas’, *saulėlaida* (: saulė, leido(si) ‘žr. 1 saulėlydis’, *saulėlaidas* (: saulė, leido(si) ‘žr. saulėlaida 1’, *saulėlaidis* (: saulė, leido(si) ‘žr. 1 saulėlydis 1’, *sauleidis* (: saulė, leido(si) ‘sauleidis’, *saulleidis* (: saulė, leido(si) ‘žr. 1 saulėleidis 1’, *saulėleida* (: saulė, leido(si) ‘žr. 1 saulėlydis’, *saulėleidas* (: saulė, leido(si) ‘žr. saulėleida’, 1 *saulėleidis* (: saulė, leido(si) ‘žr. 1 saulėlydis 1’, *saulyleidis* (: saulė, leido(si) ‘žr. 1 saulėlydis’, *saulolaida* (: saulė, leido(si) ‘žr. saulėlaida 1’, *saulolaidas* (: saulė, leido(si) ‘žr. saulolaida’, *saulolaidis* (: saulė, leido(si) ‘žr. 1 saulėlydis’, *sauloleidis* (: saulė, leido(si) ‘žr. 1 saulėlydis 1’, *saullydis* (: saulė, leido(si) ‘žr. 1 saulėlydis’ ir *saulolydis* (: saulė, leido(si) ‘žr. 1 saulėlydis 1’. Dūriniai yra sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *leisti*, reiškia tą patį, bet skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis – jungiamaisiais balsiais *ė*, *y*, *o*, šaknies balsių kaita *ai*, *ei*, *y*, moteriška ir vyriška gimine: 1 *saulėlydis* 1 / *saulėlaida* / *saulėlaidas* / *saulėlaidis* / *sauleidis* / *saulleidis* / *saulėleida* / *saulėleidas* / 1 *saulėleidis* / *saulyleidis* / *saulolaida* / *saulolaidas* / *saulolaidis* / *sauloleidis* / *saullydis* / *saulolydis*. DV šioje grupėje laikytini dar 2 dūriniai *sauleidis* ir *saulleidis*. Dūrinių priebalsiai susilieję: *sauleidis* yra *saulleidis* variantas.

DV eilę sudaro kiti 6 dūriniai: *sauliapuoliai* (: saulė, puola) ‘žr. 1 saulėlydis 1’, *saulėpuolis* (: saulė, puola) ‘žr. 1 saulėlydis’, *sauliupuoliai* (: saulė, puola) ‘žr. sauliapuoliai’, *saulopuolis* (: saulė, puola) ‘saulėlydis’, *saulpuolis* (: saulė, puola) ‘žr. saulopuolis’ ir *sauluopuolis* (: saulė, puola)

‘žr. saulopuolis’. Jie sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *pulti*, reiškia tą patį, tačiau skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis – jungiamaisiais balsiais *ia, é, io, o, uo*, vienaskaitos ir daugiskaitos formomis: *sauliapuoliai* / *saulėpuolis* / *sauliopusoliai* / *saulopuolis* / *saulpuolis* / *sauluopusolis* (: saulė, puola) ‘saulės leidimosi laikas’.

DV eilę sudaro dar 4 dūriniai, įvardijantys saulės leidimąsi: *saulasėdis* (: saulė, sėdo) ‘žr. saulėsėdis’, *saulėsėda* (: saulė, sėdo) ‘žr. saulėsėdis’, *saulėsėdis* (: saulė, sėdo) ‘žr. 1 saulėlydis 1’ ir *saulosėdis* (: saulė, sėdo) ‘žr. saulėsėdis’. DV sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *sėsti*, reiškia tą patį, bet skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis – jungiamaisiais balsiais *a, é, o*, moteriška ir vyriška gimine: *saulasėdis* / *saulėsėda* / *saulėsėdis* / *saulosėdis*.

Iš saulės leidimąsi įvardijančių dūrinių buvo sudaryta DS eilė: 1 *saulėlydis* 1 / *saulėlaida* / *saulėlaidas* / *saulėlaidis* / *sauleidis* / *saulleidis* / *saulėleida* / *saulėleidas* / 1 *saulėleidis* 1 / *saulyleidis* / *saulolaida* / *saulolaidas* / *saulolaidis* / *sauloleidis* / *saulydis* / *saulolydis* – *saulasėdis* / *saulėsėda* / *saulėsėdis* / *saulosėdis* – *saulėpuolis* / *sauliapuoliai* / *sauliopusoliai* / *saulopuolis* / *saulpuolis* / *sauluopusolis*⁴. Visi DS turi tą patį pamatinį žodį *saulė*, reiškia tą patį ir lengvai gali vienas kitą pakeisti tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės. LKŽe pateikiami kai kurie dūrinių vartojimo pavyzdžiai, DS gali būti vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, plg.: *saulėlydžiu sugrįžo jis, t. y. saulei leidanties. Rytoj bus gražus oras, mat kokio graži saulėlaida. Saulėlaidai raudoni – vėjai būs. Saulėlaidy kilsta raudonos žaros prieš šaltį, vėjų. Saulėleida raudona – bus vėjo. Saulėleidis raudonas, gausim vėjo. Jau saulyleidis. Naktis saldesnė už švitas ir saulolaidas. Aš turiu būti namie su saulolaidžiu. Iki sauloleidžio pabaigsim. Turi ateiti pirm saulėtekio, o namo po saulolydžio. Saulėsėdos šviesa. Ežeras lyg Kuršių marios saulėsėdyje. Jau ir saulosėdis nebetoli – reikia skubintis namo. Jau saulėpuolis, reikia veršiai išjungtie. Buvo patys sauliopusoliai. Sauliopusoliais negulk (LKŽe). Sukeitus DS vietomis tekste, konteksto prasmė nepasikeičia, plg.: *saulėlydžiu / saulasėdžiu / saulėpuoliu sugrįžo jis, t. y. saulei leidanties*.*

DV gali būti laikomi 7 dūriniai, kurie pavadina saulės sugrįžimą: *saulėgrąža* 1 (: saulė, grįžo) ‘didžiausio saulės nukrypimo į šiaurę arba pietus būvis, saulės sugrįžimas’, *saulėgrąžai* (: saulė, grįžo) ‘žr. saulėgrąža 1’, *saulėgrąžas* (: saulė, grįžo) ‘žr. saulėgrąža’, *saulėgrąžis* (: saulė, grįžo) ‘žr. saulėgrąža’, *sauliagrįžis* (: saulė, grįžo) ‘žr. saulėgrąža’, *saulėgrįža* (: saulė, grįžo) ‘žr. saulėgrąža’ ir *saulėgrįžis* (: saulė, grįžo) ‘žr. saulėgrąža’. Šie dūriniai yra padaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *grįžti*, reiškia tą patį, bet skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis, t. y. jungiamaisiais balsiais *é, ia*, šaknies balsių kaita *q, ĭ*, vienaskaitos, daugiskaitos formomis ir moteriška, vyriška gimine: *saulėgrąža* / *saulėgrąžai* / *saulėgrąžas* / *saulėgrąžis* / *sauliagrįžis* / *saulėgrįža* / *saulėgrįžis*.

⁴ DV gali įeiti ir į DS eiles. DV pateikiami su įstrižu brūkšniu.

DV laikytini kiti 6 dūriniai, kurie pavadina saulės tekėjimą: *saulėteka* (: saulė, teka) ‘žr. 1 saulėtekis’, 1 *saulėtekis* 1 (: saulė, teka) ‘saulės tekėjimas’, *saulėtekiai* (: saulė, teka) ‘žr. 1 saulėtekis’, *saulotekis* (: saulė, teka) ‘žr. 1 saulėtekis 1’ *saulotekiai* (: saulė, teka) ‘žr. saulėtekiai’ ir *saultekis* (: saulė, teka) ‘žr. 1 saulėtekis’. Šie dūriniai yra padaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *tekėti*, reiškia tą patį, bet skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis, t. y. jungiamaisiais balsiais *ė*, *o*, vienaskaitos ir daugiskaitos formomis, moteriška ir vyriška gimine: *saulėteka* / 1 *saulėtekis* 1 / *saulėtekiai* / *saulotekis* / *saulotekiai* / *saultekis*.

Rastas polisemiškas dūrinys *saulėlydė*, kuris nurodo vakarų kryptį, vakarus. Jakaitienė teigia, kad daugiareikšmiškumas arba polisemija – sudėtingas kalbos reiškinys. Daugiareikšmis žodis gali turėti ir pagrindines, ir šalutines reikšmes. Žodžių pagrindinės reikšmės nepriklauso arba mažai priklauso nuo konteksto ir nuo žodžio pozicijos posakiuose, o šalutinės reikšmės – priklauso nuo konteksto ir žodžio pozicijos: reikšmės atsiranda pavartojus žodį tam tikrame kontekste ir tik taip gali būti suprastos (žr. Jakaitienė 2010, 86–89). Dūrinys *saulėlydė* (: saulė, leido(si) ‘žr. 1 saulėlydis 3⁵’ šalutine trečia reikšme nurodo vakarus: *jis gyvena apie tris kilometrus nuo čia į vasaros saulėlydį* (LKŽe).

Sudurtiniai daiktavardžiai, artimi veikėjams ir veiksmožodinės ypatybės turėtojams. LKŽe rasti 23 dūriniai, kurie žymi botanikos augalų pavadinimus: 18 dūrinių įvardija graižaziedžių šeimos augalų dideliu žiedynu (*Helianthus*), 4 dūriniai įvardija kvapųjį raukšlį (*Heliotropium peruvianum*), o 1 – aukštąją raktažolę (*Primula elatior*).

18 dūrinių gali būti laikomi DV: *saulėgraža* 2 (: saulė, gręžtis) ‘graižaziedžių šeimos augalas dideliu žiedynu (*Helianthus*)’, *saulagrąžė* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulėgraža 2’, *saulagrąžis* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulagrąžė’, *saulagrįžė* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulėgraža 2’, *saulagrįžis* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulagrįžė’, *saulagrūžė* (: saulė, gręžtis) ‘saulagrąžė’, *saulagrūžys* (: saulė, gręžtis) ‘saulagrąžis’, *saulėgraiža* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulėgraža 2’, *saulėgrąžė* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulėgraža 2’, *saulogrąža* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulėgraža 2’, *saulogrąžas* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulogrąža’, *saulogrąžė* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulogrąža’, *saulogrąžis* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulogrąža’, *saulogrįžis* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulogrąžis’, *saulėgręžė* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulėgręžis’, *saulėgręžis* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulėgraža 2’, *saulėgrįžė* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulėgraža 2’ ir dialektizmas, tarmybė *saulėgrožė* (: saulė, gręžtis) ‘saulėgrąžė’. DV yra sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *gręžtis*, reiškia tą patį, tačiau skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis, t. y. jungiamaisiais balsiais *a*, *ė*, *o*, šaknies balsių kaita *ą*, *ai*, *ę*, *į*, *o*, *ū* ir moteriška, vyriška gimine: *saulėgraža* 2/ *saulagrąžė* / *saulagrąžis* / *saulagrįžė* / *saulagrįžis* / *saulagrūžė* / *saulagrūžys* / *saulėgraiža* / *saulėgrąžė* / *saulogrąža* /

⁵ LKŽe žodis nurodyta reikšme reiškia – ‘vakarų kryptis; vakarai’.

saulogrąžas / saulogrąžė / saulogrąžis / saulogrįžis / saulėgrėžė / saulėgrėžis / saulėgrįžė / saulėgrožė.

4 DV laikomi dūriniai įvardija kitą botanikos augalą – kvapųjį raukšlį: *saulasekė* (: saulė, seka) ‘žr. saulėsekė’, *saulėsekė* (: saulė, seka) ‘kvapusis raukšlius (*Heliotropium peruvianum*)’, *saulseka* (: saulė, seka) ‘žr. saulsekė’ ir *saulsekė* (: saulė, seka) ‘žr. saulėsekė’. Šie dūriniai yra sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *sekti*, reiškia tą patį, tačiau skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis – jungiamaisiais balsiais *a, é* ir galūnėmis *a, è*: *saulasekė / saulėsekė / saulseka / saulsekė*.

Rastas dar vienas dūrinys *saulėkrašė* (: saulė, krešėti) ‘aukštoji raktažolė (*Primula elatior*)’, įvardijantis augalą. Daiva Vaitkevičienė (2001, 108) teigia, kad raktažolės žiedai – rausvos spalvos, todėl gali būti siejami su raudonomis uogomis. Mokslininkė (2001, 109) priduria, kad „raudona uogu spalva ir apvali forma jas [gėles] sieja ne tik su ugninėmis ašaromis, bet ir su kraujo lašais“, ji taip pat nurodo, kad „raudoną (kruviną) ašarą ar kraujo lašą primena ir besileidžianti raudona Saulė, pranašaujanti ar pranešanti apie pralietą kraują“. Taigi šiuo atveju neatmestina, kad dūrinys *saulėkrašė* gali būti sudarytas iš dviejų pamatinių žodžių *saulė* ir *krešėti*.

Dūrinio pirmasis sandas žymi veiksmo objektą. Rasti 8 dūriniai, kurių pirmasis sandas žymi veiksmo objektą – saulę.

DV gali būti laikomi 6 dūriniai, kurie įvardija saulės kaitinamą vietą: *saulakaita* (: saulė, kaito) ‘žr. saulėkaita 1’, *saulėkaita* (: saulė, kaito) ‘saulės kaitinama vieta’, *saulėkaitas* (: saulė, kaito) ‘žr. saulėkaita 1’, *saulėkaitis* (: saulė, kaito) ‘žr. saulėkaita’, *saulkaita* (: saulė, kaito) ‘žr. saulėkaita 1’ ir *saulkaitė* (: saulė, kaito) ‘žr. saulkaita’. Dūriniai sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *kaitinti*, reiškia tą patį, tačiau skiriasi savo šalutinėmis darybos priemonėmis, t. y. jungiamaisiais balsiais *a, é*, moteriška ir vyriška gimine: *saulakaita / saulėkaita / saulėkaitas / saulėkaitis / saulkaita / saulkaitė*. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad pamatiniu žodžiu pasirinktas žodis *kaitinti* neatsitiktinai – jis sudarytas su priesaga *-inti* ir reiškia ‘šildyti’, kas labiau tinka sudarytiems dūriniais pavadinti.

Kiti 2 dūriniai taip pat įvardija saulės kaitinamą vietą: *saulėkepis* (: saulė, kepė) ‘žr. saulėkaita 1’ ir *saulaspindis* (: saulė, spindi) ‘saulėkaita’.

Iš dūrinių ir jų DV, kurie įvardija saulės kaitinamą vietą, sudaryta DS eilė: *saulakaita / saulėkaita / saulėkaitas / saulėkaitis / saulkaita / saulkaitė* – *saulėkepis* – *saulaspindis*. DS turi tą patį pamatinį žodį *saulė*, reiškia tą patį ir gali pakeisti vienas kitą tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės. LKŽe pateikiami dūrinių vartosenos pavyzdžiai, DS gali būti vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, plg.: *kinksok kaip kumelė saulakaito[je], lūpą atmetusi. Nesėdėk saulėkaito[je] – galva skaudės. Lapė, saulėkaite sėdėdama ir veizdėdama, iš anų bobų juokės. Vė[ja]s neužputa, čia pats saulėkaitis. Auga žemaičių lankose, vietose žolingose, saulkaitėse. Toks ten mokymasis*

saulėkepy. Saulaspindžiu tieskiat audeklus balinti, juo bals (LKŽe). Pastebėtina, kad nei LKŽe ir *Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartotekoje* (toliau – LKŽPK), nei DLKT nerasta dūrinio *saulkaita* vartosenos pavyzdžių, todėl galima daryti išvadą, kad šis žodis dabartinėje kalboje nevartojamas. Šis dūrinys iš visų DS narių išsiskiria tuo, kad pagal žodyną yra priskiriamas į DS eilę, o realiai nevartojamas.

Dūriniai su antruoju daiktavardiniu sandu

Dūriniai su antruoju daiktavardiniu sandu sudaro beveik tris ketvirtadalius visų dabartinės lietuvių kalbos sudurtiniu būdu padarytų daiktavardžių. Jų pirmas dėmuo dažniausiai būna daiktavardis, būdvardis arba skaitvardis, o rečiau – veiksmazodis,rieveiksmis, prielinksnis ir įvardis (DLKG 2006, 151; LKG I 1965, 437). Visi šiai grupei priklausantys analizuojami dūriniai sudaryti iš dviejų daiktavardžių. Pagal sandų reikšmių tarpusavio santykį sudurtiniai dūriniai iš dviejų daiktavardžių gali būti prijungtiniai (determinatyviniai) arba sujungtiniai (kopuliatyviniai). Determinatyviniais laikomi tokie dūriniai, kurių vienas sandas apibrėžia kitą, susiaurindamas jo reikšmę, o kopuliatyviniais – dūriniai, kurių sandai vienas kito neaiškina, yra lygiai tokie pat savarankiški, tačiau tokių dūrinių nėra daug (DLKG 2006, 151; Keinys 1999, 70). Visi darbe rasti analizuojami dūriniai – determinatyviniai, kopuliatyvinių nepasitaikė. Determinatyviniai dūriniai dar skirstomi į dvi grupes: dūrinius, kurių leksinė reikšmė iš esmės nesiskiria nuo darybinės reikšmės ir dūrinius, kurių leksinė reikšmė skiriasi nuo darybinės reikšmės (žr. DLKG, 2006, 151–152).

Dūriniai, turintys perkeltinę reikšmę. LKŽe daugiausiai rasta tokių dūrinių, kurie turi perkeltinę reikšmę – 36. Dūriniai, kurie turi ne tiesioginę, o perkeltinę reikšmę ir remiasi dviem daiktavardžiais, skirstomi į tris grupes: metoniminius, metaforinius ir metoniminius-metaforinius dūrinius. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad tokių dūrinių leksinė reikšmė skiriasi nuo darybinės reikšmės (DLKG 2006, 152; LKG I 1965, 440). Jakaitienė (2010, 90) teigia, kad metaforinė reikšmė susiformuoja, kai „žodis, pavadinantis vieną dalyką, sąmoningai keičiamas žodžiu, įvardijančiu kitą dalyką, dėl vienokio ar kitokio tų dalykų panašumo“, o „[j]ei žodžio perkėlimo pagrindas – loginis pavadinamų dalykų ryšys, naujai susidariusi perkeltinė reikšmė yra metoniminė“. Tokius dūrinius atskirti neretai sudėtinga, nes vieni gali įžvelgti panašumą, o kiti – loginį ryšį tarp sąvokų. Toliau darbe analizuojami rasti metaforiniai ir metoniminiai dūriniai.

Metaforiniai dūriniai. LKG sakoma, kad metaforinių dūrinių antruoju dėmeniu nurodomas dalykas yra panašus į sudurtiniu žodžiu žymimą dalyką, dažniausiai į augalą arba gyvį, o rečiau – į daiktą (LKG I 1965, 441). Rasti metaforiniai dūriniai, kaip ir buvo minėta LKG, dažniausiai sudurtiniu žodžiu žymi augalą – rasti 26 dūriniai. Kiti 2dūriniai žymi gyvį, o dar 2 – daiktą.

DV laikytini 7 dūriniai, įvardijantys graižaziedžių šeimos augalą dideliu žiedynu (Helianthus)⁶: *saulažolė* (: saulė, žolė) ‘žr. saulėgraža 2’, *saulėžolis* (: saulė, žolė) ‘žr. saulėžolė 1’, *saulažolis* (: saulė, žolė) ‘žr. saulažolė’, *saulžolė* (: saulė, žolė) ‘žr. saulėžolė 1’, *saulėžolė* (: saulė, žolė) ‘žr. saulėgraža 2’, *sauliažolė* (: saulė, žolė) ‘žr. saulėžolė 1’ ir *sauliažolis* (: saulė, žolė) ‘žr. sauliažolė’. DV reiškia tą patį, yra sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *žolė*, tačiau skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis, t. y. jungiamaisiais balsiais *a*, *ė*, *ia* ir moteriška, vyriška gimine: *saulažolė* / *saulėžolis* / *saulažolis* / *saulžolė* / *saulėžolė* / *sauliažolė* / *sauliažolis*. Galime įžvelgti saulės ir saulėgražos panašumus: saulėgražos forma, apvalumas ir spalva primeną saulę, taip pat augalo lapai panašūs į saulės spindulius, todėl galima teigti, kad dūrinys – metaforiškas. Rūta Kazlauskaitė (2014, 86) teigia, kad „[s]aulėgraža suvokiama kaip tam tikros formos didelis švytintis, galintis judėti (svyruoti, siūbuoti ir kelti, lenkti, sukti žiedyną į saulę) arba išlaikyti pusiausvyrą objektas. Šie požymiai yra augalo pavadinimų metaforizacijos pagrindas“. Rastas dar 1 dūrinys *sauliadryžis* (: saulė, 1 dryžis 1⁷) ‘žr. saulėgraža 2’, kuris taip pat įvardija augalo pavadinimą – graižaziedžių šeimos augalą dideliu žiedynu (Helianthus). Kaip ir buvo minėta prieš tai, galima rasti šio dūrinio panašumų su saule: augalas, kaip ir saulė, yra apvalus, jo spalva geltona, o sėklos – saulėgražos – su dryžiais. Iš šių dūrinių sudaryta DS eilė: *saulažolė* / *saulėžolis* / *saulažolis* / *saulžolė* / *saulėžolė* / *sauliažolė* / *sauliažolis* – *sauliadryžis*. DS turi tą patį pamatinį žodį *saulė*, reiškia tą patį ir yra vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, plg.: *saulažolių prisodina, tai paskum vaikai ir šiukšlina. Saulėžoliai ir darže savo žiedus į saulę gręžia. Už tvorų stiepėsi be galvų saulėžolių stiebai. Sauliažolio grūdėliai* (LKŽe). LKŽe rasti ne visi šių DS eilės narių vartosenos pavyzdžiai, tačiau pavyzdžių nerasta LKŽPK ir DLKT, todėl galima daryti išvadą, kad ne visi DS eilės nariai yra vartojami. Sukeitus DS tekste vietomis, sakinio prasmė nuo to nepasikeičia, plg.: *saulažolių / saulėžolių / saulžolių / sauliažolių / sauliadryžių prisodina, tai paskum vaikai ir šiukšlina*.

DV laikytini LKŽe botanikos pažymą turintys ir augalo pavadinimą įvardijantys 4 dūriniai: *saulėžiedė* (: saulė, žiedas) ‘saulenis (Helianthemum)’, *saulėžiedis* (: saulė, žiedas) ‘žr. saulėžiedė’, *saulžieda* (: saulė, žiedas) ‘žr. saulžiedė’ ir *saulžiedė* (: saulė, žiedas) ‘saulenis (Helianthemum)’. Dūriniai sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *žiedas*, reiškia tą patį, bet skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis – jungiamojo balsio *ė* buvimu ir nebuvimu, moteriška ir vyriška gimine: *saulėžiedė* / *saulėžiedis* / *saulžieda* / *saulžiedė*. Dūriniai metaforiški: augalo žiedai geltoni, apvalūs ir primenantys saulę.

DV laikytini 4 dūriniai, kurie įvardija kitą augalo pavadinimą: *saulakrėslis* (: saulė, 2 krėslas⁸) ‘žr. saulėkrėslis’, *saulėkrėslas* (: saulė, 2 krėslas) ‘žr. saulėkrėslis’, *saulėkrėslis* (: saulė, 2 krėslas)

⁶ Visi dūriniai turi nuorodą žr. *saulėgraža 2* ir reiškia – ‘graižaziedžių šeimos augalas dideliu žiedynu (Helianthus)’.

⁷ LKŽe žodis 1 *dryžis* 1 reiškia – ‘dryžumas, margumas’.

⁸ LKŽe žodis 2 *krėslas* reiškia – ‘žirgelis, auksasparnis’.

‘paprastoji bitkrėslė (Tanacetum vulgare)’ ir *saulėkraslė* (: saulė, 2 krėslas) ‘žr. saulėkrėslis’. Žodžiai vartojami LKŽe botanikos pažymą turinčio dūrinio *saulėkrėslis* reikšme ‘paprastoji bitkrėslė (Tanacetum vulgare)’. Šie dūriniai sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir 2 *krėslas*, reiškia tą patį, bet skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis, t. y. jungiamaisiais balsiais *a*, *ė*, šaknies balsių kaita *a*, *ė*, moteriška ir vyriška gimine: *saulakrėslis* / *saulėkrėslas* / *saulėkrėslis* / *saulėkraslė* (: saulė, 2 krėslas). Šis augalas žydi vasaros metu, yra geltonos spalvos, o jo žiedai – apvalūs ir primena saulės formą.

DV eilę sudaro 3 dūriniai, kurie įvardija augalo pavadinimą: *saulašara* (: saulė, ašara) ‘žr. saulašarė’, botanikos pažymą LKŽe turintis dūrinys *saulašarė* (: saulė, ašara) ‘saulašarinių šeimos vabzdžiais mintantis augalas (Drosera)’ ir *saulėašarė* (: saulė, ašara) ‘žr. saulašarė’. Vaitkevičienė nurodo, kad saulės ašaros yra regimos ir botaniniame kontekste: taip „vadinamos žolės, kurias kaip ženklą paliko Saulė, aplankiusi žmogų“ (Vaitkevičienė 2001, 107). Dūriniai sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *ašara*, reiškia tą patį, tačiau skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis, t. y. jungiamojo balsio *ė* buvimu ir nebuvimu, galūnėmis *a*, *ė*: *saulašara* / *saulašarė* / *saulėašarė*. Urbutis teigia, kad toks dūrinys yra poetiškas savo prigimtimi, o jo ryšys metaforiškas: „augalas taip pavadintas dėl lapų plaukelių leidžiamo skysčio lašelių, spindinčių saulėje ir palygintų su ašaromis“ (Urbutis 2009, 91).

Rasti 4 dūriniai, kurie įvardija augalų pavadinimus: *saularykštės* (: saulė, rykštė) ‘tokia kambarinė gėlė’, *saulalapis* (: saulė, lapas) ‘toks augalas’ ir botanikos pažymą LKŽe turintys 2 dūriniai *saularožė* (: saulė, rožė) ‘paprastasis saulenis (Helianthemum nummularium)’, *saulorąža* (: saulė, ražas) ‘toks augalas (Heliosciadium)’. Dūrinys *saularožė* susijęs su saule tuo, kad turi panašumų. Kaip teigia Vaitkevičienė, „[r]audona spalva ir apvali forma yra pagrindiniai požymiai, jungiantys Saulės ir rožės figūras. Liaudyje rožėmis vadinamos raudonai arba rausvai žydinčios gėlės, kurių žiedo vainikas turi apvalų kontūrą“ (Vaitkevičienė 2001, 37). Čia pat priduriama, kad rožėmis vadinami nebūtinai tik raudoni augalai, jie gali būti ir rožinių, rausvų ar ryškių atspalvių (Vaitkevičienė 2001, 37). Taigi dūrinys *saularožė* metaforiškas: jį su saule sieja spalvos (augalas gali būti raudonas, rausvas, geltonas) ir apvalios formos panašumas. Kiti 3 dūriniai *saulorąža*, *saularykštės* ir *saulalapis* taip pat susiję su saule, jie – vasaros augalai.

DV laikytini 2 dūriniai, kurie LKŽe taip pat turi botanikos pažymą ir įvardija augalo pavadinimą: *saulėkrislis* (: saulė, krislas⁹) ‘žr. saulkėslis’ ir *saulkrėslis* (: saulė, krislas 1) ‘paprastoji saulėgraža (Helianthus annuus)’. Šie dūriniai sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *krislas* 1, reiškia tą patį, bet skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis, t. y. jungiamojo balsio *ė* buvimu ir nebuvimu, taip pat šaknies balsiais *ė*, *i*: *saulėkrislis* / *saulkrėslis*. Paprastoji saulėgraža taip

---

⁹ LKŽe žodis *krislas* 1 reiškia – ‘mažytė ko nors dalelė, šapas, trupinys’.

pat turi panašumų su saule: jos panašios forma ir spalva, taip pat saulėgraža perkeltine prasme gali būti suvokiama kaip maža saulės dalis. Nors, kaip teigia Kazlauskaitė (2014, 103), saulėgraža suvokiama metaforiškai dėl žiedo gebėjimo judėti ir gręžtis į saulę: „[s]aulėgražos stiebas juda visomis kryptimis, žiedynas krypsta į saulę – seka ją įdėmiu žvilgsniu“.

DLKT rastas į žodynus neįtrauktas metaforiškas dūrinys *saulakiai* (: saulė, akis). Dūrinys turi panašumų su saule: augalas tiek forma, tiek spalva primena saulę. Pateikiami tokie vartojimo pavyzdžiai: *laiku nepririšti augalai, vėjo ir lietaus išblaškomi, dažnai nulūžta ir pasidaro nedekoratyvūs (pentiniai, kurpelės, saulainės, saulakiai)*. *Rugpjūtis – paskutinis kalendorinis vasaros mėnuo. Dar žydi vasaros gėlės – gajardijos, rudbekijos, saulakiai, ežiuolės, savo žydėjimu persipindamos su rudeninėmis saulainėmis, smulkiažiedėmis chrizantemomis, rykštenėmis, astrais (DLKT)*.

Rastas dūrinys *saulpečvietė* (: saulė, pečvietis) ‘žr. saulutė 1’, kurio vienas iš pamatinių žodžių *pečvietis* bendrinėje lietuvių kalboje yra nevartojamas. Šis žodis LKŽe turi nuorodą – ‘žr. pečėtis’. Tai baltarusių kilmės žodis, kuriuo apibūdinamas „įrankis ženklui spausti, atspaustas arba įspaustas tuo įrankiu ženklas, antspaudas“ (LKŽe). Dūrinys *saulpečvietė* savo reikšme įvardija botanikos augalo pavadinimą – graižaziedžių šeimos augalą, panašų į ramunę (*Bellis*). Nei LKŽe ir LKŽPK, nei DLKT šio žodžio vartojimo pavyzdžių nerasta, todėl galima daryti išvadą, kad žodis dabartinėje lietuvių kalboje nėra vartojamas. Dūrinys yra metaforinis: ramunės žiedo forma primena mažą saulę, taip pat geltona spalva viduryje gali būti suprantama kaip saulė, o balti lapeliai – kaip jos spinduliai. Šiuo atveju augalas gali būti suvokiamas kaip atspaustas saulės ženklas, maža jos dalis.

Gvį žymintys dūriniai *saulažuvė* (: saulė, žuvis) ‘blizgė (*Leucaspius delineatus*)’ ir *sauliažuvis* (: saulė, žuvis) ‘žr. saulažuvė’ laikytini DV: jais įvardijama žuvies rūšis, abu yra zoologijos terminai, remiasi tais pačiais pamatiniais žodžiais *saulė* ir *žuvis*, bet skiriasi jungiamaisiais balsiais *a*, *ia* ir moteriška, vyriška gimine, t. y. šalutinėmis darybos priemonėmis: *saulažuvė* / *sauliažuvis*. Tiek žuvies rūšies pavadinimas, tiek žuvies ypatybė blizgėjimas siejamas su saule: matyt žuvies rūšis taip pavadinta dėl jos blizgėjimo saulės šviesoje. Šviečiant saulei, žuvies judėjimą ir judrumą vandenyje taip pat dar būtų galima susieti su vis pasirodančiais ir išnykstančiais saulės spinduliais.

Daiktą žymintys dūriniai *saulakmenis* (: saulė, akmenis) ‘brangakmenis heliotropas’ ir *saulakuolas* (: saulė, kuolas) ‘žr. saulakmenis’ sudaro DS eilę: *saulakmenis* – *saulakuolas*. Brangakmenį įvardijantys DS turi vieną tokią patį pamatinį žodį *saulė*, reiškia tą patį, gali vienas kitą pakeisti tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės. Šių dūrinių vartosenos pavyzdžių neaptikta nei LKŽe ir LKŽPK, nei DLKT, o tai rodo, kad jie dabartinėje lietuvių kalboje nėra aktyviai vartojami. Dūrinys metaforiškas: akmenis geltonas, auksinis spindesys siejamas su saulės šviesa ir spinduliais.

Metoniminiai dūriniai. LKG teigiama, kad metoniminių dūrinių antruoju dėmeniu gali būti nurodoma kūno dalis (tokiu atveju dūrinys žymi žmogų arba gyvį), rečiau – augalo dalis (tokiu atveju dūrinys yra augalo pavadinimas), o mažiausiai antruoju dėmeniu nurodoma yra daikto dalis (tokiu atveju dūrinys žymi negyvo daikto pavadinimą) (LKG I 1965, 440). LKŽe buvo rasti 6 metoniminiai dūriniai.

3 dūriniai *saulabrolis* (: saulė, brolis) ‘mėnulis’, *saublrolis* (: saulė, brolis) ‘žr. saulabrolis 1’ ir *sauliabrolis* (: saulė, brolis) ‘žr. saulabrolis 1’ laikytini DV, nes sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *brolis*, reiškia tą patį, tačiau skiriasi jungiamaisiais balsiais *a*, *ia*: *saulabrolis* / *saublrolis* / *sauliabrolis*. Šie DV remiasi loginiu ryšiu: tiek saulė, tiek mėnulis – šviesuliai. Be to, saulė dažniausiai siejama su diena, o mėnulis – su naktimi, todėl galima teigti, kad jie kaip brolis ir sesuo.

Kiti 3 dūriniai *saulabroliai* (: saulė, brolis) ‘abiejose saulės pusėse matomi šviesūs stulpai (ppr. šalant per saulėtekį ar saulėlydį)’, *saulėbroliai* (: saulė, brolis) ‘žr. saulabroliai’ ir *sauliabroliai* (saulė, brolis) ‘žr. saulabroliai’ taip pat laikytini DV. Jie sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *brolis*, reiškia tą patį, tačiau skiriasi jungiamaisiais balsiais *a*, *ė*, *ia*: *saulabroliai* / *saulėbroliai* / *sauliabroliai*. DV taip pat remiasi loginiu ryšiu: šviesūs stulpai šalia saulės gali būti suvokiami kaip du broliai.

Dūriniai, turintys tiesioginę reikšmę. Prieš tai aptarti dūriniai turėjo netiesiogines reikšmes, tačiau LKŽe rasti 9 dūriniai, kurie turi tiesiogines reikšmes. Dūriniais, kurie turi tiesioginę reikšmę ir remiasi dviem daiktavardžiais, reiškiami ir nurodoma paskirtis, priklausymas ir daiktinis požymis.

Paskirtis. Rasti 3 dūriniai, kuriais nurodoma paskirtis: *rytsaulė*, *saulėgaubtis* ir *saulėtakis*.

Rastas tik vienas dūrinys *rytsaulė* (: *rytas*, *saulė*), kurio pirmasis dėmuo nurodo laiką – rytą, o antrasis dėmuo yra analizuojamas žodis *saulė*. LKŽe dūrinio reikšmė nepateikiama, tačiau iš pavyzdžio galima daryti išvadą, kad dūrinys apibūdina ryto saulę: *trečion vainon, vadinamon rytsaulė, ji labai anksti rytelyj kėlė* (LKŽe). Daugiau vartosenos pavyzdžių nerasta nei LKŽPK, nei DLKT, todėl galima daryti išvadą, kad dūrinys nėra paplitęs. Galbūt vietoj jo dažniau vartojamas žodžių junginys *ryto saulė*. DLKT rasta vartosenos pavyzdžių su žodžių junginiu *ryto saulė*: *pažadino birželio mėnesio ryto saulė. Aštuntą valandą ryto saulė dar buvo žemai, bet jau kepino lygumą. Per darbą nežinojau, ar tai ryto saulė, ar vakaro – šviesu, ir tiek* (DLKT).

Rasti 2 dūriniai, kurių antrasis sandas nurodo paskirtį: *saulėtakis* (: saulė, takas) ‘saulės takas’ ir fotografijos termino pažymą LKŽe turintis dūrinys *saulėgaubtis* (: saulė, gaubtas) ‘tam tikras gaubtelis, apsaugantis objektyvą nuo saulės spindulių’. Rastas dar vienas paskirtį nurodantis dūrinys: ND ir BLKŽA pateikiamas neologizmas *saulėdengtės* (: saulė, dengti). Kaip teigia Jakaitienė (2010, 205), neologizmai arba naujažodžiai – tai „leksikos vienetai, kurie tam tikru raidos laikotarpiu kalboje atsiranda naujai – dėl visuomeninių santykių kitimo, dėl mokslo ir technikos pažangos, dėl

atskirų žmonių savitos pasaulio reiškinių sampratos ar pasirinkto minties raiškos būdo ir pan.“ (apie naujažodžius daugiau žr. Miliūnaitė 2018; Murmulaitytė 2016). Naujų žodžių atsiradimą „lemia sakininės ir rašytinės kalbos vartotojų poreikis pavadinti naujas realijas arba siekis pavadinimą turintį dalyką įvardyti kitaip, savitai“ (Vaskelienė 2017, 1). ND nurodoma dūrinio *saulėdengtės* reikšmė – ‘išorinė langų arba balkonų užuolaida; pastogėlė, sauganti nuo saulės’. Pastebėtina, kad neologizmas vartojamas, pavyzdžiui: *virš parduotuvių vitrinų įrengiamos saulėdengtės* (BLKŽA). *Visi kiti slėpėsi kur pavėsyje, po medžiais ar saulėdengtėmis* (ND). „Tarptautinių žodžių žodyne“ teikiama antroji daiktavardžio markizė reikšmė: „išorinė (storos drobės, kilto) langų arba balkonų užuolaida; pastogėlė, sauganti nuo saulės“. Teikiami lietuviški pakaitai, pvz., *saulėdengės, saulėdengtės, dar nėra prigiję* (ND). Iš paskutinio pateikto pavyzdžio galima pastebėti, kad DV gali būti laikomi dūriniai, kurie reiškia tą patį, yra sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *dengti*, bet skiriasi šalutine darybos priemone: vienas dūrinys turi priesagą *-t*, kitas – ne: *saulėdengės / saulėdengtės*. Dūrinys *saulėdengės* (: saulė, dengė) rastas ir DLKT, čia pateikiamas jo vartojimo pavyzdys: *nusisuku ir užlipu į terasą. Saulėdengės nuleistos* (DLKT).

Priklausymas. Rasti 4 dūriniai, kurių antrasis sandas nurodo priklausymą: *saulėdievis* (: saulė, dievas) ‘saulės dievas’, *saulėsargis* (: saulė, sargas) ‘žr. saulėskėtis’, *sauliasargis* (: saulė, sargas) ‘žr. saulėsargis’ ir *saulėskėtis* (: saulė, skėtis) ‘skėtis nuo saulės’.

Iš tų pačių pamatinių žodžių sudaryti ir tokia pat reikšmę turintys dūriniai *saulėsargis* ‘žr. saulėskėtis’ ir *sauliasargis* ‘žr. saulėsargis’ laikytini DV – jie skiriasi jungiamuoju balsiu, t. y. šalutine darybos priemone: *saulėsargis / sauliasargis*.

Iš priklausymą nurodančių dūrinių sudaryta DS eilė: *saulėsargis / sauliasargis – saulėskėtis*. DS gali būti vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, plg.:

<i>Skėtis atstoja ir lietsargį, ir saulėsargį</i> (LKŽe).		<i>Tuo tarpu prisiartino dvi merginos su sauliasargiais</i> (LKŽe).
--	--	---

Nei LKŽe ir LKŽPK, nei DLKT nerasta dūrinio *saulėskėtis* vartojimo pavyzdžių, todėl galima teigti, kad šis dūrinys dabartinėje lietuvių kalboje nėra paplitęs. Visi trys dūriniai gali būti sukeisti vietomis, sakinio prasmė nuo to nepasikeičia, plg.: *tuo tarpu prisiartino dvi merginos su sauliasargiais / saulėsargiais / saulėskėčiais*.

DLKT rasti dar 2 priklausymą nurodantys dūriniai, kurie neįtraukti į žodynus. Dūriniai skiriasi šalutine darybos priemone, t. y. vienaskaitos ir daugiskaitos forma, todėl gali būti laikomi DV: *saulėkalnis / saulėkalniai* (: saulė, kalnas). Iš pateiktų pavyzdžių galima teigti, kad dūriniai apibūdina saulės apšviestus kalnus, todėl taip ir pavadinti: *kai kurie taip sako – tas kalniukas yra nuolat Saulės apšviestas, užtai ir saulėkalnis. Pas mus yra du saulėkalniai Akmenos pakrantėse. Dar vienas saulėkalnis yra prie Jūros upės, bet jau Tauragės rajone* (DLKT).

Būdingas daiktinis požymis. Rasti du dūriniai, kurių antrasis sandas nurodo būdingą daiktinį požymį: *saulėkirmis* (: saulė, kirmis 1¹⁰) ‘jonvabaliu vikšras, saulės šunelis’ ir zoologijos termino pažymą LKŽe turintis dūrinys *saulėgyviai* (: saulė, gyvis 1¹¹) ‘pirmuonių gyvūnų būrys (Heliozoa)’.

Dūriniai iš būdvardžio ir daiktavardžio

DLKT rastas į žodynus neįtrauktas dūrinys iš būdvardžio ir daiktavardžio *naujasaulė* (: naujas, saulė). Dūrinys perkeltine reikšme gali būti suvokiamas kaip nauja diena: kiekvieną rytą pateka ta pati saulė, tačiau jei ją suvoksime kaip naują, dūrinys bus susijęs su saule logiškai. Iš pateikto pavyzdžio galima teigti, kad dūrinys yra metoniminis, nes susijęs loginiu ryšiu: *o naujapasauliui kaip naujasaulė turėjo šviesti ryški ir skaisti reklama* (DLKT). Tačiau, neatmestina, kad dūrinys gali būti laikomas ir metaforiniu, jei saulę kiekvieną dieną suvoksime kaip kitokią negu ji buvo anksčiau (praėjusią dieną), tuomet dūrinys *naujasaulė* gali būti siejamas su saulės panašumu.

1.1.2. Priešdėlių vediniai

Iš visų daiktavardinių darinių 20 žodžių yra vediniai, sudaryti prie pamatinio žodžio *saulė* pridėdant priešdėlį. Pridėdami daugiau ar mažiau darūs priešdėliai: *at-*, *į-*, *nuo-*, *pa-*, *po-*, *pra-*, *prie-*, (*pry-*), *už-* (*užu-*).

5 priešdėlių vediniai pavadina vietą prieš saulę arba saulės apšviestą vietą: *atsaulis*, *įsaulė*, *įsaulis*, 2 *pasaulė* ir 2 *pasaulis* 1. Trys vediniai įvardija vietą prieš saulę: *atsaulis* ‘vieta prieš saulę, įsaulis’, *įsaulė* ‘žr. įsaulis’ ir *įsaulis* ‘vieta prieš saulę, saulėkaita, šutra’. Jie sudaro DV ir DS eiles. DV laikytini *įsaulė* ir *įsaulis*. Vediniai padaryti iš to paties pamatinio žodžio *saulė*, reiškia tą patį, bet skiriasi moteriška ir vyriška gimine: *įsaulė* / *įsaulis*. DS eilę sudaro iš to paties pamatinio žodžio *saulė* padaryti vediniai, kurių reikšmė panaši: *atsaulis* – *įsaulė* / *įsaulis*. DS vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, plg.:

<i>Atsisėdai</i>	<i>pačiame</i>		<i>Įsaulėj</i>	<i>sniego</i>	<i>nebėra</i>		<i>Įsauliais</i>	<i>jau</i>	<i>galima</i>
<i>atsaulė[je]</i> (LKŽe).			(LKŽe).				<i>pasišildyti</i> (LKŽe).		

DS gali vienas kitą pakeisti tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės, plg.: *įsaulė[je]* / *atsaulė[je]* / *įsauly[je]* *sniego nebėra*.

DV laikytini 2 vediniai, kurie įvardija saulės apšviestą vietą: 2 *pasaulė* ‘žr. 2 pasaulis 1’ ir 2 *pasaulis* 1 ‘saulės apšviečiama vieta’. Vediniai padaryti iš to paties pamatinio žodžio *saulė*, reiškia tą patį, bet skiriasi moteriška ir vyriška gimine: 2 *pasaulė* / 2 *pasaulis* 1.

Kiti 5 priešdėlių vediniai pavadina saulės neapšviestą vietą arba mažiau apšviestą vietą: *nuosaulė*, *nuosaulis*, 3 *pasaulis*, *užsaulis* ir *užusaulis*. 3 vediniai įvardija mažiau saulės apšviestą

¹⁰ LKŽe žodis *kirmis* 1 ‘žr. kirmėlė’ reiškia – ‘pailgas minkštakūnis bekaulis gyvis, kirminas, kirmis’.

¹¹ LKŽe žodis *gyvis* 1 reiškia – ‘gyvas daiktas, gyva būtybė’.

vieta: *nuosaulė* ‘vieta, mažiau apšviečiama saulės’, *nuosaulis* ‘pavėsis, paunksmė’ ir 3 *pasaulis* ‘saulės neapšviečiama vieta’. Vediniai sudaro DV ir DS eiles. DV laikytini *nuosaulė* ir *nuosaulis*. Vediniai padaryti iš to paties pamatinio žodžio *saulė*, jų reikšmė panaši, jie skiriasi moteriška ir vyriška gimine: *nuosaulė* / *nuosaulis*. DS eilę sudaro iš to paties pamatinio žodžio *saulė* sudaryti vediniai, kurių reikšmė panaši: 3 *pasaulis* – *nuosaulė* / *nuosaulis*. DS gali būti vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, plg.:

<i>Pasauly</i> sniegas kartais išsilaiko net iki Sekminių (LKŽe).	<i>Nuosaulė</i> serbentam tinka (LKŽe).	Eime, mama, <i>nuosaulin</i> , taip šilta (LKŽe).
---	---	---

DS gali vienas kitą pakeisti tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės, plg.: *pasauly[je]* / *nuosaulėje* / *nuosaulyje* sniegas kartais išsilaiko net iki Sekminių.

DV laikytini 2 vediniai, kurie įvardija saulės neapšviestą vietą: *užsaulis* ‘saulės neapšviečiama vieta, pavėsis, ūksmė’ ir *užusaulis* ‘žr. užsaulis’. Šie vediniai padaryti iš to paties pamatinio žodžio *saulė*, reiškia tą patį, tačiau skiriasi priešdėlių *-už* ir *-užu* variacija: *užsaulis* / *užusaulis*.

DV dar gali būti laikomi 3 vediniai: *priesaulis* 2 ‘saulės atšvaitas, stulpas, matomas per speigus saulėtekiu ar saulėlydžiu, saulabrolis’, *prysaulė* ‘žr. priesaulis 2’ ir *prysaulis* 2 ‘saulės atšvaitas, stulpas, matomas per speigus saulėtekiu ar saulėlydžiu, saulabrolis’. Vediniai padaryti iš to paties pamatinio žodžio *saulė*, reiškia tą patį, tačiau skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis, t. y. priešdėlių *-prie* ir *-pry* variacija, taip pat moteriška ir vyriška gimine: *priesaulis* / *prysaulė* / *prysaulis*.

DLKG (2006, 145) teigiama, kad su priešdėliais *pa-* sudaryti vediniai žymi vietą. Būtent tokie ir yra LKŽe rasti 4 vediniai. DV laikytini 2 vediniai, sudaryti su priešdėliais *pa-*: 1 *pasaulė* ‘žr. 1 pasaulis 1’ ir 1 *pasaulis* 1 ‘visa žemė; Žemės rutulys’. Vediniai padaryti iš to paties pamatinio žodžio *saulė*, reiškia tą patį, bet skiriasi moteriška ir vyriška gimine: 1 *pasaulė* / 1 *pasaulis* 1. Kitais DV gali būti laikomi 2 vediniai, taip pat sudaryti su priešdėliais *pa-*: 3 *pasaulė* ‘žr. pasauliai’ ir *pasauliai* ‘dangus apie saulę’. Vediniai padaryti iš to paties pamatinio žodžio *saulė*, reiškia tą patį, tačiau skiriasi vienaskaitos ir daugiskaitos formomis: 3 *pasaulė* / *pasauliai*.

Su priešdėliais *at-*, *po-* ir *pra-* sudaryti 3 vediniai: *atsaulė* ‘toks šviesumas arti saulės’, *posauliai* ‘tolybės’ ir *prasaulis* ‘prošvaistė’. DLKG (2006, 148–149) teigiama, kad priešdėlio *po-* vediniai žymi vietą arba daiktą, o priešdėlio *pra-* ir *at-* vediniai – vietą. Šiuo atveju priešdėlio *po-* vedinys *posauliai* žymi toli esančią, tolimą vietą, priešdėlio *pra-* vedinys *prasaulis* – šviesią vietą arti saulės, o priešdėlio *at-* vedinys *atsaulė* – šviesumą arti saulės.

1.1.3. Priesagų vediniai

Iš visų daiktavardinių darinių 15 žodžių yra vediniai, sudaryti prie pamatinio žodžio *saulė* pridedant priesagą. Pridedamos įvairios daugiau ar mažiau darios priesagos: *-elė, -učiai, -ukė, -uotė, -utė, -utis, -ainė, -enis, -inė, -ininkas, -ėka, -yka, -yna, -ynai, -ynas*. Toliau darbe priesagų vediniai skirstomi pagal darybos kategorijas, kurioms jie priklauso – deminutyvus (mažybinius daiktavardžius) ir vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimus.

Deminutyvai (mažybiniai daiktavardžiai). Deminutyvais dažniausiai laikomi mažybinės ir maloninės reikšmės žodžiai. Tai priesagų vediniai, padaryti iš daiktavardžių ir žymintys tą patį ar bent tos pačios rūšies dalyką kaip ir pamatinis žodis (DLKG 2006, 87; Keinys 1999, 51). Tačiau, kaip teigiama DLKG, deminutyvai apima ne tik mažumą ar malonumą žyminčius žodžius ir formas, bet ir tai, kas kartais atskirai vadinama didinamaisiais ir menkinamaisiais dariniais (DLKG 2006, 87).

Rasti 6 priesagų vediniai, kurie turi deminutyvų kategorijai priklausančias priesagas, tačiau patys nėra tikrieji deminutyvai. Mažybiniai žodžiai sudaromi kone iš visų daiktavardžių, o į LKŽe dedami tik specialias reikšmes turintys deminutyvai. Iš pirmų žodžių reikšmių galima matyti, kad mažybiniai daiktavardžiai įvardija augalo pavadinimą, o ne tą patį dalyką, kaip ir pamatinis žodis: *saulelė* ‘žr. saulutė 1’, *saulučiai* ‘žr. saulutis’, *saulukė* ‘žr. saulutė 1’, *sauluotė* ‘žr. saulutė 1’, *saulutė* ‘graižaziedžių šeimos augalas, panašus į ramunę (Bellis)’, *saulutis* ‘žr. saulutė 1’. Visi žodžiai vartojami žodžio *saulutė* pirma reikšme. Botanikos pažymą LKŽe turi *saulelė* ir *saulutė* vediniai. DV laikytini 3 vediniai: *saulutė / saulutis / saulučiai* ‘graižaziedžių šeimos augalas, panašus į ramunę (Bellis)’. Vediniai padaryti iš to paties pamatinio žodžio *saulė*, reiškia tą patį, bet skiriasi vienaskaitos ir daugiskaitos skaičiumi, taip pat vyriška ir moteriška gimine.

Priesagų vediniai turi tokias pačias reikšmes, yra padaryti iš to paties pamatinio žodžio *saulė*, bet turi skirtingas priesagas, todėl sudaro DS eilę: *saulelė – saulukė – sauluotė – saulutė / saulutis / saulučiai*. DS gali būti vartojami panašioje aplinkoje, plg.:

<i>Saulelės, martelės</i> (LKŽe).	<i>Saulutė raudonai žydi daržely</i> (LKŽe).	<i>Mūsų saulukės jau pražydo</i> (LKŽe).
-----------------------------------	--	--

Nei DLKT, nei LKŽe ir LKŽPK nėra pateiktų vedinio *sauluotė* vartosenos pavyzdžių, todėl galima teigti, kad šis žodis augalo reikšme nėra vartojamas arba vartojamas labai retai, bet tai neužfiksuota. DS, turintys botanikos pažymą LKŽe, tekste gali būti sukeisti vietomis, sakinio prasmė nepasikeičia: *saulutė / saulelė raudonai žydi daržely*. DS, neturintys pažymos LKŽe, taip pat gali vienas kitą keisti tekste, nepakeisdami konteksto prasmės: *mūsų saulukės / sauluotės / saulučiai jau pražydo*.

Svarbu paminėti ir tai, kad DLKT pateikti deminutyvų *saulelė, saulukė, saulutė, saulytė* ir *saulužė* vartosenos pavyzdžiai. Visi dariniai vartojami žodžio *saulė* mažybinėmis reikšmėmis – jie tikrieji deminutyvai. Iš pavyzdžių galima matyti, kad žodžiai gražiai ir maloniai pavadina saulę: *tuoj*

saulėlė įdienos, eisim kasti. Anksti rytelį *saulukė* tekėjo. Lietus liovėsi, pasirodė *saulutė*. O rytas gražus, o kad užkaitina pagriovy *saulytė*, atkuntu sušilęs, ir krūtinė nebesikilnoja. Vieversėlis danguje, ėriukas pievoje, *saulužė* danguje (DLKT). LKŽe nebuvo rasta tikrųjų deminutyvų, kurie gražiai ir maloniai pavadintų saulę.

Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai. Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimais laikomi daiktavardžiai, žymintys asmenį, gyvą būtybę ar daiktą pagal kurią nors būdingą ypatybę (DLKG 2006, 113; LKG I 1965, 340). LKŽe buvo rasti 9 šiai kategorijai priklausantys priesagų vediniai.

4 šios kategorijos tipų vediniai įvardija augalų pavadinimus: *saulainė*, *saulenis*, *saulinė* ir *saulynas*. Kaip teigiama DLKG, dauguma *-ainis*, *-ė* daiktavardžių priesagų vedinių žymi tą dalyką, iš kurio yra pataisytas valgis, taip pat nusako žemės rūšį, jos sudėtį, tačiau kiti priesagų vediniai yra įvairesni. Jais daiktai arba asmenys pavadinami pagal kurią nors jų dalį, panašumą (DLKG 2006, 117). Būtent toks ir yra su priesaga *-ainė* sudarytas vedinys *saulainė* ‘graižaziedžių šeimos dekoratyvinis augalas (Helenium)’, kuris LKŽe turi botanikos pažymą. Su priesaga *-enis* sudarytas vedinys *saulenis* ‘toks daugiameis krūmokšnis, augantis sausose arba kalnuotose vietose (Helianthemum)’, kuris LKŽe taip pat turi botanikos pažymą. LKG pastebima, kad tokio tipo vediniai yra arba tarminiai, arba vartojami kaip įvairių sričių (dažniausiai botanikos arba zoologijos) terminai (LKG I 1965, 353). Su priesaga *-inė* sudarytas vedinys *saulinė* ‘žr. saulėgrąža 2’. Pagal DLKG, priesagos *-inė* vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai žymi dalykus įvairiai: pagal medžiagą, pagal vietą, pagal objektą, ant kurio vediniu žymimas dalykas skirtas mauti ar kitaip dėti, pagal objektą, kuriam dar kitaip skirtas vediniu žymimas dalykas ir pagal kurią nors į akį krintančią dalį (DLKG 2006, 115). Būtent toks ir yra priesagos *-inė* vedinys *saulinė*. Jis žymi į akį krintančią dalį – augalo apvalumą ir geltoną spalvą. Vedinys LKŽe turi botanikos pažymą ir įvardija graižaziedžių šeimos augalą dideliu žiedynu (Helianthus). Su priesaga *-ynas* sudarytas vedinys *saulynas* ‘didysis debesylas (Inula helenium)’, kuris LKŽe turi botanikos pažymą ir taip pat įvardija augalą.

Su priesagomis *-ėka*, *-yka* ir *-yna* sudaryti 3 vediniai, kurie pavadina saulę kaip dangaus objektą: *saulėka* ‘žr. saulė 1’, *saulyka* 1. ‘žr. saulėka 1’ ir *saulyna* ‘saulė’. Visi žodžiai vartojami žodžio *saulė* pirma reikšme ‘dangaus kūnas, aplink kurį skrieja Žemė ir kitos planetos’. Rasti priesagų vediniai padaryti iš to paties pamatinio žodžio *saulė*, reiškia tą patį, bet turi skirtingas priesagas, todėl sudaro DS eilę: *saulėka* – *saulyka* – *saulyna*.

LKŽe pateikti tik vedinių *saulėka* ir *saulyka* vartosenos pavyzdžiai. DS gali būti vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, plg:

Greitai *saulėka* patekės (LKŽe).

    | *Kap saulyka* bus, tai išvažiuosiu (LKŽe).

Vedinio *saulyna* vartosenos pavyzdžių nerasta nei LKŽPK, nei DLKT, todėl galima teigti, kad tokia reikšmė dabartinėje lietuvių kalboje šis žodis nėra vartojamas. Pagal žodyną vediniai yra DS, tačiau realiai vartojami tik du šios eilės nariai, nors visi DS gali pakeisti vienas kitą tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės, plg.: *greitai saulėka / saulyka / saulyna patekės*.

Su priesaga *-ininkas* sudarytas vedinys *saulininkas* ‘„Saulės“ mokytojų kursų lankytojas’. DLKG teigiama, kad šios priesagos vediniai įvardija asmenį pagal pobūvį, susibūrimą, dalyvavimą kokiame nors (bendrame) veiksmo (DLKG 2006, 114). Šiuo atveju su priesaga *-ininkas* sudarytas vedinys *saulininkas* įvardija asmenį, kuris lanko „Saulės“ mokytojų kursus. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad ND taip pat pateikiamas šis vedinys, tačiau čia jis turi naują reikšmę – ‘kas verčiasi iš saulės energetikos’. Verslo srityje vartojamas neologizmas įvardija asmenis, pvz.: *aš nežinau po kiek saulininkų pagaminama elektra Vokietijoje, bet jei palyginti su afera Lietuvoje tai turėtų būti po 1,06 EUR. Saulininkai jėgaines statyti puolė išgirdę valstybės pažadą, kad jų pagaminta elektra bus superkama už 1,44 Lt/kWh kainą. [...]. Iš saulininkų superkama elektra gali pigti iki 40 proc., kitų – mažiau [antraštė] (ND).*

Su priesaga *-ynai* sudarytas vedinys *saulynai* ‘šalia saulės (ar mėnulio) kartais matomi šviesūs stulpai, apatiniosios saulės, saulabroliai’.

1.1.4. Galūnių vediniai

Rastas 1 daiktavardinis galūnės vedinys *sauliai* ‘tokia vasarinių vikių veislė’, kuris priklauso vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų kategorijai. DLKG teigiama, kad galūnė *-ius* yra vienas iš būdingiausių vardažodinės ypatybės turėtojų afiksų, o tokių galūnių vediniai dažniausiai eina asmenų pavadinimais (DLKG 2006, 124). Šiuo atveju galūnės vedinys *sauliai* greičiausiai yra padarytas iš galūnės *-ius* daugiskaitos formos, jis įvardija augalų veislę – vasarinius vilkius.

1.1.5. Mišrusis darybos būdas

Dūrybos-priesagų daryba. Urbutis (2009, 340) teigia, kad mišriuoju būdu padarytų darinių formantas sudarytas iš dviejų dalių – abi formanto dalys rodo skirtingą darybos būdą. Šiuo atveju tai – sudurtinių žodžių dūryba ir priesagų daryba. Nors teorijoje ir teigiama, kad toks darybos vaidmuo yra menkas, dūrinių vis tiek pasitaiko. LKŽe rasti 7 mišriuoju darybos (kompozicijos-sufiksacijos) būdu padaryti dūriniai, kurie turi nutrūkstamą formantą: jie sudaryti sandūros būdu ir su priesaga. Urbučio teigimu, priesaga gali ne tik viena pati eiti darybos formantu, ji gali įeiti ir į formantą, kurio maždaug lygiavertis komponentas yra priešdėlis arba dūrybos priemonės (Urbutis 2009, 253).

DV laikytini augalo pavadinimą įvardijantys 2 dūriniai: *saulagrąžtė* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulėgraža 2’ ir *saulagrąžtis* (: saulė, gręžtis) ‘žr. saulagrąžtė’.

žodžių *saulė* ir *gręžtis*, priesagos *-t*, reiškia tą patį, bet skiriasi moteriška ir vyriška gimine: *saulagrąžtė* / *saulagrąžtis* ‘graižžiedžių šeimos augalas dideliu žiedynu (*Helianthus*)’.

DV laikytini saulės sugrįžimą įvardijantys 2 dūriniai: *saulagrįžtis* (: saulė, grįžti) ‘žr. saulėgraža 1’ ir *saulėgrąžtai* (: saulė, grįžti) ‘žr. saulėgraža 1’. DV sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *grįžti*, priesagos *-t*, reiškia tą patį, bet skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis, t. y. jungiamaisiais balsiais *a*, *ė*, šaknies balsių kaita *q*, *į*, vienaskaitos ir daugiskaitos forma: *saulagrįžtis* / *saulėgrąžtai* ‘didžiausio saulės nukrypimo į šiaurę arba pietus būvis, saulės sugrįžimas’.

Rastas dūrinys *saulaklėstis* (: saulė, 1 klėsti 3¹² + *-tis*) ‘skėtis’, kuris LKŽe turi neologizmo pažymą ir pagal DLKG (2006) priklauso įrankių, mašinų, prietaisų ir šiaip priemonių pavadinimų grupei. Šio neologizmo antruoju sandu yra parodoma, kokiam veiksmui skirtas sudurtiniu daiktavardžiu pasakomas daiktas (skėtis) – siausti, gaubti ir saugoti nuo saulės bei jos spindulių. Nei LKŽe ir LKŽPK, nei DLKT dūrinio vartosenos pavyzdžių nerasta, todėl galima teigti, kad šis dūrinys bendrinėje lietuvių kalboje nėra vartojamas. Keinys pastebi, kad „[p]agrindiniu bendrinės kalbos teikiniu laikomas *skėtis* – taip tas žodis įdėtas į visus tris „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ leidimus. Yra tame žodyne ir *lietsargis*, įdėtas su nuoroda žr. („žr. skėtis“), t. y. laikomas ne kalbos klaida, o retesniu, ne tokiu būdingu žodžiu“ (Keinys 2005, 463). Tą patį būtų galima pasakyti ir apie dūrinius, kurie įvardija skėtį ne nuo lietaus, o nuo saulės, tačiau dūriniai pateikiami tik LKŽe: *saulėsargis* ‘žr. saulėskėtis’, *sauliasargis* ‘žr. saulėsargis’ ir *saulėskėtis* ‘skėtis nuo saulės’ (šie dūriniai buvo aptarti anksčiau, žr. 23 psl.). Keinys dar priduria, kad žodis „*skėtis* už *lietsargį* gal kiek ir patogesnis, nes, pirma, skiemeniu trumpesnis, antra (ir tai bene svarbiau), geriau tinka bet kurios paskirties (ir nuo lietaus, ir nuo saulės) skečiamam įnagiui vadinti“ (Keinys 2005, 463).

Rastas dar vienas mišriuotu būdu padarytas dūrinys *sauladegtis* (: saulė, dega + *-tis*) ‘saulėkaita’. Dūrinio pirmasis sandas žymi veiksmo objektą – saulę, o pats dūrinys įvardija saulės kaitinamą vietą.

LKŽe rastas savotiškas, netipiškas neologizmas *saulįspįsena* (: saulė, įspįsti 1¹³ + *-sena*) ‘saulės spindėjimas’. Čia veikiausiai gali būti dūrinio sąauga. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad žodžio *spįsena nėra žodyne, t. y. remiamasi potenciniu pamatiniu žodžiu, sudarytu su susiliejusia priesaga *-sena* iš žodžio *įspįsti*. LKŽe pateiktas vienas vartosenos pavyzdys: *augymės lovomis rūškanomis aptaisytos, vienok nuo saulįspįsenos iš karmazino bebarvės*. Nors LKŽe nurodoma, kad šis žodis yra neologizmas, tačiau vartosenos pavyzdys fiksuojamas kaip Jurgio Pabrėžos (1771–1849) raštų pavyzdys.

¹² LKŽe žodis 1 *klėsti* 3 reiškia – ‘siausti, gaubti’.

¹³ LKŽe žodis *įspįsti* 1 reiškia – ‘įeiti, įsiskverbti spinduliams, įspindėti’.

1.2. Būdvardiniai dariniai, sudaryti iš žodžio *saulė*

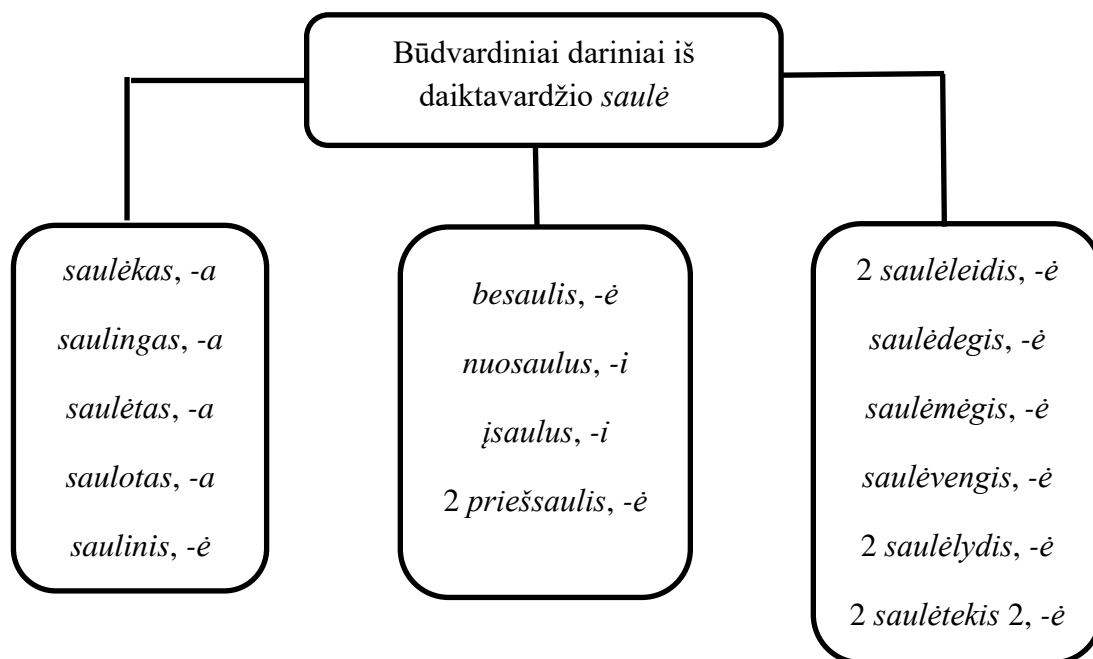
Būdvardžiai, darybiškai skirstomi į paprastuosius (pirminius) žodžius ir darinius (LKG I 1965, 550), kaip ir daiktavardžiai, daromi visais keturiais pagrindiniais lietuvių kalbos žodžių darybos būdais: priesagų, priešdėlių, galūnių ir sudurtinių žodžių daryba. DLKG (2006, 191) teigiama, kad dauguma būdvardinių darinių yra padaryti vedybos būdais: dažniausiai padaromi priesagų vediniai, mažiau daroma galūnių vedinių, o mažiausiai – priešdėlių vedinių. Tačiau reikia pastebėti, kad didžiausia būdvardinių darinių dalis yra dūriniai (Keinys 1999, 75). Būdvardiniai dariniai skirstomi pagal darybos būdus: priesagų ir galūnių vedinius, priešdėlių vedinius ir dūrinius.

Priesagų ir galūnių vediniai. Šios grupės būdvardiniai vediniai DLKG (2006) skirstomi į: ypatybės stiprinimo bei kiekio būdvardžius, vidinės ypatybės būdvardžius, išorinės ypatybės būdvardžius, panašios bei būdingos ypatybės būdvardžius, išskiriamuosius (rūšinius) būdvardžius ir rezultatinės ypatybės būdvardžius.

Priešdėlių vediniai. DLKG (2006) išskiriamos dvi priešdėlių vedinių kategorijos: ypatybės kiekio būdvardžiai ir vidinės ypatybės būdvardžiai. Būdvardiniai vediniai sudaromi ne su visais priešdėliais: labiausiai paplitę yra tik *apy-* ir *po-* priešdėliai. Siauresnės vartosenos laikomi *pa-*, *prie-* ir *pro-* priešdėliai (LKG I 1965, 587). Tačiau Keinys teigia, kad su priešdėliais būdvardinių vedinių yra padaroma labai daug. Šį vedinių būdą mokslininkas įvardija kaip gausiausią, bet pačią darybą vadina neįvairia. Darumu išsiskiria tik kai kurie priešdėliai: *ne-*, *nebe-*, *apy-*, *po-*, *be-* (Keinys 1999, 78).

Dūriniai. DLKG (2006) būdvardiniai dūriniai skiriami į dūrinius su vardažodiniu antruoju sandu ir dūrinius su veiksmožodiniu antruoju sandu. Pagal LKG, pirmuoju dūrinio sandu gali eiti tokios kalbos dalys, „kurios turi savarankišką leksinę reikšmę ir gali su kitu žodžiu sudaryti sintaksiškai ir reikšmiškai susijusius junginius, būtent: daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis, veiksmožodis ir prieveiksmis“, o antruoju sandu – daiktavardis, veiksmožodis ir kartais būdvardis (LKG I 1965, 591). Keinio teigimu, dūrinių yra nemažai, tačiau nesunkiai padaroma ir naujų (Keinys 1999, 80).

LKŽe rasta 15 būdvardžių (žr. 3 paveikslą), kurie sudaryti iš žodžio *saulė*: 6 dūriniai, 5 priesagų vediniai ir 4 priešdėlių vediniai.

3 pav. LKŽe rasti būdvardiniai dariniai.

1.2.1. Dūriniai

LKŽe rasti 6 dūriniai su antruoju veiksmažodiniu sandu, kurie sudaryti iš daiktavardžio ir veiksmažodžio.

Skiriamas, tinkamas veiksmui, kurį reiškia antrasis sandas. Rasti 2 dūriniai 2 *saulėleidis*, -ė (: saulė, leido(si) ‘esantis saulės laidos metu’ ir *saulėdegis*, -ė (: saulė, degė) ‘saulėje augęs’, kurių antrasis sandas nurodo veiksmą. Dūrinio 2 *saulėleidis*, -ė antrasis sandas nurodo leidimosi veiksmą, o *saulėdegis*, -ė – augimo veiksmą. Svarbu paminėti, kad veiksmažodis *degti* vienuolikta reikšme reiškia – ‘kaisti nuo saulės, džiūti’ (LKŽe), todėl galima teigti, kad dūrinys *saulėdegis*, -ė antruoju sandu nurodo augimo veiksmą ir įvardija augalą, kuris auga saulėje. Dūrinys gali būti laikomas metaforišku: augalai gali augti ir žydėti tik gavę saulės spindulių. Taip pat dar rastas vienas polisemiškas dūrinys 2 *saulėtekis* 2, -ė (: saulė, teka) ‘esantis rytuose’. Dūrinys šalutine antra reikšme nurodo esantį rytuose: *saulėtekiai žemaičiai*. *Saulėtekiai lietuviai* (LKŽe).

Verčiasi tuo, daro ir mėgsta tai, ką reiškia antrasis sandas. LKŽe rasti 2 dūriniai *saulėmėgis*, -ė (: saulė, mėgo) ‘kas mėgsta saulę’ ir *saulėvengis*, -ė (: saulė, vengia) ‘kas vengia saulės’, kurie antru sandu nurodo mėgimą ir vengimą. DLKT rastas dūrinys *saulamėgis*, -ė (: saulė, mėgo) su dūriniu *saulėmėgis*, -ė gali būti laikomi DV: jie reiškia tą patį, yra sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulė* ir *mėgti*, bet skiriasi jungiamaisiais balsiais *a* ir *ė*: *saulamėgis* / *saulėmėgis*. Dūriniai *saulamėgis* / *saulėmėgis* ir *saulėvengis* gali būti laikomi DA, nes yra sudaryti

iš to paties pamatinio žodžio *saule* ir reiškia visiškai priešingus dalykus. Jie įvardija tuos, kurie mėgsta saulę ir tuos, kurie nemėgsta saulės, plg.: *saulemėgiai* (*heliofiliniai*) *augalai* (LKŽe). *Ji, kaip tas saulamėgis augalas, nyksta ir skursta tamsiame šešėly, o sukrauti pumpurai neišsiskleidžia į žiedus ir nebeužmezga gaivinančių vaisių* (DLKT). *Saulėvengiai* (*heliofobiniai*) *augalai* (LKŽe).

Sando reikšmė žymi veiksmo laiką. Rastas dūrinys 2 *saulelydis*, *-ė* (: *saule*, *lydi*) ‘žr. *saulelydinis* 2’, kuris nurodo veiksmo laiką. Dūrinys savo antra reikšme reiškia ‘vakarinis’: *saulelydinis vė[ja]s užsisuko* (LKŽe).

1.2.2. Priesagų vediniai

LKŽe rasti 5 priesagų vediniai, kuriems pridedamos daugiau ar mažiau darios priesagos: *-ėkas*, *-ingas*, *-ėtas*, *-otas* ir *-inis*. Pranas Kniūkšta nurodo, kad „[p]riesagos *-inis* būdvardžius gali pakeisti kai kurie išskiriamosios reikšmės neturintys kokybiniai būdvardžiai su priesagomis *-iškas*, *-ingas*, *-otas*, *-uotas* ir kt. (Kniūkšta 1976, 179).

Vidinės ypatybės būdvardžiai. Rasti 2 vediniai, sudaryti su priesagomis *-ėkas* ir *-ingas*: *sauleškas*, *-a* ‘*pietinis, šiltas*’, *saulingas*, *-a* ‘*turintis daug saulės, sauleštas*’. Vediny *sauleškas*, *-a* nurodo ir pavadina pietinį, šiltą vėją, o *saulingas*, *-a* – įvardija gausumo ypatybę (daug saulės), kuri susijusi su pamatiniu žodžiu *saule*. Priesagos *-ingas* būdvardiniai vediniai, kaip teigia Kniūkšta, „apibendrintą kokybinę reikšmę žymi gausų ypatybės turėjimą arba ypatybės ryškumą, rečiau paprastą ypatybės turėjimą“ (Kniūkšta 1976, 185). Šiuo atveju vediny *saulingas*, *-a* žymi gausų ypatybės turėjimą.

Išorinės ypatybės būdvardžiai. DS eilę sudaro rasti 2 vediniai *sauleštas*, *-a* ‘*toks, koks būna saulei šviečiant, su saule*’ ir *sauleštas*, *-a* ‘žr. *sauleštas*’: *sauleštas*, *a* – *sauleštas*, *-a*. DS sudaryti iš to paties pamatinio žodžio *saule*, turi tą pačią reikšmę, tačiau skiriasi priesagomis *-ėtas* ir *-otas*. DS gali būti vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, plg.:

Tokia graži ir sauleštas dienele (LKŽe).

Kai tik oras sauleštas, tai arti sunku geraiis arkliais – jie šoka ir bėga (LKŽe).

DS gali vienas kitą pakeisti tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės, plg.: *tokia graži ir sauleštas / sauleštas dienele*.

Išskiriamieji (rūšiniai) būdvardžiai. Su dabartinėje lietuvių kalboje populiariausia priesaga *-inis* sudarytas vediny *sauleštinis*, *-ė* ‘*priklausantis saulei, susijęs su saule*’. Kaip teigia Kniūkšta, šios priesagos būdvardžiai gausiai vartojami tiek tarmėse, literatūrinėje šnekamojoje ir raštų kalboje, tiek ir publicistikoje, mokslinėje literatūroje ir terminijoje (Kniūkšta 1976, 3). Priesaga *-inis* turi išskiriamąją reikšmę: nurodo priklausymą pamatiniam žodžiui *saule* (Ambrazas 2011, 71).

1.2.3. Priešdėlių vediniai

Rasti 4 dariniai, kurie sudaryti prie pamatinio žodžio *saulė* pridedant priešdėlius. Pridedami daugiau ar mažiau darūs priešdėliai: *be-*, *nuo-*, *į-* ir *prieš-*.

Ypatybės kiekio būdvardžiai. DS laikomi 2 vediniai: *įsaulus*, *-i* ‘esantis prieš saulę, saulėje vietoje’ ir 2 *priešsaulis*, *-ė* ‘esantis prieš saulę’. DS sudaryti iš to paties pamatinio žodžio *saulė*, jų reikšmė tokia pati, jie gali būti vartojami panašioje leksinėje aplinkoje. Nei DLKT, nei LKŽe ir LKŽPK nėra pateikiami vedinio 2 *priešsaulis*, *-ė* vartojimo pavyzdžiai, todėl galima teigti, kad iš DS eilės vienas narys nevartojamas, o kitas – vartojamas dažniau. LKŽe rasti vedinio *įsaulus*, *-i* vartojimo pavyzdžiai: *įsaulioj žemėj gerai uždera visoki javai. Ši kalvelė labai įsauli. Jų daržai įsaulūs, tai ir ankstyvi* (LKŽe). DS gali vienas kitą pakeisti tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės, plg.: *jų daržai įsaulūs / priešsaulūs, tai ir ankstyvi* (LKŽe).

Su priešdėliu *be-* padarytas vedinys *besaulis*, *-ė* ‘be saulės’. Kaip teigia Keinys, „[i]š daiktavardžių daugiausiai būdvardžių daroma su priešdėliu *be-*. Tie santykiniai būdvardžiai žymi ypatybę, kylančią iš neturėjimo pamatiniu daiktavardžiu įvardijamo dalyko“ (Keinys 1999, 80). Būtent toks ir yra priešdėlio *-be* vedinys *besaulis*, *-ė*.

Su priešdėliu *nuo-* padarytas vedinys *nuosaulus*, *-i* ‘mažiau saulės apšviečiamas, nukreiptas nuo saulės’.

1.3. Veiksmožodiniai dariniai, sudaryti iš žodžio *saulė*

Veiksmožodžiai, skirstomi į darybiškai neskaidomus, paprastuosius žodžius ir darinius, daromi tik dviem pagrindiniais lietuvių kalbos žodžių darybos būdais: priesagų ir priešdėlių daryba, taip pat pasitaiko ir mišriosios darybos vedinių (DLKG 2006, 385). Keinio teigimu, „[y]pač aktyvi veiksmožodžių daryba su priešdėliais, gerokai mažiau yra priesagų vedinių ir palyginti reti mišriosios (priešdėlių-priesagų) darybos veiksmožodžiai“ (Keinys 1999, 86). Reikia pastebėti, kad veiksmožodžių daryba tyrinėta mažai (Jakaitienė 1973, 3). Veiksmožodiniai dariniai DLKG (2006) skirstomi pagal darybos būdus: priesagų vediniai, priešdėlių vediniai ir sangražiniai vediniai.

Priesagų vediniai. Šios grupės veiksmožodiniai vediniai yra daromi su devyniomis priesaginėmis morfemomis: *-auti, -enti, -inėti, -inti, -yti, -oti, -telėti, -ėti* ir *-uoti*. Priesaginiai vediniai skiriami į veiksmožodinius ir vardažodinius vedinius (DLKG 2006, 386). Veiksmožodiniai vediniai DLKG (2006) skiriami į penkias darybines kategorijas: kartotiniai, priežastiniai, trunkančios rezultatinės būsenos, mažybiniai ir akimirkos veiksmožodžiai, o vardažodiniai – į šešias: padaromos reikšmės, instrumentinės reikšmės, būvio kaitos reikšmės, atitikimo reikšmės, būsenos reikšmės ir dalyvavimo reikšmės veiksmožodžius.

Priešdėlių vediniai. Šios grupės vediniai daromi su dvylika priešdėlių: *ap(i)-, at(i)-, į-, iš-, nu-, pa-, par-, per-, pra-, pri-, su-* ir *už-* (DLKG 2006, 402). Priešdėliniai vediniai DLKG (2006) skirstomi į septynias kategorijas: krypties reikšmės, laiko reikšmės, veiksmo pradžios reikšmės, mažybinės reikšmės, intensyvumo reikšmės, aktyvaus veiksmo ir veikėjų pastangų veiksmo veiksmožodžius.

Sangražiniai vediniai. DLKG (2006, 406) teigiama, kad tokie vediniai daromi iš veiksmožodžių su sangražos afiksu *si (-is, -s)*. Čia pat priduriama, kad „sangražos afiksą darybos priemone galima laikyti tik tada, kai sangražinis veiksmožodis ir jo pamatinis žodis sudaro darybos priešpriešą, t. y. skiriasi ne tik forma, bet ir reikšme (DLKG 2006, 406). Sangražiniai vediniai gali būti subjektiniai ir objektiniai, tačiau pasitaiko ir mišriosios darybos vedinių.

LKŽe rasti 7 veiksmažodžiai (žr. 4 paveikslą), kurie sudaryti iš žodžio *saulė*: 4 priešdėlių ir 3 priesagų vediniai.

4 pav. LKŽe rasti veiksmažodiniai dariniai.

1.3.1. Priešdėlių vediniai

DS eilę sudaro su priešdėliais *į-* ir *iš-* sudaryti vediniai: *įsaulėti* ‘išsigiedrinti’ ir *išsisaulėti* ‘išsigiedryti’. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad vedinys *išsisaulėti* yra sangražinis. DLKG (2006, 410) teigiama, kad „esama ir tokių veiksmažodžių, kurių pamatinis žodis tegali būti tik nepriešdėlinis ir nesangražinis veiksmažodis“. Mišriosios darybos vedinys nusako tai, kas pasakyta pamatiniu žodžiu *saulėti*¹⁴, o sangraža *si* tai paryškina ir parodo iki galo atliktą veiksmą. DS sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulėti*, reiškia tą patį ir yra vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, plg.:

Įsisaulėjo diena prieš pietus, būs gerai šieną grėbti (LKŽe).

Būs graži diena, *išsisaulės* (LKŽe).

DS gali vienas kitą pakeisti tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės, sakinio prasmė nuo to nepasikeičia, plg.: *įsisaulėjo / išsisaulėjo diena prieš pietus, būs gerai šieną grėbti*.

DS eilę sudaro su priešdėliais *į-* ir *nu-* padaryti vediniai: *įsaulinti* ‘įkaitinti saulėje’ ir *nusaulinti* ‘nudeginti saulėje, apšviesti saule’. DS sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių *saulinti*, jų reikšmė panaši, jie vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, plg.:

Nusiėmė svečias kepurę, *įsaulino* kūną, nusipūtė vėjo vėduokle (LKŽe).

Ten žmonės prie darbo *nusaulinti* linga (LKŽe).

¹⁴ LKŽe pateikiama žodžio *saulėti* 1 reikšmė – ‘darytis saulėtam’.

DS gali vienas kitą pakeisti tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės, sakinio prasmė nuo to nepasikeičia, plg.: *ten žmonės prie darbo nusaulinti / įsaulinti linga*.

1.3.2. Priesagų vediniai

LKŽe rasti 3 priesagų vediniai, kurie priklauso vardažodiniams vediniams.

Padaromosios reikšmės veiksmažodžiai. Rasti 2 šiai grupei priklausantys vediniai: *saullinti, -ina, -ino* ‘daryti, kad būtų saulėta’ ir *saulluoti, -uoja, -avo* ‘nuo saulės gelsti’. DLKG (2006, 387) sakoma, kad su priesaga *-inti* yra siekiama padidinti ypatybę, kuri nusakyta pamatiniu žodžiu, tad vediniu *saullinti, -ina, -ino* šiuo atveju norima išryškinti pamatiniu žodžiu *saullė* pasakytą ypatybę – daryti, kad būtų saulėta. Vediniu *saulluoti, -uoja, -avo* reiškiamas pamatiniu žodžiu *saullė* pasakytas konkreti ypatybė – nuo saulės gelsti.

Būsenos reikšmės veiksmažodžiai. Rastas vienas vedinys *saullėti, -ėja, -ėjo* ‘darytis saullėtam’, kuris pamatiniu žodžiu *saullė* nusako regą juntamą ypatybę – saullėtumą.

2. TERMINAI, SUDARYTI IŠ DAIKTAVARDŽIO *SAULĖ*

Terminu vadinamas žodis ar pastovus žodžių junginys, kuris turi griežtai apibrėžtą reikšmę bei nustatytą vartojimo sritį, juo įvardijama speciali mokslo, technikos, meno arba kitos visuomenės gyvenimo srities sąvoka ar daiktas (Mickienė, Briaukienė 2016, 12; KTŽ 1990, 210). Teigiama, kad terminai turi sudaryti darnią sistemą: jie turėtų būti vienareikšmiai ir stilistiškai neutralūs, be emocinio ir ekspresinio atspalvio, taip pat neturėti sinonimų (LKE 2008, 552). Terminas – įvardijamasis kalbos vienetas, jo turinį atskleidžia termininės reikšmės apibrėžimas, todėl skiriama siauroji ir plačioji samprata: siauroji samprata yra labiau paplitusi ir daug senesnė, o plačioji – siejama su sistemiškumu (žr. Gaivenis 2002, 13–14). Terminai gali būti įvairūs: aprašomieji, asmenvardiniai, bendrieji mokslo, gimininiai, hibridiniai, metaforiniai, neteiktini, netaisyklingi, rūšiniai, savos kalbos, taisyklingi, tarpmoksliniai, tarptautiniai, teiktini ir kt. (Kvašytė 2005). Terminai, kaip ir žodžiai, yra kuriami ir padaromi įvairiais būdais, todėl svarbu kalbėti apie terminų kūrimą ir jų darybą.

Terminai turi tris pagrindinius šaltinius: savosios kalbos ir kitų kalbų leksiką, žodžių darybos inventorių, todėl **kuriami trimis būdais**: terminologizuojant bendrinės kalbos, tarmių ar kitų sričių žodžius (terminologizacija arba transterminologizacija), darant naujadarus ir skolinantis terminus iš kitų kalbų (Gaivenis 2002, 51). Svarbu paminėti tai, kad terminizavimas yra toks „procesas, kai gatavas kasdienės kalbos žodis arba posakis paverčiamas specialiosios kalbos sąvoką žyminčiu terminu“ (Jakaitienė 2010, 191). Vienos srities terminai gali būti paimti į kitą sritį, tada turime transterminizavimo procesą – taip „terminas perkeliamas iš vienos dalykinės srities ir priskiriamas naujai kitos tos pačios kalbos dalykinės srities sąvokai“ (Jakaitienė 2010, 193). Vartojimo atžvilgiu terminus galima skirti į dvi grupes: terminus, kurie pavartoti kaip terminai ir terminus, kurie vartojami kaip paprasti žodžiai, t. y. determinologizuoti (Župerka 2000, 177). Reikia paminėti, kad, kaip teigia Dalia Gedzevičienė (2018, 26), terminai gali būti kuriami ir metaforiniu reikšmės perkėlimu. Mokslininkė nurodo, kad „metaforizaciją, arba metaforinį reikšmės perkėlimo būdą, galima įvardyti kaip vieną iš terminų kūrimo būdų, kurį būtų sudėtinga sutapatinti išskirtinai su kuriuo nors vienu iš išvardytų terminijos šaltinių. Hipotetiškai galima teigti, kad jis būdingas visiems keturiems šaltiniams“ (Gedzevičienė 2018, 27).

Terminų daryba apibrėžiama kaip „[t]aisyklių ir veiksnių visuma, padedanti įvairiomis morfologinėmis priemonėmis padaryti naujus terminus iš lietuviškų ir tarptautinių pirminių ir antrinių pamatinių žodžių“ (Kvašytė 2005, 15). Terminų daryba susijusi su žodžių daryba: terminai, kaip ir žodžiai, daromi visais keturiais pagrindiniais lietuvių kalbos darybos būdais – priesagų, priešdėlių ir galūnių vedyba bei dūryba. Dauguma terminų padaryti iš kitų žodžių, todėl terminų daryba nagrinėjama įprasta žodžių darybos tyrinėjimų tvarka (žr. Gaivenis 2002, 47; Keinys 2005, 22). Nors terminai ir daromi visais pagrindiniais darybos būdais, Keinys pabrėžia, kad, daugelis terminologijoje vartojamų darinių yra išvesti su priesagomis, o su galūnėmis, priešdėliais ir žodžių sandūros būdu

padarytų terminų – mažai (Keinys 2005, 21). Tačiau, nors terminų ir žodžių daryba glaudžiai tarpusavyje susijusi, ji turi ir skirtumų: terminai sudaromi ne bendriems, o specialioms komunikacijos poreikiams; terminų daryba yra ne spontaniškas, o sąmoningas procesas; terminų kūrimo mokslas – terminologija – kontroliuojamas ir reguliuojamas procesas; terminologijoje žodžių daryba leidžia suprasti termino žodžių turinį; terminui yra svarbi aiški vidinė darinio forma; konkreti terminų daryba priklauso nuo sąvokų klasifikacijos supratimo (Даниленко 1977, 206).

Sukurti terminai gali būti grupuojami įvairiai: atsižvelgiant į turinį, formą, funkcijas ir t. t. Jie skiriami pagal mokslo arba žmonių veiklos sritis: kalbotyros, medicinos, meno, sporto ir kt. terminai, taip pat pagal jais įvardijamos sąvokos pobūdį arba kategoriją: procesų, ypatybių, objektų ir kt. pavadinimai, pagal santykį su keliamais reikalavimais: aprobuoti, teiktini, neteiktini ir leistini (žr. Gaivenis 2002, 25–27; Jakaitienė 2010, 191). Gaivenis (2002) terminus skirsto pagal tris atžvilgius: formos, turinio ir tarpusavio santykių.

Forma. Terminai skiriami į vientisinius arba vienažodžius terminus ir sudėtinius arba keliažodžius terminus. Kaip teigia Kvašytė, vientisinis arba vienažodis terminas yra toks, „kurį sudaro vienas lietuviškas ar tarptautinis pirminis žodis ar darinys“ (Kvašytė 2005, 74). Terminai gali būti sudaryti ne tik iš vieno žodžio, bet iš kelių ar daugiau. Sudėtinis arba keliažodis terminas yra toks terminas, kurį sudaro daugiau nei vienas žodis. Terminai skirstomi plačiau – į dvižodžius, trižodžius ir daugiažodžius terminus (Gaivenis 2002, 17; Mickienė, Briaukienė 2016, 33). Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad sudėtinių terminų žodžių junginius gali sieti sintaksinis ryšys (Mickienė, Briaukienė 2016, 45). Kazimieras Gaivenis teigia, kad „[g]ramatiškai derinami ne tik termino dėmenys, bet ir pats terminas su kitais sakinio žodžiais“ (Gaivenis 2002, 30). Skiriami 3 ryšiai: derinimo, valdymo ir šliejimo. Derinimas – toks gramatinis ryšys, kai šalutinis dėmuo derinamas prie pagrindinio dėmens, valdymas – kai pagrindinis dėmuo reikalauja tam tikros šalutinio dėmens formos, o šliejimas – kai šalutinis dėmuo su pagrindiniu dėmeniu susijęs reikšme (žr. Kvašytė 2005, 28, 65, 84; plg. Babickienė, Venckutė 2013, 171–172).

Turinys. Terminai skiriami į rūšinius ir gimininius.

Gimininis terminas, kaip teigia Kvašytė (2005, 69), yra toks terminas, kuris pagal skirstymą turinio ar funkcinio atžvilgiu pavadina gimininę sąvoką (bendresnės reikšmės), o rūšinis – rūšinę (konkretesnės reikšmės).

Tarpusavio santykiai. Terminai skiriami į hiperonimus, hiponimus ir ekvonimus.

Hiperonimas yra „[ž]odis, kaip gimininis pavadinimas rūšinio pavadinimo atžvilgiu“, hiponimas – „[ž]odis, kaip rūšinis pavadinimas gimininio pavadinimo atžvilgiu“, o ekvonimas – „[ž]odis, kurį su kitu žodžiu sieja lygiagretūs apibendrinimo ir klasifikacijos ryšiai“ (žr. KTŽ, 1990, 56, 79; plg. Jakaitienė 2010, 113–115).

Terminų daryboje, kaip ir žodžių daryboje, skiriami sinoniminiai ir variantiniai santykiai. **Sinonimas** apibrėžiamas kaip „[v]ienas iš poros ar kelių leksinių vienetų – vientisinis terminas arba bet kuris sudėtinio termino dėmuo, turintis bendrą semą. <...> [Sinonimas] tam tikrame kontekste gali keisti tos pačios reikšmės vieneta“ (Kvašytė 2005, 59). Terminų sinonimai turi turėti tą patį pamatinį kamieną, bet skirtingas priesagas, taip pat būti vartojami maždaug ta pačia arba panašia reikšme (Keinys 2005, 258). Norint terminologijoje atskirti sinonimus nuo variantų, reikia atsižvelgti į jų raiškos skirtumus ir leksines reikšmes: sinonimais reikėtų laikyti terminus, kurie skiriasi žodžių darybos skirtumais, o **variantais** – tokius terminus, kuriuos sudaro tie patys žodžiai, turintys tik nežymių skirtumų: rašybos, fonetikos, morfologijos, kaitybos ir pan. (Umbrasas 2004, 101). Pastebima, kad sinonimija terminologijoje – nepageidaujamas dalykas: ji kenkia mokslo kalbai ir trukdo pasiekti tikslumą, aiškumą bei suprantamumą. Sinonimų nusistovėjusios funkcijos paprastoje kalboje neatlieka tų funkcijų terminologijoje (Keinys 2005, 261). Gaivenis teigia, kad sinonimai – terminijos silpnumo požymis (Gaivenis 2014, 114–115), o variantai kuriami be reikalo, tik dėl kitų kalbų įtakos (Gaivenis 2014, 118). Mokslininkams pritaria ir Jakaitienė, kuri nurodo, kad terminų sistemoje sinonimai palieka netikslumą ir painiavos: tą pačią sąvoką gali išreikšti keli terminai, o taip apkraunamos vartotojų mintys (Jakaitienė 2010, 185). Keinio (2005, 255) teigimu, sinonimija terminologijoje nepageidaujama tik formaliai, nes praktikoje su terminų sinonimais ir variantais vis tiek susiduriama. Jakaitienė teigia, kad „kai kurie sinonimiški terminai gali pasitarnauti kaip papildomi sąvokų įvardijimo ar terminų istorijos šaltiniai. Neretai kurį laiką tam tikros srities terminijoje konkuruoja skolinti ir savi sinonimiški terminai“ (Jakaitienė 2010, 185).

Terminai tarpusavyje gali būti ir **antonimais**. Terminas antonimas apibūdinamas kaip „[a]ntonimas, įgyjantis priešingą reikšmę terminų sistemoje, t. y. priešingos termininės reikšmės“ (Kvašytė 2005, 12). Antonimu gali būti arba vientisinis, arba sudėtinis terminas (ar jo dėmuo), kuris įvardija priešingą sąvoką, vartojamą toje pačioje srityje (Kvašytė 2005, 10).

LRTB iš viso rasta 120 terminų (žr. 5 paveikslą¹⁵), kurie sudaryti iš daiktavardžio *saulė* arba kurių sudėtyje yra dėmenų, turinčių daiktavardį *saulė*: 112 sudėtinių terminų, 6 vientisiniai terminai ir 2 neteiktini terminai. Sudėtinių terminų priklausomieji dėmenys su pagrindiniu dėmeniu susiję valdymo (68 terminai), derinimo (41 terminas) ir šliejimo (3 terminai) ryšiais.

Kaip teigiama *Valstybinės lietuvių kalbos komisijos* (toliau – VLKK) puslapyje, LRTB yra „valstybės informacinė sistema, kurią sudaro nustatyta tvarka sutvarkytų ir internete pateiktų aprobuotų, teiktinų lietuvių kalbos terminų straipsnių rinkinių ir neteiktinų terminų visuma“. Čia pat priduriama, kad „nuo elektroninių terminų bazių, internetinių terminų žodynų Terminų bankas skiriasi savo mobilumu – terminologinis darbas dirbamas pasitelkiant elektroninius ryšius, duomenys bet kada gali būti pildomi, atnaujinami“ (VLKK). Yra nurodoma, kad LRTB „apima 24 sričių – politikos, ekonomikos, statistikos, komunikacijos, finansų, žemės ūkio, žuvininkystės, maisto ir kt. – terminus, kuriuos teikia valstybinės institucijos, fiziniai ir juridiniai asmenys“ (Celiešienė, Džežulskienė 2009, 60).

Į LRTB visi terminai perkeliama iš verčiamųjų ir aiškinamųjų žodynų (žr. Celiešienė, Džežulskienė 2009, 56–57). Prie visų terminų pateikiami žodyno duomenys: konkrečios sritys, kurioms terminai priklauso. Terminų pateikimas LRTB priklauso nuo to, koks žodynas naudotas. Jeigu žodynas verčiamasis, įtraukiamas ir pateikiamas tik terminas, taip pat jo atitikmenys kitomis kalbomis, o jeigu aiškinamasis – pateikiama termino apibrėžtis. Kartais prie termino nurodomi ir ryšiai su kitais terminais: gali būti nuorodos į sinonimus, tarptautinius terminus, platesnius ar siauresnius terminus, taip pat vienaip ar kitaip susijusius terminus ir kt. Visos šiame darbe pateiktos terminų apibrėžtys buvo paimtos iš LTRB.

---

¹⁵ Terminai pateikiami taip: sudėtiniai, vientisiniai ir neteiktini terminai. Sudėtiniai terminai suskirstyti pagal dėmenų skaičių (trižodžiai, dvižodžiai ir daugiažodžiai terminai). Toliau kiekvienoje grupėje pateikiami terminai, kurių pagrindinis dėmuo (PD) ir šalutinis dėmuo (ŠD) yra daiktavardis *saulė*.

Trižodžiai terminai

ŠD: absorbuotoji Saulės spinduliuotė, andinis saulėtasis kolibris, aplukštentų saulėgrąžų rupiniai, baltabarzdis saulėtasis kolibris, baltabruvis saulėtasis kolibris, baltakrūtis saulės spindulėlis, blyškiapilvis saulėtasis kolibris, dalelinė Saulės spinduliuotė, daugiapakopis saulės elementas, didžiasnapis saulėtasis kolibris, dryžagurklis saulėtasis kolibris, elektromagnetinė Saulės spinduliuotė, gardelinis saulės elementas, infraraudonoji Saulės spinduliuotė, išlukštentų saulėgrąžų rupiniai, juodagurklis saulėtasis kolibris, juodakuodis saulės spindulėlis, kaupinimas Saulės spinduliuote, mažasis saulėtasis kolibris, nykštukinis saulėtasis kolibris, pilkakepuris saulėtasis kolibris, pilkasmakris saulėtasis kolibris, plonasnapis saulėtasis kolibris, Pretro saulėtasis kolibris, purpurinis saulės spindulėlis, raibagurklis saulėtasis kolibris, rausvasis saulėtasis kolibris, ryškusis saulės spindulėlis, rytinis saulėtasis kolibris, rudagurklis saulėtasis kolibris, rudapilvis saulėtasis kolibris, Saulės aktyvumo ciklas, Saulės energijos keitiklis, saulės energijos keitiklis, Saulės spinduliuotės termometras, Saulės spinduliuotės triukšmas, saulės šilumos energija, saulės šviesos energija, silicinis saulės elementas, silicio saulės elementas, skersgalinis saulės elementas, sudvejintasis saulės elementas, sugertoji Saulės spinduliuotė, šviesoforo gaubtelis nuo saulės, tamsiagurklis saulėtasis kolibris, tiesiasnapis saulėtasis kolibris, Todo saulėtasis kolibris, trumpabangė Saulės spinduliuotė, ultravioletinė Saulės spinduliuotė, ūsuotasis saulėtasis kolibris, vakarinis saulėtasis kolibris, žaliasis saulėtasis kolibris, žvynuotagurklis saulėtasis kolibris.

Dvižodžiai terminai

ŠD: saulėgrąžų aliejus, saulėgrąžų rupiniai, saulėmėgiai augalai, saulėmėgiai organizmai, saulės akiniai, Saulės akmuo, Saulės aktyvumas, saulės baterija, Saulės dėmė, saulės elektrinė, saulės elementas, saulės energetika, Saulės energija, saulės energija, Saulės fizika, saulės krosnis, Saulės laikas, saulės laikrodis, Saulės para, Saulės paralaksas, Saulės potvynis, Saulės sistema, saulės skėtis, saulės smūgis, Saulės spektras, saulės spindulėliai, Saulės spinduliuotė, Saulės šviesa, Saulės termometras, Saulės trauka, Saulės ultravioletas, Saulės užtemimas, Saulės vainikas, Saulės variacija, Saulės vėjas, saulėtasis ūsoriukas, saulėtieji kolibriai, saulėvengiai organizmai.

PD: agurkalapė saulėgrąža, aktyvioji Saulė, aplukštentos saulėgrąžos, bulvinė saulėgrąža, geltongraižė saulėgrąža, gluosniapė saulėgrąža, graižuotoji saulėgrąža, gumbinė saulėgrąža, skaisčioji saulėgrąža, standžioji saulėgrąža, šiurkščioji saulėgrąža, tikroji saulėgrąža.

Daugiažodžiai terminai

Terminai iš 4 žodžių (ŠD): gležnosios saulėgrąžos agurkalapis porūšis, iš dalies išlukštentų saulėgrąžų rupiniai, priekinės sienos saulės elementas, Saulės spinduliuotei neįtrauktas fotoimtuvas, sufokusuotosios spinduliuotės saulės elementas, užpakalinės sienos saulės elementas.

Terminai iš 5 žodžių (ŠD): atskirtųjų spektro sričių saulės elementas, lazerinis radiocheminis Saulės neutrinių aptiktuvai, užpakalinio paviršiaus lauko saulės elementas.

Terminai iš 6 žodžių (ŠD): į pastatą neintegruota saulės šviesos energijos elektrinė.

Vientisiniai

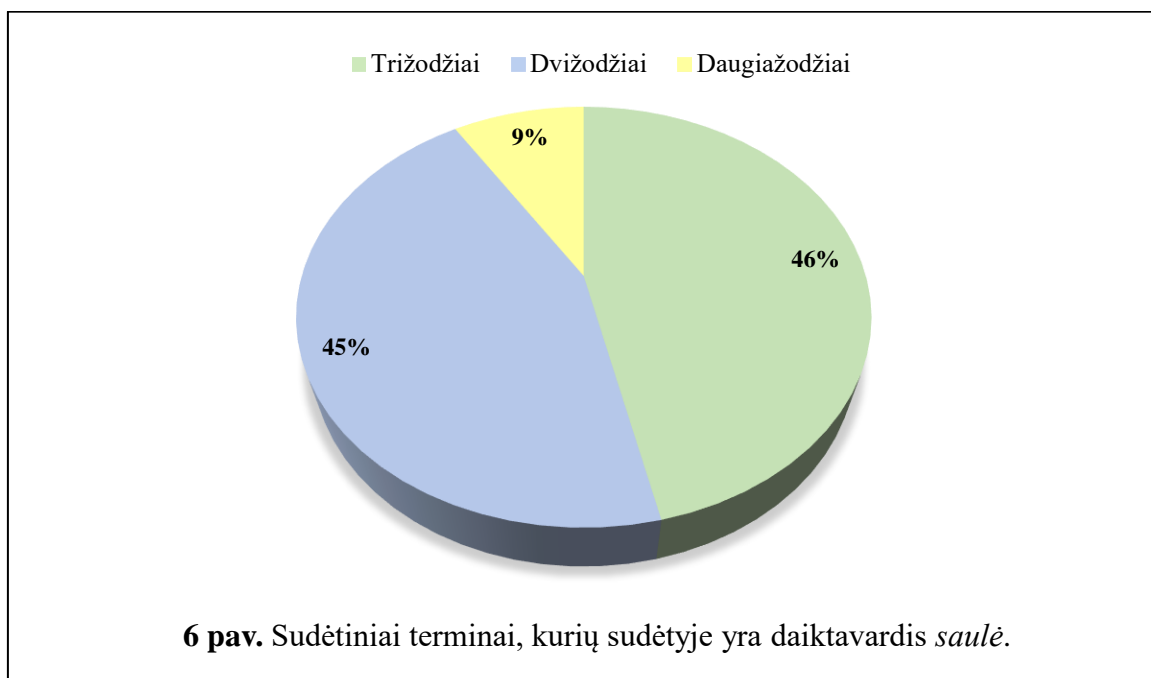
Saulė, saulėgrąža, saulėgrąžos, saulėgrįža, saulėlydis, saulėtekis.

Neteiktini

Abisinijos saulėgrąžų išspaudos, išlukštentų saulėgrąžų sėklų rupiniai.

2.1. Sudėtiniai terminai

Sudėtiniai terminai apibūdinami kaip „žodžių junginiai, kurių tiek patys vieni nariai, tiek junginiai turi apibrėžtą reikšmę ir vartojimo sritį. Tokios struktūros terminai sudaro didesniąją visų mokslo sričių terminų dalį“ (Celiėšienė, Džežulskienė 2009, 53). LRTB rasta 112 sudėtinių terminų: 52 trižodžiai, 50 dvižodžių ir 10 daugiažodžių terminų (žr. 6 paveikslą). Kaip teigia Jakaitienė (2010, 182), „labai maža dalis terminų yra vienažodžiai, dauguma jų yra sudėtiniai“. Taigi, sudėtiniai terminai, į kurių sudėtį įeina daiktavardis *saulė*, sudaro didžiausią terminų dalį.

2.1.1. Trižodžiai terminai

Nurodoma, kad „[t]rižodžių terminų branduolį paprastai sudaro vienas daiktavardis ir du jį apibūdinantys dėmenys“ (Celiėšienė, Džežulskienė 2009, 54). Rasti 52 terminai, kurie sudaryti iš trijų žodžių. Teigiama, kad terminų dėmenys su pagrindiniais žodžiais gali būti jungiami derinimo ir valdymo ryšiu, o tarpusavyje – prijungiamuoju arba sujungiamuoju ryšiu (Celiėšienė, Džežulskienė 2009, 54). Analizuojamų trižodžių terminų priklausomieji dėmenys su pagrindiniu susiję valdymo (29 terminų) arba derinimo (23 terminai) ryšiais. Daiktavardis *saule* trižodžiuose terminuose eina šalutiniu dėmeniu.

Valdymas

Rasti 7 rūšiniai terminai, kurių pagrindinis dėmuo yra *spinduliuotė*, o šalutiniai dėmenys išreikšti paprastų būdvardžių vardininkais (fizikos srityje vartojami 3 terminai *dalelinė Saulės spinduliuotė*, *elektromagnetinė Saulės spinduliuotė*, *trumpabangė Saulės spinduliuotė* ir hidrometeorologijos srityje vartojamas terminas *ultravioletinė Saulės spinduliuotė*), neveikiamosios rūšies būtojo laiko formomis (*absorbuotoji Saulės spinduliuotė*, *sugertoji Saulės spinduliuotė*),

įvardžiuotinių būdvardžių vardininku (fizikos srityje vartojamas terminas *infraraudonoji Saulės spinduliuotė*) ir daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais *saulės*. Ekologijos ir aplinkotyros mokslų terminas *absorbuotoji Saulės spinduliuotė* turi nuorodą į kitą terminą – *sugertoji Saulės spinduliuotė*. LRTB pateikiama termino *sugertoji Saulės spinduliuotė* apibrėžtis, kuria apibūdinama „Saulės spinduliuotės dalis, pavirtusi kitomis energijos rūšimis, ypač šiluma. Atmosfera sugeria apie 15 % patekusios į ją Saulės spinduliuotės ir didesniąją dalį Žemės spinduliuotės. Sugertoji Saulės spinduliuotė – suminės Saulės spinduliuotės dalis, kurią sugeria Žemės paviršius“.

Rasti kiti 6 rūšiniai terminai, kurių pagrindinis dėmuo yra *elementas*, o šalutiniai dėmenys išreikšti būdvardžių vienaskaitos vardininkais ir kilmininkais (radioelektronikos srityje vartojami terminai *daugiapakopis saulės elementas*, *gardelinis saulės elementas*, *skersgalinis saulės elementas*, *silicio saulės elementas* bei elektros ir elektronikos inžinerijos srityje vartojamas terminas *silicinis saulės elementas*), neveikiamosios rūšies dalyvio būtojo laiko forma (radioelektronikos srityje vartojamas terminas *sudvejintasis saulės elementas*) ir daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais *saulės*. Terminas *silicinis saulės elementas* LRTB apibūdinamas kaip „saulės elementas, turintis p ir n silicio sluoksnius, sudarančius pn sandūrą, kurioje spinduliuotės energija verčiama elektros energija“. Daugiau nė vienas terminas LRTB neturi pateiktų apibrėžčių.

4 rūšiniai zoologijos srityje vartojami terminai *baltakrūtis saulės spindulėlis*, *juodakuodis saulės spindulėlis*, *purpurinis saulės spindulėlis* ir *ryškusis saulės spindulėlis* LRTB turi pateiktas nuorodas į platesnį terminą – *saulės spindulėliai*. Tai paukščių gentis, kuri turi kelias rūšis. Terminų pagrindinis dėmuo yra *spindulėliai*, o šalutiniai dėmenys išreikšti būdvardžių vienaskaitos vardininkais ir įvardžiuotinio būdvardžio vardininku. Terminai paukščius pavadina pagal išskiriamąjį požymį ir spalvą. Zoologijos terminai gali būti laikomi metaforiniais: šviečiant saulei, paukščių rūšys spindi įvairiomis spalvomis. Paukščių rūšies pavadinimas *saulės spindulėlis* gali būti siejamas su spindesiu ir blizgesiu.

LRTB nėra pateikiamos radioelektronikos (*kaupinimas Saulės spinduliuote*, *Saulės spinduliuotės triukšmas*) ir fizikos mokslų (*Saulės aktyvumo ciklas*, *Saulės spinduliuotės termometras*) srityje vartojamų terminų apibrėžtys. Radioelektronikos vartojamų terminų pagrindiniai dėmenys yra *kaupimas* ir *triukšmas*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais ir įnagininku. Fizikos mokslų srityje vartojamų terminų pagrindiniai dėmenys yra *ciklas* ir *termometras*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais.

Žemės ūkio, veterinarijos ir pašarų srityje vartojamų terminų *aplukštentų saulėgrąžų rupiniai* ir *išlukštentų saulėgrąžų rupiniai* pagrindiniai dėmenys yra *rupiniai*, o šalutiniai dėmenys išreikšti neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyvio formomis *aplukštentų*, *išlukštentų* ir daiktavardžių daugiskaitos kilmininkais *saulėgrąžų*. LRTB pateiktos terminų apibrėžtys gana panašios, plg.:

<i>Aplukštentų saulėgražų rupiniai</i>	<i>Išlukštentų saulėgražų rupiniai</i>
„Šalutinis aliejaus gamybos produktas, gaunamas ekstrahuojant saulėgražas, nuo kurių pašalinta dalis lukštų. Žalios ląstelienos sausojoje medžiagoje turi būti ne daugiau kaip 27,5 proc“.	„Šalutinis aliejaus gamybos produktas, gaunamas ekstrahuojant išlukštentas saulėgražas“.

Automatikos srityje vartojamo termino *saulės energijos keitiklis* pagrindinis dėmuo yra *keitiklis*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais. Terminas vartojamas keliose srityse: elektros ir elektronikos inžinerijos srityje, taip pat standartizacijos ir metrologijos srityje. Šių terminų pagrindinis dėmuo yra *keitiklis*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais. Kaip matyti iš LRTB pateiktų apibrėžčių, terminų apibrėžtys panašios, plg.:

<i>Saulės energijos keitiklis</i> (elektros ir elektronikos inžinerijos sritis)	<i>Saulės energijos keitiklis</i> (standartizacijos ir metrologijos sritis)
„Keitiklis Saulės spinduliuotės energijai keisti elektros energija“.	„Įtaisas, keičiantis Saulės energiją elektros energija“.

Energetikos ir atsinaujinančių energijos išteklių srityje vartojamų terminų *saulės šilumos energija* ir *saulės šviesos energija* pagrindinis dėmuo yra *energija*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais. Jų apibrėžtys LRTB pateikiamos skirtingai, plg.:

<i>Saulės šilumos energija</i>	<i>Saulės šviesos energija</i>
„Saulės spindulinė energija, paverčiama į šilumos energiją saulės kolektoriuose“.	„Iš saulės šviesos tiesiogiai gaunama elektros energija“.

Standartizacijos ir metrologijos srityje vartojamo termino *šviesoforo gaubtelis nuo saulės* pagrindinis dėmuo yra *gaubtelis*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais. Šis terminas sudarytas su prielinksnine konstrukcija *nuo* ir apibrėžiamas kaip „šviesoforo dalis, uždengianti signalinį žibintą nuo išorinės šviesos poveikio“.

Rasti 2 asmenvardiniai terminai *Todo saulėtasis kolibris* ir *Pretro saulėtasis kolibris* pavadina paukščių rūšis, jie susieti valdymo ryšiu. Asmenvardinis terminas yra toks, „kurio šalutinis dėmuo padarytas iš mokslininko, veikėjo ar kito asmens vardo ar pavardės“ (Kvašytė 2005, 66). Terminų pagrindinis dėmuo yra *kolibris*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais ir įvardžiuotinių būdvardžių vienaskaitos vardininkais. Šie terminai paukščius pavadina *Todo* ir *Pretro* tikriniais daiktavardžiais.

Derinimas. Rasti 23 rūšiniai terminai, kurie pavadina paukščio rūšį – kolibrį. Jie susiję derinimo ryšiu. LRTB prie visų šių terminų pateikiama nuoroda į platesnį terminą – *saulėtieji kolibriai*. Tai paukščių gentis, kuri turi daug rūšių. Toliau darbe jos ir aptariamos.

18 terminų įvardija paukščių rūšies pavadinimus pagal skiriamąją ypatybę, kuri jam būdinga: spalvą ir tam tikrų kūno dalių išskiriamus apibūdinimus. 13 terminų paukščius pavadina pagal jų spalvą arba tam tikros kūno dalies spalvą. Visų terminų pagrindinis dėmuo yra *kolibris*: iš jų 2 terminų šalutiniai dėmenys išreikšti įvardžiuotinių būdvardžių vienaskaitos vardininkais (*rausvasis saulėtasis kolibris*, *žaliasis saulėtasis kolibris*), o 11 terminų – būdvardžių vienaskaitos vardininkais (*baltabarzdis saulėtasis kolibris*, *baltabruvis saulėtasis kolibris*, *blyškiapilvis saulėtasis kolibris*, *dryžagurklis saulėtasis kolibris*, *juodagurklis saulėtasis kolibris*, *pilkakepuris saulėtasis kolibris*, *pilkasmakris saulėtasis kolibris*, *raibagurklis saulėtasis kolibris*, *rudagurklis saulėtasis kolibris*, *rudapilvis saulėtasis kolibris* ir *tamsiagurklis saulėtasis kolibris*). Kiti 5 terminai paukščius pavadina pagal tam tikrų kūno dalių išskiriamus apibūdinimus. Visų terminų pagrindinis dėmuo yra *kolibris*: iš jų vieno termino šalutiniai dėmenys išreikšti įvardžiuotinio būdvardžio vardininku (*ūsuotasis saulėtasis kolibris*), o 4 – būdvardžių vienaskaitos vardininkais (*didžiasnapis saulėtasis kolibris*, *plonasnapis saulėtasis kolibris*, *tiesiasnapis saulėtasis kolibris* ir *žvynuotagurklis saulėtasis kolibris*).

Kiti 3 rūšiniai terminai įvardija ir pavadina paukščius pagal tai, kur ir koku metu jie gyvena: *andinis saulėtasis kolibris*, *rytinis saulėtasis kolibris* ir *vakarinis saulėtasis kolibris*. Pagrindinis terminų dėmuo yra *kolibris*, o šalutiniai dėmenys išreikšti būdvardžių vienaskaitos vardininkais. Terminai *rytinis saulėtasis kolibris* ir *vakarinis saulėtasis kolibris* gali būti laikomi antonimais, nes įvardija priešingas sąvokas: vienas paukštis yra rytinis, kitas – vakarinis.

Sinoniminiais terminais gali būti laikomi 2 terminai: *mažasis saulėtasis kolibris* ir *nykštukinis saulėtasis kolibris*. Terminų pagrindinis dėmuo yra *kolibris*, o šalutiniai dėmenys išreikšti įvardžiuotinio būdvardžio vienaskaitos vardininku ir būdvardžio vienaskaitos vardininku. Šie terminai pavadina paukščius pagal jų dydį – mažumą. Žodžių *mažas*¹⁶ ir *nykštukas*¹⁷ reikšmė panaši: jie įvardija tuos, kurie maži, nedideli, todėl šiuo atveju terminai gali būti laikomi sinonimais.

2.1.2. Dvižodžiai terminai

Nurodoma, kad dvižodžiai terminai yra „sudaryti iš pagrindinio žodžio ir prie jo prijungto dėmens (pažyminio), susijusio su tuo branduoliu dviem sintaksiniais ryšiais“ (Celiėšienė, Džežulskienė 2009, 53). Rasta 50 terminų, kurie sudaryti iš dviejų žodžių. Dvižodžių terminų priklausomieji dėmenys su pagrindiniu dėmeniu susiję valdymo (33 terminai) arba derinimo

¹⁶ LKŽe pateikiama žodžio reikšmė – ‘kuris nedidelio ūgio, aukščio, nedidelių matmenų’.

¹⁷ LKŽe pateikiama žodžio reikšmė – ‘kas labai mažas, neūžauga’.

(17 terminų) ryšiais. Daiktavardis *saulė* dvižodžiuose terminuose eina šalutiniu ir pagrindiniu dėmeniu.

Šalutinis dėmuo. Rasti 38 terminai, kurių šalutiniu dėmeniu eina žodis *saulė* arba dariniai (priesagų vediniai ir dūriniai), kurių pamatinis žodis (arba vienas iš jų) yra daiktavardis *saulė*. 33 terminų priklausomieji dėmenys su pagrindiniu dėmeniu susiję valdymo ryšiu, o 5 – derinimo.

Valdymas. 20 rūšinių terminų įvardija įvairiose mokslo srityse vartojamas sąvokas: *Saulės akmuo, Saulės aktyvumas, Saulės dėmė, Saulės energija, Saulės fizika, Saulės laikas, Saulės para, Saulės paralaksas, Saulės potvynis, Saulės sistema, Saulės spektras, Saulės spinduliuotė, Saulės šviesa, Saulės termometras, Saulės trauka, Saulės ultravioletas, Saulės užtemimas, Saulės vainikas, Saulės variacija* ir *Saulės vėjas*. Terminų pagrindiniai dėmenys yra vienaskaitos formos daiktavardžiai: *akmuo, aktyvumas, dėmė, energija, fizika, laikas, para, paralaksas, potvynis, sistema, spektras, spinduliuotė, šviesa, termometras, trauka, ultravioletas, užtemimas, vainikas, variacija* ir *vėjas*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais *Saulės*.

7 terminai *Saulės fizika, Saulės paralaksas, Saulės sistema, Saulės šviesa, Saulės trauka, Saulės vainikas* ir *Saulės variacija* vartojami fizikos mokslų srityje, o terminas *Saulės ultravioletas* – elektros ir elektronikos inžinerijos (radioelektronika) srityje. Nė vieno termino apibrėžtis LRTB nėra pateikiama.

6 terminai vartojami ne vienoje, o keliose srityse: *Saulės dėmė, Saulės energija, Saulės spektras, Saulės spinduliuotė, Saulės užtemimas* ir *Saulės vėjas*.

3 terminai vartojami švietimo ir mokslo srityse (fizikos bei ekologijos ir aplinkotyros): *Saulės energija, Saulės spektras* ir *Saulės spinduliuotė*. LRTB pateikiama visų šių terminų vienos srities (ekologijos ir aplinkotyros) apibrėžtis:

<i>Saulės energija</i>	<i>Saulės spektras</i>	<i>Saulės spinduliuotė</i>
„Saulės atmosferos elektromagnetinė spinduliuotė, kurios galia vidutiniškai lygi $3,86 \times 10^{26}$ W. Žemės paviršių pasiekia $\frac{1}{2} \times 10^{-9}$ dalis šios spinduliuotės“.	„Saulės spinduliuotės pasiskirstymas pagal bangos ilgį. Skirstoma į infraraudonąją, regimąją ir ultravioletinę“.	„Saulės atmosferos elektromagnetinė (infraraudojoji 0,76 nm sudaro 45 %, matomoji 0,38–0,76 nm – 48 %, ultravioletinė 0,38 nm – 7 %) šviesos, radijo bangų, gama kvantų ir rentgeno spindulių ir dalelių (saulės vėjas) spinduliuotė“.

2 terminai *Saulės dėmė* ir *Saulės užtemimas* vartojami švietimo ir mokslo srityse (fizikos bei ekologijos ir aplinkotyros), o terminas *Saulės vėjas* gynybos srityje ir švietimo ir mokslo (fizikos) srityje. LRTB pateikiamos ekologijos ir aplinkotyros srities ir gynybos srities apibrėžtys:

<i>Saulės dėmė</i>	<i>Saulės užtemimas</i>	<i>Saulės vėjas</i>
„Saulės fotosferos darinys, tamsesnis už fotosferą. Susideda iš tamsesnės centrinės srities (šešėlio) ir ją supančio šviesesnio pusšešėlio. Temperatūra 1000–2000 K žemesnė už fotosferos temperatūrą, dėl to Saulės dėmės yra 2–5 kartus tamsesnės už fotosferą. Gyvavimo trukmė – nuo kelių valandų iki kelių dešimčių dienų; skersmuo – nuo kelių šimtų iki kelių tūkstančių kilometrų“.	„Astronominis reiškinys, kai Mėnulis, praeidamas tarp Žemės ir Saulės, ją uždengia“.	„Nuolatinis radialinis Saulės karūnos (viršutinės Saulės dalies) plazmos išsiveržimas į tarpplanetinę erdvę. Saulės vėjas atsiranda karūnos energijai pasipildant iš Saulės vidinių sričių“.

Kiti 3 terminai *Saulės aktyvumas*, *Saulės para* ir *Saulės potvynis* taip pat vartojami keliose srityse: ekologijos ir aplinkotyros. LRTB pateikiamos tokios terminų apibrėžtys:

<i>Saulės aktyvumas</i>	<i>Saulės para</i>	<i>Saulės potvynis</i>
„Periodiškai kas 11,16 metų kintantys Saulės atmosferos dariniai ir reiškiniai. Stiprėjant Saulės aktyvumui, Saulės fotosferoje susidaro stiprūs vietiniai magnetiniai laukai, kurie po to virsta magnetinio aktyvumo sritimis. Sustiprėjusio Saulės aktyvumo metu padidėja Saulės vainikas, sustiprėja Saulės radijo spinduliavimas ir Saulės vėjo intensyvumas. Žemėje Saulės aktyvumas sukelia šiaurės pašvaistes ir magnetines audras, daro poveikį meteorologiniams procesams“.	„Laikas tarp dviejų gretimų vienvaldžių Saulės kulminacijų (vidurdienių arba vidurnakčių)“.	„Saulės jėgos sukiamas jūrose vandens potvynis – 2,2 karto mažesnis už Mėnulio sukiamą potvynį“.

Terminas *Saulės laikas* vartojamas kūno kultūros ir sporto srityje, o *Saulės termometras* – standartizacijos ir metrologijos srityje. LRTB pateikiamos tokios šių terminų apibrėžtys:

<i>Saulės laikas</i>	<i>Saulės termometras</i>
„Laikas, matuojamas Saulės atžvilgiu. Tikrasis Saulės laikas lygus Saulės skritulio centro (tikrosios Saulės) valandinio kampo ir 12 val. sumai. Vidutinis Saulės laikas lygus vidutinei Saulės valandinio kampo ir 12 val. sumai“.	„Termometras Saulės spinduliuotei matuoti“.

Terminas *Saulės akmuo* pateikiamas su nuoroda į tarptautinį sinonimišką terminą – žiūrėk – *avantiūriną*. LRTB *avantiūriną* apibūdinamas kaip „kvarco atmaina su fuksito, hematito ir kitų mineralų intarpais“, o internetiniame TŽŽ *avantiūriną* apibūdinamas kaip „mineralas, smulkiagrūdė kvarco atmaina su blizgančiais žėručių arba hematito intarpais; apdailos akmuo“. Terminas gali būti

siejamas su saule, todėl laikomas metaforiniu: akmenis spindėjimas, švytėjimas lyginamas su saulės spinduliais.

11 terminų gali būti dažniau vartojami kasdienėje aplinkoje: *saulės akiniai*, *saulės baterija*, *saulės elektrinė*, *saulės elementas*, *saulės energetika*, *saulės energija*, *saulės krosnis*, *saulės laikrodis*, *saulės skėtis*, *saulės smūgis* ir *saulės spindulėliai*. Terminų pagrindiniai dėmenys yra daiktavardžiai: *akiniai*, *baterija*, *elektrinė*, *elementas*, *energetika*, *energija*, *krosnis*, *laikrodis*, *skėtis*, *smūgis* ir *spindulėliai*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžio *saulė* vienaskaitos kilmininku. Jie įvardija tokius dalykus, su kuriais susiduriama kasdienėje aplinkoje. Tokie terminai – determinologizuoti: jie gali būti vartojami kaip paprasti žodžiai kitomis reikšmėmis arba gali būti pavartoti kaip tropai netikėtomis prasmėmis (žr. Župerka 2000, 177).

Rūšiniai terminai *saulės akiniai* ir *saulės skėtis* vartojami aprangos srityje, terminas *saulės laikrodis* – standartizacijos ir metrologijos srityje, o bendrasis mokslo terminas *saulės smūgis* – kūno kultūros ir sporto srityje. Šie terminai ne visada vartojami kaip terminai.

Terminų apibrėžtys pateikiamos LRTB:

<i>Saulės akiniai</i>	<i>Saulės laikrodis</i>	<i>Saulės skėtis</i>	<i>Saulės smūgis</i>
„Akiniai, sukurti akims nuo saulės spindulių apsaugoti ir tapę ryškiu aprangos aksesuaru“.	„Tikrojo saulinio laiko matuoklis. Jį sudaro plokštuma su ciferblatu ir strypas arba plokštelė, kurių šešėlis krinta ant ciferblato“.	„Skėtis prisidengti nuo saulės, ppr. spalvingas ir dekoratyvus“.	„Galvos smegenų funkcijų pažeidimas, atsirandantis perkaitus nuo tiesioginių saulės spindulių (intensyvių ir ilgalaikių). Saulės smūgio simptomai: galvos skausmai, svaigimas, šleikštulys, vėmimas, karščiavimas (kartais temperatūra aukštesnė kaip 40° C), sutrikęs pulsas ir kvėpavimo ritmas, traukuliai, kartais sąmonės netekimas“.

Iš pateiktų pavyzdžių galima teigi, kad visi terminai pavartoti netikėtomis prasmėmis, kaip tropai, plg.: *erzino rožiniai saulės akiniai, pro kuriuos pasaulis atrodė lyg apipiltas šaltibarščiais. „Idomu, kad paplūdimyje naudojamas saulės skėtis veikia kaip smėlio atspindimų UV spindulių surinktuvas ir tik dar labiau padidina jų dozę“, – atkreipia dėmesį pašnekovė. Dieną, kamienams įšilus, prasideda vegetacija. Naktį, temperatūrai nukritus, sulčių judėjimas sustoja („saulės smūgis“). Jis ypač pavojingas jauniems medeliams. Kad vaismedžių kamienai neįšiltų, juos reikia balinti. Apy naujis saulės laikrodis skvere sustojo: saulė out (DLKT). Svarbu paminėti, kad vienas iš terminų – saulės smūgis – gali būti laikomas metaforiniu. Perkeltine prasme perkaitimas nuo saulės gali būti suvokiamas kaip smūgis – staigus ir netikėtas organizmo pasikeitimas, atsiradęs perkaitus. Taigi tokiu atveju saulės smūgį suprantame ne tiesiogiai, o kita forma.*

4 terminai, kurie vartojami kaip mokslo terminija: rūšiniai terminai *saulės energetika* (elektros ir elektronikos inžinerijos sritis) ir *saulės energija* (elektros ir elektronikos inžinerijos sritis), tarpmokslinis terminas *saulės krosnis* (chemijos sritis) ir LRTB apibrėžties neturintis metaforinis terminas *saulės spindulėliai* (zoologijos sritis). Pateikiamos tokios terminų apibrėžtys:

<i>Saulės energetika</i>	<i>Saulės energija</i>	<i>Saulės krosnis</i>
„Energetikos šaka, apimanti Saulės spinduliuotės energijos keitimą į kitas energijos rūšis ir jų naudojimą“.	„Saulės elektromagnetinės spinduliuotės energija“.	„Saulės spinduliuotės energiją naudojantis įrenginys medžiagoms lydyti ir termiškai apdirbti“.

Šie mokslo terminai yra vartojami kaip terminai, o tai galima matyti iš pateiktų pavyzdžių: Australijoje vyksta *saulės energija* varomų automobilių lenktynės (DLKT). Paprastai energiją taupantys žmonės *Saulės energija* domisi kaip viena ši energetinių alternatyvų, galinčių leisti išsivaduoti priklausomybės nuo energetikos tinklų. Iš pirmo žvilgsnio gali kilti klausimas, ar tikrai šios energijos gali pakakti elementariems buitiniams poreikiams tenkinti, tačiau praktikoje tai pasiteisina netgi iki tokio lygio, kad specialios *Saulės krosnys* naudojamos metalams lydyti (T¹⁸). Pripažįstama, kad vėjo energetika - šiuo metu sparčiausiai besiplėtojanti pasaulio elektros energetikos šaka ir jai gali prilygti tik *saulės energetika* (padidėjimas taip pat apie 30% kasmet) (DLKT).

Kiti 3 terminai vartojami keliuose srityse: *saulės baterija*, *saulės elektrinė* ir *saulės elementas*. Rūšinis terminas *saulės baterija* vartojamas šešiose srityse: švietimo ir mokslo (fizikos, chemijos, elektros ir elektronikos inžinerijos, automatikos) srityje bei standartizacijos ir metrologijos srityje. LRTB pateiktos apibrėžtys yra gana panašios, plg.:

<i>Saulės baterija</i> (chemija)	<i>Saulės baterija</i> (elektra ir elektronikos inžinerija)	<i>Saulės baterija</i> (elektra ir elektronikos inžinerija)	<i>Saulės baterija</i> (standartizacija ir metrologija)
„Įrenginys, paverčiantis Saulės spinduliuotės energiją elektros energija“.	„Įtaisas, paverčiantis Saulės spinduliuotės energiją elektros energija“.	„Fotoelementų baterija, Saulės spinduliuotės energiją keičianti į elektros energiją“.	„Įtaisas, paverčiantis Saulės spinduliuotės energiją elektros energija“.

¹⁸ *Technologijos*. Prieiga per internetą:

<<http://www.technologijos.lt/n/mokslas/fizika/zyme/Saules-krosnys?tid=1947>> [žiūrėta 2019-05-24].

Rūšinis terminas *saulės elektrinė* vartojamas keturiose srityse: švietimo ir mokslo (elektros ir elektronikos inžinerija, automatika) srityje ir energetikos srityje. LRTB šių terminų pateiktos apibrėžtys yra gana panašios, plg.:

<i>Saulės elektrinė</i> (energetika)	<i>Saulės elektrinė</i> (elektros ir elektronikos inžinerija)	<i>Saulės elektrinė</i> (elektros ir elektronikos inžinerija)
„Elektrinė, naudojanti saulės energiją elektrai gaminti“.	„Elektrinė, kurioje elektrai gaminti naudojama saulės energija“.	„Elektrinė, kurioje Saulės spinduliuotės energija tiesiogiai keičiama elektros energija“.

Rūšinis terminas *saulės elementas* vartojamas keturiose švietimo ir mokslo srityse: fizikos, elektros ir elektronikos inžinerijos ir automatikos. LRTB terminų apibrėžtys taip pat pateikiamos gana panašiai, plg.:

<i>Saulės elementas</i> (elektros ir elektronikos inžinerija)	<i>Saulės elementas</i> (elektros ir elektronikos inžinerija)
„Fotodiodas, keičiantis Saulės spinduliuotės energiją elektros energija, t. y. veikiant šviesai sukuriama elektrinė įtampa – fotoelektrovara“.	„Pn sandūros įtaisas, Saulės spinduliuotės energiją tiesiogiai verčiantis į elektros energiją“.

Galima teigti, kad ir šie 3 mokslo terminai yra vartojami kaip terminai, o tai matoma iš pateiktų pavyzdžių: *konstrukcija maitinama iš akumuliatoriaus. Jį giedrą dieną įkrauna nedidelė saulės baterija. Apskaičiuota, jog per metus saulės elektrinė tiek 1700 megavatvalandžių energijos (DLKT). Šiuo metu rinkoje funkcionuoja įvairių tipų saulės elementai. Daugiau nei pusę rinkos užima monokristalinio silicio elementai. Kita dalis tenka amorfiniam siliciui ir silicio juostoms. Kadmio teluridui ir daugiasluoksniams vario indžio selenito plonoms plėvelėms saulės elementams tenka tik simbolinė vieta (MT¹⁹).*

Kitų 2 rūšinių terminų *saulėgrąžų aliejus* ir *saulėgrąžų rupiniai* pagrindiniai dėmenys yra daiktavardžiai *aliejus* ir *rupiniai*, o šalutiniai – išreikšti daiktavardžių daugiskaitos kilmininkais. Terminas *saulėgrąžų aliejus* vartojamas keliose srityse: žemės ūkio, negyvūninio maisto gamybos ir prekybos (augaliniai riebalai) srityje bei švietimo ir fizinių mokslų (chemijos) srityje. Skiriasi jų pateiktos apibrėžtys, plg.: „iš tikrųjų saulėgrąžų (*Helianthus annuus*) sėklų gaunamas aliejus“ (augaliniai riebalai) ir „iš saulėgrąžų sėklų spaudžiamas aliejus“ (chemija).

¹⁹ *Mokslas, technologijos*. Prieiga per internetą: <http://www.sumtp.lt/saules-elementai/> [žiūrėta 2019-05-24].

Derinimas. Derinimo ryšiu susiję 5 terminai: *saulėtasis ūsoriukas*, *saulėtieji kolibriai*, *saulėmėgiai augalai*, *saulėmėgiai organizmai* ir *saulėvengiai organizmai*.

3 dūrybos būdu padarytų terminų *saulėmėgiai augalai*, *saulėmėgiai organizmai* ir *saulėvengiai organizmai* pagrindiniai dėmenys yra daiktavardžiai *augalai* ir *organizmai*, o šalutiniai – išreikšti būdvardžių daugiskaitos vardininkais. Terminų dėmenys *saulėmėgis* ir *saulėvengis* plačiau jau buvo aptarti žodžių darybos dalyje (žr. 31–32 psl.). Palyginus terminų apibrėžtis lentelėje, galima daryti išvadą, kad terminai *saulėmėgiai organizmai* ir *saulėvengiai organizmai* yra antonimai, nes įvardija priešingas sąvokas.

<i>Saulėmėgiai augalai</i>	<i>Saulėmėgiai organizmai</i>	<i>Saulėvengiai organizmai</i>
„Saulėtų vietų augalai, kuriems normaliai augti ir vystytis reikia stiprios saulės šviesos (pvz., pušys, ažuolai, šilokai, perkūnropės ir kt.)“.	„Augalai ir gyvūnai, gyvenantys saulėje aplinkoje“.	„Organizmai, prisitaikę gyventi mažai saulės šviesos turinčioje aplinkoje (pvz., dirvožemio faunos atstovai, moliuskai, kai kurie paparčiai, samanės)“.

Rūšinių terminų *saulėtasis ūsoriukas* ir *saulėtieji kolibriai* pagrindiniai dėmenys yra *ūsoriukas* ir *kolibriai*, o šalutiniai dėmenys išreikšti įvardžiuotinėmis būdvardžių vienaskaitos daugiskaitos formomis. Abu terminai vartojami švietimo ir biomedicinos, biologijos (zoologijos) srityse. Jie pavadina žuvų (*ūsoriukas*) ir paukščių (*kolibriai*) rūšis.

Pagrindinis dėmuo. 12 terminų, kurių pagrindiniu dėmeniu eina žodis *saulė* arba iš žodžio *saulė* sudarytas dūrinys *saulėgrąža*, priklausomieji dėmenys su pagrindiniu dėmeniu susiję derinimo ryšiu.

10 rūšinių terminų pagrindinis dėmuo yra metaforinis dūrinys *saulėgrąža*, o šalutiniai dėmenys išreikšti įvardžiuotinėmis būdvardžių vienaskaitos vardininko formomis (*skaisčioji saulėgrąža*, *standžioji saulėgrąža*, *šiurkščioji saulėgrąža*, *tikroji saulėgrąža*), būdvardžių vienaskaitos vardininko formomis (*agurkalapė saulėgrąža*, *bulvinė saulėgrąža*, *geltongraižė saulėgrąža*, *gluosnialapė saulėgrąža*, *gumbinė saulėgrąža*) ir sangražine daiktavardžio vienaskaitos vardininko forma (*graižuotoji*²⁰ *saulėgrąža*). Šie terminai yra botanikos terminai ir vartojami švietimo ir biomedicinos, biologijos mokslų (botanikos, vardyno) srityse. Du terminai *tikroji saulėgrąža* ir *gumbinė saulėgrąža* vartojami keliuose srityse: be švietimo ir biomedicinos, biologijos mokslų srities jie dar vartojami ir žemės ūkio veiklos (augalininkystės) srityje. Vientisinis terminas *saulėgrąža* yra siauresnis, o šie du sudėtiniai terminai – rūšiniai: jie nurodo augalo pavadinimus.

²⁰ LKŽe daiktavardis *graižas* 17 reikšme įvardija botanikos terminą ir reiškia – ‘tokia žiedyno forma’.

Rūšinio termino *aktyvioji Saulė* pagrindinis dėmuo – *Saulė*, o šalutinis dėmuo išreikštas įvardžiuotinė būdvardžio vienaskaitos vardininko forma. Šis terminas vartojamas švietimo ir technologijos mokslo (elektros ir elektronikos inžinerijos, radioelektronikos) srityje.

Rūšinio termino *aplukštentos saulėgrąžos* pagrindinis dėmuo yra dūrinys *saulėgrąžos*, o šalutinis dėmuo išreikštas neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyvio forma. Terminas vartojamas žemės ūkio, žuvininkystės ir maisto (veterinarijos, pašarų) srityje ir apibėžiamas kaip „tikrųjų saulėgrąžų (*Helianthus annuus*) sėklos, nuo kurių pašalinta dalis lukštų“.

2.1.3. Daugiažodžiai terminai

LRTB rasta 10 daugiažodžių terminų: 6 terminai iš keturių žodžių, 3 terminai iš penkių žodžių ir 1 terminas iš šešių žodžių. Daiktavardis *saulė* daugiažodžiuose terminuose eina šalutiniu dėmeniu.

Terminai, sudaryti iš 4 žodžių. Rasti 6 terminai, kurie sudaryti iš keturių žodžių: jų priklausomieji dėmenys su pagrindiniu dėmeniu susiję valdymo, šliejimo ir derinimo ryšiu.

Valdymo ryšiais susiję 2 rūšiniai terminai, vartojami elektros ir elektronikos inžinerijos (radioelektronikos) srityje: *priekinės sienos saulės elementas* ir *užpakalinės sienos saulės elementas*. Terminų pagrindinis dėmuo yra daiktavardis *elementas*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais *sienos*, *saulės*, taip pat būdvardžių vienaskaitos kilmininkais *priekinės*, *užpakalinės*. Terminai yra antonimai, nes įvardija priešingas sąvokas: vienas priekinės sienos, kitas – užpakalinės sienos saulės elementą.

2 aprašomieji terminai susieti derinimo ryšiu: *Saulės spinduliuotei neįautrus fotoimtuvas* ir *gležnosios saulėgrąžos agurkalapis porūšis*. Termino *gležnosios saulėgrąžos agurkalapis porūšis* pagrindinis dėmuo yra *porūšis*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininku ir vardininku bei įvardžiuotinė būdvardžio vienaskaitos kilmininko forma. Šis terminas vartojamas biologijos mokslų (botanikos) srityje ir apibūdinamas kaip „Astrinių šeimos dekoratyvinis augalas (*Helianthus debilis* subsp. *cucumerifolius*), paplitęs Šiaurės Amerikoje“. Termino *Saulės spinduliuotei neįautrus fotoimtuvas* pagrindinis dėmuo yra daiktavardis *fotoimtuvas*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininku *Saulės* ir naudininku *spinduliuotei*, taip pat būdvardžių vienaskaitos vardininku *neįautrus*. Terminas vartojamas elektros ir elektronikos inžinerijos (radioelektronikos) srityje.

Šliejimo ryšiu susiję du terminai: *iš dalies išlukštentų saulėgrąžų rupiniai* ir *sufokusuotosios spinduliuotės saulės elementas*. Aprašomasis terminas *iš dalies išlukštentų saulėgrąžų rupiniai* sudarytas priešliejus būtojo laiko neveikiamąjį dalyvį *išlukštentų*. Šio termino pagrindinis dėmuo yra *rupiniai*. LRTB pateikiama nuorodą į kitą terminą – *aplukštentų saulėgrąžų rupiniai*. Rūšinis terminas *sufokusuotosios spinduliuotės saulės elementas* sudarytas priešliejus įvardžiuotinės formos būtojo laiko neveikiamąjį dalyvį *sufokusuotosios*. Jo pagrindinis dėmuo – *elementas*.

Terminai, sudaryti iš 5 žodžių. Rasti 3 aprašomieji terminai. Termino *atskirtųjų spektro sričių saulės elementas* pagrindinis dėmuo yra *elementas*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais ir daugiskaitos kilmininkais, taip pat įvardžiuotinio būdvardžio kilmininku. Termino *lazerinis radiocheminis Saulės neutrinių aptiktuvas* pagrindinis dėmuo *aptiktuvas*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos ir daugiskaitos kilmininkais, taip pat būdvardžių vienaskaitos vardininkais. Termino *užpakalinio paviršiaus lauko saulės elementas* pagrindinis dėmuo *elementas*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais ir būdvardžio vienaskaitos kilmininku. Visi jie – radioelektronikos srityje vartojami terminai.

Terminai, sudaryti iš 6 žodžių.

Rastas vienas aprašomasis terminas, kurio žodžius sakinyje sieja šliejimo ryšys – *į pastatą neintegruota saulės šviesos energijos elektrinė*. Šis terminas vartojamas energetikos srityje ir pagal apibrėžtį apibūdina elektrinę: tai – „elektrinė, kurią sudaro ant pastato konstrukcijos ir (ar) žemės stacionariai arba judamai (naudojant saulę sekančias sistemas) įrengti saulės šviesos energijos moduliai ir nuo kurios nepriklauso pastato apsauga nuo atmosferos poveikio (lietaus, sniego, vėjo), t. y. nuo pastato ar jo konstrukcijos pašalinus saulės šviesos energijos elektrinę iš esmės nebūtų pažeista pastato apsauga nuo atmosferos poveikio“. Termino pagrindinis dėmuo – *elektrinė*, o analizuojamas žodis *saulė* eina šalutiniu dėmeniu.

Svarbu paminėti, kad BLKŽA rasti 3 žodžių junginiai, kurie gali būti laikomi terminais: *saulės vonios* ir *saulės terapija*, taip pat *saulės rezginys*. Tai – valdymo ryšiu susiję rūšiniai terminai, sudaryti iš dviejų žodžių.

Šiuo atveju tarptautinis terminas *soliariumas*²¹ keičiamas kitu terminu *saulės vonia*. Rastas terminas *saulės terapija* taip pat susijęs su saule: jis įvardija gydymo metodą. Yra teigiama, kad „Saulės spindulius sudaro skirtingo ilgio elektromagnetinės bangos, kurių infraraudonieji spinduliai įšildo audinius, praplečia odos kapiliarus, matomieji spinduliai užtikrina žmogaus paros aktyvumo ritmą, ultravioletiniai padeda odoje susidaryti vitaminui D, pigmentui melaninui, naikina bakterijas. Saulės spinduliai skatina medžiagų apykaitą, vidaus organų, endokrininių liaukų, imuninės sistemos veiklą, teigiamai veikia kraujo funkcijas, tonizuoja nervų sistemą“²². Taigi į LRTB neįtraukti terminai įvardija ne vien su žmogaus laisvalaikiu susijusius praleidimo būdus, bet ir su sveikata susijusius metodus. Kitas terminas *saulės rezginys* taip pat susijęs su žmogaus sveikata, jis vartojamas medicinoje: *saulės rezginio uždegimas* (BLKŽA). Jūsų „*saulės rezginys*“ (*plexus solaris*) turi tendenciją mėšlungiškai susitraukti (DLKT).

²¹ LRTB pateikiama termino apibrėžtis – „vieta, kurioje galima degintis natūraliai arba dirbtiniu būdu“.

²² *Šviesos terapijos svarba šiuolaikiniam žmogui*. Prieiga per internetą: <<https://www.sveikaszmogus.lt/Terapijos-474-Sviesos>> [žiūrėta 2019-05-28].

2.2. Vientisiniai terminai

Rasti 6 vientisiniai terminai: *Saulė*, *saulėgrąža*, *saulėgrąžos*, *saulėgrįža*, *saulėlydis* ir *saulėtekis*. 5 iš jų padaryti dūrybos būdu, yra sudurtiniai terminai, o vienas – pirminis žodis.

Terminas *Saulė* – pirminis žodis, kuris, pagal LKŽe, įvardija „dangaus kūn[ą], aplink kurį skrieja Žemė ir jos kitos planetos“. Bendrasis mokslo terminas *Saulė* vartojamas švietimo ir mokslo srityse, tačiau vienas iš jų fizinių mokslų ir fizikos srityje, o kitas – biomedicinos, ekologijos ir aplinkotyros srityje. LRTB pateiktas terminas paimtas iš *Fizikos terminų žodyno* ir *Ekologijos terminų aiškinamojo žodyno*, tačiau nurodoma viena (ekologijos srities) apibrėžtis: *Saulė* – „žvaigždė, esanti arčiausiai Žemės. Šviesa nuo Saulės iki Žemės eina 8 min 18 s (šviesos greitis – 300 000 km/s). Saulės spinduliuotės energija – pagrindinis visų Žemės geografinėje sferoje vykstančių procesų energijos šaltinis“.

Dūrybos būdu padarytas metaforinis terminas *saulėgrąža* taip pat vartojamas keliose srityse: žemės ūkio, žuvininkystės ir maisto (augalininkystės) bei švietimo ir biomedicinos mokslo (botanika). LRTB pateiktas terminas paimtas iš *Žemės ūkio augalų selekcijos ir sėklininkystės terminų žodyno* ir *Dekoratyvinių augalų vardyno: lietuvių, lotynų, anglų, vokiečių, lenkų ir rusų kalbomis*, tačiau nurodoma viena (botanikos srities) apibrėžtis: *saulėgrąža* – „Astrinių (Asteraceae) šeimos augalų gentis (*Helianthus*)“. Terminas turi perkeltinę reikšmę pagal panašumą – augalo apvalumą, geltoną spalvą. Daugiskaitine forma pateikiamas terminas *saulėgrąžos* vartojamas žemės ūkio, žuvininkystės ir negyvūninio maisto gamybos ir prekybos (grūdai, sėklos ir jų gaminiai) srityje. LRTB pateikiama jo apibrėžtis: *saulėgrąžos* – „lukštentos tikrųjų saulėgrąžų (*Helianthus annuus*) sėklos“. Terminai skiriasi ne tik vienaskaitos ir daugiskaitos formomis, tačiau ir reikšmėmis.

Dūrybos būdu padaryti bendrieji mokslo terminai *saulėgrįža*, *saulėlydis* ir *saulėtekis* vartojami švietimo ir biomedicinos mokslų (ekologijos ir aplinkotyros) srityje. Šie terminai įvardija Saulės grįžimo, leidimosi ir tekėjimo laiką (žr. lentelėje). Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad terminai *saulėtekis* ir *saulėlydis* – antonimai. Jie reiškia priešingas sąvokas: vienas terminas įvardija saulės leidimosi metą, o kitas – tekėjimo.

<i>Saulėgrįža</i>	<i>Saulėlydis</i>	<i>Saulėtekis</i>
„Laikas, kai Saulės skritulio centras praeina per ekliptikos tašką, esantį toliausiai į šiaurę (vasaros saulėgrįža – birželio 21–22 d.) arba toliausiai į pietus (žiemos saulėgrįža – gruodžio 22 d.)“.	„Saulės leidimosi metas. Po saulėlydžio prasideda naktinių gyvūnų aktyviosios veiklos metas“.	„Saulės tekėjimo metas. Po saulėtekio prasideda dieninių gyvūnų aktyvios veiklos metas, intensyvėja augalų asimiliacija“.

2.3. Neteiktini terminai

LRTB rasti 2 neteiktini terminai – *Abisinijos saulėgrąžų išspaudos* ir *išlukštentų saulėgrąžų sėklų rupiniai*. Kvašytės (2005, 69) teigimu, tokie terminai yra neatitinkantys pagrindinių terminų reikalavimų, todėl keičiami taisyklingais terminais. Abu terminai vartojami keliose srityse: žemės ūkio, žuvininkystės ir maisto, taip pat veterinarijos, pašarų. Kaip teigiama LRTB, nurodytuose šaltiniuose vartojamas terminas *Abisinijos saulėgrąžų išspaudos* keistinas terminu *aliejinių juodvų sėklų išspaudos*, o terminas *išlukštentų saulėgrąžų sėklų rupiniai* – terminu *išlukštentų saulėgrąžų rupiniai*. Pirmuoju atveju pagal termino apibrėžtį (žr. lentelėje) buvo pakeista termino *Abisinijos saulėgrąžų* dalis į *aliejinių juodvų* dalį. Kitu termino atveju aiškiai buvo išvengta kartojimo: *išlukštentos saulėgrąžos* ir yra *sėklos*.

<i>Aliejinių juodvų sėklų išspaudos</i>	<i>Išlukštentų saulėgrąžų rupiniai</i>
„Šalutinis aliejaus gamybos produktas, gaunamas spaudžiant aliejinių juodvų (<i>Guizotia abyssinica</i>) sėklas. Druskos rūgštyje netirpių pelenų turi būti ne daugiau kaip 3,4 proc.“.	„Šalutinis aliejaus gamybos produktas, gaunamas ekstrahuojant išlukštentas saulėgrąžas“.

Išanalizavus 120 terminų, galima teigti, kad terminai, sudaryti iš daiktavardžio *saulė* arba kurių sudėtyje yra dėmenų, turinčių daiktavardį *saulė*, nepasižymi įvairove ir darybine gausa. Rasta daugiau negu pusė (65) terminų iš pirminio žodžio *saulė* arba sudėtinių terminų, į kurių sudėtį įeina pirminis žodis *saulė* (taip pat tikrinis žodis *Saulė* ir kiti šių žodžių linksniai). Į 29 sudėtinius terminus įeina priesagos vedinys *saulėtasis* (taip pat daugiskaitos forma *saulėtieji*), o 26 terminų sudėtyje yra dūriniai, kurių vienas iš pamatinių žodžių yra *saulė*. Dūrinių grupėje daugiausiai terminų buvo padaryta iš *saulėgrąža* (taip pat daugiskaitos forma *saulėgrąžos* ir įvairių šių žodžių linksnų) dūrinio – 21. Kiti 5 skirtingi dūriniai, kurie įeina į sudėtinius terminus: *saulėgrįža*, *saulėlydis*, *saulėtekis*, *saulėmėgiai* ir *saulėvengiai*.

Terminai taip pat nepasižymi sinonimų, variantų ir antonimų gausa: pagal pateiktas terminų apibrėžtis, antonimais galima laikyti 4 eilių terminus (*saulėmėgiai* organizmai – *saulėvengiai* organizmai; *rytinis saulėtasis kolibris* – *vakarinis saulėtasis kolibris*; *priekinės sienos saulės elementas* – *užpakalinės sienos saulės elementas*; *saulėtekis* – *saulėlydis*), o sinonimais – 1 eilės terminus (*mažasis saulėtasis kolibris* – *nykštukinis saulėtasis kolibris*). Taigi galima sutikti su Keinio pasakyta mintimi, kad „terminologija yra kuriama sąmoningai, planingai ir jai svetimas kasdieninei kalbai būdingas automatiškumas“ (Keinys 2005, 261).

3. FRAZEOLOGIZMAI, KURIŲ SUDĖTYJE YRA DAIKTAVARDIS *SAULĖ*

Frazeologija suprantama dvejopai: ir kaip kalbotyros mokslo šaka, kuri tyrinėja pastoviuosius žodžių junginius, ir kaip pastoviųjų žodžių junginių visuma (žr. Jakaitienė 2010, 279; LKE 2008, 175–176; Barauskaitė 1982, 5). Vincentas Drotvinas taip pat nurodo, kad frazeologijos terminas turi ne vieną reikšmę: tai ir frazeologiniai žodžių junginiai, ir frazeologizmų visuma, ir kalbotyros mokslo šaka (Drotvinas 1987, 58). Taigi frazeologija gali būti suprantama kaip žodžių struktūros, reikšmių ir žodžių junginių mokslas (Granger, Meunier 2008, 27).

Dažniausiai **frazeologizmai** suprantami kaip perkeltinės reikšmės žodžių junginiai ar vaizdingi pasakymai, iškalbingos, skambios frazės (žr. LKE 2008, 176; Barauskaitė 1982, 9). Kaip teigia Jakaitienė (1980, 99), frazeologizmai – „ekspresyvūs ir vaizdingi pastovios leksinės ir gramatinės sandaros, vientisos reikšmės žodžių junginiai, kurie turi apibrėžtą leksinę aplinką ir nekuriami bendravimo procese, o vartojami iš atminties“. Toks požiūris būdingas tradicinei lietuvių frazeologijai, tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad frazeologizmai gali būti suvokiami plačiau. Drotvino (1987, 59) teigimu, „siaurąją reikšme frazeologizmais laikomos tik idiomos, t. y. žodžių junginiai, kurių nariai semantiškai susilieję, o jų reikšmės negalima suvokti iš jų narių reikšmės (pasenę žodžiai, jų formos)“, o plačiąja prasme – „iš atminties gatavu pavidalu atgaminamas reikšminis kalbos vienetas, susidedantis iš dviejų ar daugiau kirčiuojamų komponentų“. Pagal plačiąją sampratą frazeologizmais gali būti laikomi visi pastovieji junginiai, kurie turi vientisą reikšmę: vaizdingi junginiai, sudėtiniai terminai, dvižodžiai ar keliažodžiai tikriniai vardai, tautologiniai žodžių junginiai, neskaidomi apstabarėję veiksmažodiniai ir daiktavardiniai junginiai, sakinių nuotrupos ir iš kitų kalbų atėję neverstiniai ir verstiniai junginiai (žr. Jakaitienė 2010, 280–281). Laura Butkutė (2008, 45) nurodo, kad frazeologizmai nuo laisvųjų žodžių junginių nesiskiria gramatine sandara, tačiau skiriasi reikšme: laisvųjų žodžių junginių reikšmė nėra nutolusi nuo žodžių reikšmių, o frazeologizmų reikšmė arba visiškai, arba iš dalies nutolusi.

Barauskaitė (1982, 26) teigia, kad frazeologizmai gali būti **vienareikšmiai** (monosemantiniai) ir **daugiareikšmiai** (polisemantiniai), tačiau kalboje kur kas daugiau vienareikšmių frazeologizmų. Mokslininkė vienareikšmius frazeologizmus apibūdina kaip tokius, kurių reikšmė realizuojama vieno tipo kontekste, o daugiareikšmiai frazeologizmai dažniausiai turi dvi reikšmes, nors pasitaiko ir tokių, kurie jų turi daugiau (žr. Barauskaitė 1982, 26–28). Frazeologizmais galima įvardyti ne tik vieną dalyką, bet ir daugiau, o toks reiškinytis vadinamas polisemija (žr. Drotvinas 1987, 68–69).

Frazeologijos vidinės ypatybės – semantinis talpumas, emocinis-ekspresinis turtingumas, žodžių ir junginių ryšių įvairovė. **Frazeologizmams būdinga:** vientisumas, vaizdingumas, pastovumas, emociingumas ir ekspresyvumas. Frazeologizmas nebus frazeologizmas, jei jo junginiai neturės bent vienos iš šių ypatybių: vientisumo, vaizdingumo ir pastovumo (žr. Marcinkevičienė 2001, 81–82). Yra teigiama, kad „emocinis frazeologinių junginių

daugiareikšmiškumas, metaforinis, metoniminis vertinimas, ekspresyvumas, vaizdingumas – vieni svarbiausių frazeologizmų ypatumų, kuriems reikia skirti daug dėmesio“ (Butkutė 2008, 44).

Frazeologizmai skirstomi keliais **aspektais**: raiškos atžvilgiu, semantiniu aspektu, vartosenos atžvilgiu ir stilistiniu aspektu. Raiškos atžvilgiu frazeologizmai yra sustabarėję, stabilūs, pastovios leksinės sudėties ir gramatinės struktūros junginiai, dėl pastovumo atkuriami iš atminties, o ne kuriami kiekvieną kartą iš naujo; semantiniu aspektu – vientisi, apibendrintos reikšmės, nusakomi vienu žodžiu; vartosenos atžvilgiu – turintys apibrėžtą leksinę aplinką (frazeologinė distribucija), o stilistiniu aspektu – vaizdingi, raiškūs, atliekantys kalbos ekspresyvinimo funkciją (žr. Marcinkevičienė 2001, 81). Vis dėlto, dažniausiai frazeologizmai kaip žodžiai gali būti skiriami ir tiriama reikšmės, kilmės, funkcijų ir vartosenos, o kaip žodžių junginiai – sandaros požūriū (Jakaitienė 2010, 285).

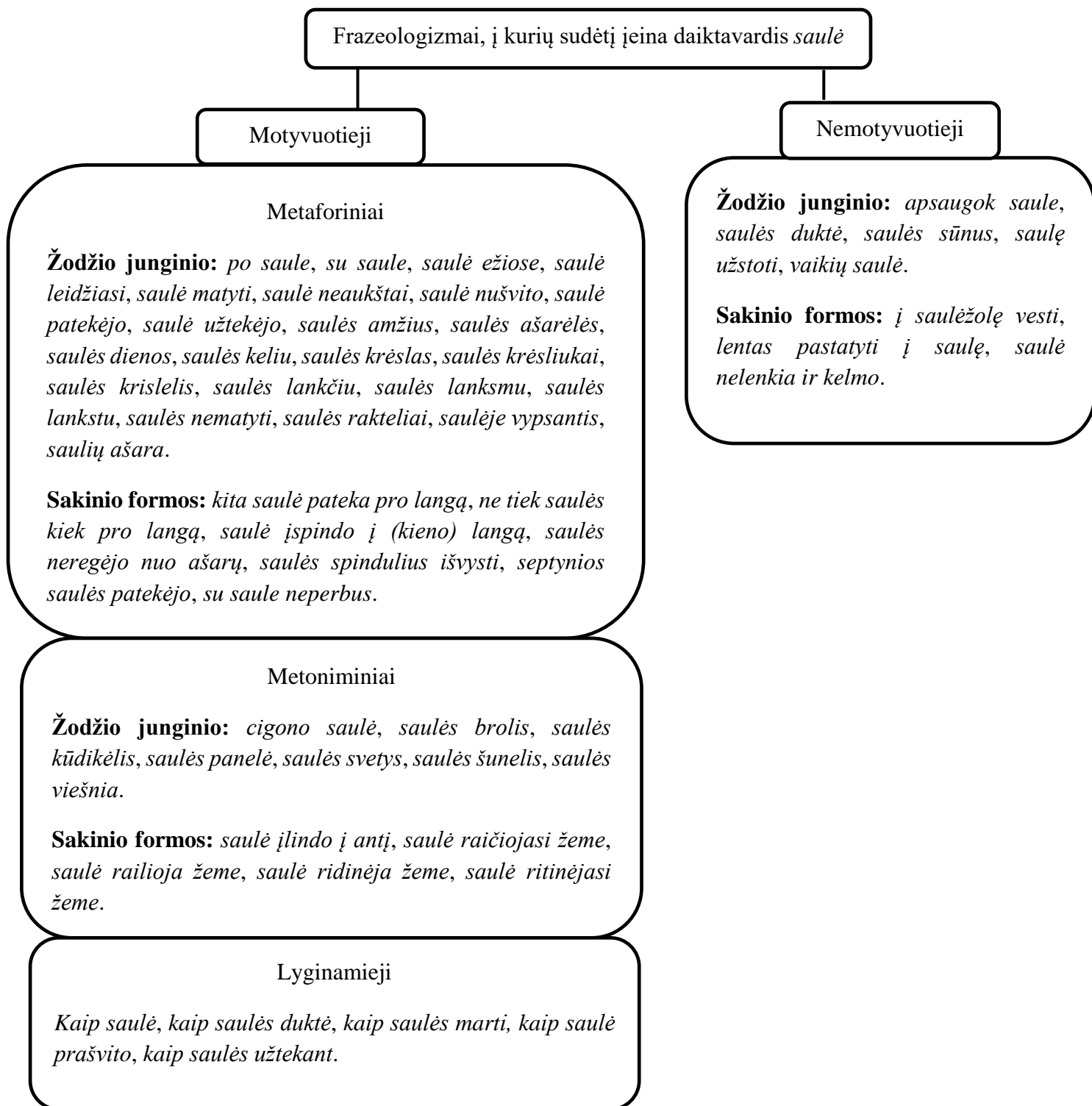
Svarbu skirti frazeologizmų **variantus**, **sinonimus** ir **antonimus**. Frazeologizmai, kaip ir dariniai ar terminai, gali turėti variantų, sinonimų ir antonimų.

Drotvinas (1987, 65) frazeologizmų variantus apibūdina kaip tokius, „kurių semantika yra tapati, o skiriasi tiek patys sudaromieji žodžiai, tiek jų fonetinis arba gramatinis pavidalas“. Variantai – to paties frazeologizmo atmainos (Barauskaitė 1982, 30). Frazeologizmų variantai gali būti skiriami į: fonetikos, gramatikos ir leksikos variantus (žr. Drotvinas 1987, 65–67). Barauskaitė (1982, 30–32) nurodo tokius variantus: fonetinės ir grafinės modifikacijos, morfologinius, darybinius ir sintaksinius variantus.

Barauskaitė (1982, 32) teigia, kad „[s]inonimais laikomi tokie vienos semantinės grupės frazeologizmai, kurie turi panašią reikšmę, bet skiriasi semantiniiais, emociniais ir stilistiniais funkciniais atspalviais“. Frazeologizmai gali eiti sinonimu ne tik žodžiui, bet ir junginiui (Drotvinas 1987, 67).

Barauskaitė (1982, 33) frazeologinius antonimus apibūdina kaip tos pačios semantinės grupės kraštinius narius, kurie turi priešingą reikšmę. Ją lemia priešingos reikšmės komponentai. Drotvino (1987, 70–71) teigimu, tokie antonimai gali reikšti priešingas erdvės, laiko sąvokas, taip pat nusakyti daikto arba veiksmo charakteristiką, žmogaus vidinę būseną ir t. t.

FŽ rasti 55 frazeologizmai (žr. 7 paveikslą), kurių sudėtyje yra daiktavardis *saulė*: 47 motyvuotieji ir 8 nemotyvuotieji. Darbe, visų pirma, pateikiami ir aptariami motyvuotieji frazeologizmai, vėliau – nemotyvuotieji. Šiuose skyriuose frazeologizmai dar skiriami reikšmės ir sandaros požiūriu. Reikšmės požiūriu aptariami tropiniai (metaforiniai, metoniminiai) ir lyginamieji frazeologizmai, o sandaros požiūriu – žodžio junginio ir sakinio formos frazeologizmai.

7 pav. Motyvuotieji ir nemotyvuotieji frazeologizmai, kurių sudėtyje yra daiktavardis *saulė*.

3.1. Motyvuotieji frazeologizmai

Frazeologizmai reikšmės požiūriu gali būti skiriami į du tipus: motyvuotuosius ir nemotyvuotuosius (Jakaitienė 2010, 286). Reikšmės motyvaciją, kaip teigia Butkutė (2010, 14), lemia keli veiksniai: „bendras viso junginio reikšmės ir atskirų, frazeologizmą sudarančių, žodžių reikšmių santykis“ ir „frazeologinio vaizdo santykis su vaizdu, kurį lemia frazeologizmo komponentai, pavartoti tiesiogine reikšme“.

Jakaitienė (2010, 286) teigia, kad „motyvuotojo frazeologizmo ryšys su jo dėmenų semantika dar tebėra nesunkiai suvokiamas“. Motyvuotieji frazeologizmai dar skiriami smulkiau į tropinius, lyginamuosius ir samplaikinius frazeologizmus. Tropiniai frazeologizmai – tai sustabarėję perkeltine reikšme vartojami žodžių junginiai. Tokie frazeologizmai skiriami į metaforinius ir metoniminius (Jakaitienė 2010, 288–289). Kartais metaforinius ir metoniminius frazeologizmus atskirti sudėtinga, nes „metaforinis reikšmės perkėlimas dažname junginyje glaudžiai susipynęs su metoniminiu“ (Jakaitienė 2010, 292). Apskritai, metaforą ir metonimiją neretai sunku atskirti, todėl yra minimas ir metaftonimijos terminas: „tropui, kuris rėpia ir metaforos, ir metonimijos požymius, imtas taikyti metaftonimijos terminas“ (Župerka 2012, 64).

FŽ rasti 47 motyvuotieji frazeologizmai, į kurių sudėtį įeina daiktavardis *saulė*: 42 tropiniai ir 5 lyginamieji. Iš perkeltine reikšme vartojamų tropinių frazeologizmų 30 galima laikyti metaforiniais, o 12 – metoniminius.

3.1.1. Metaforiniai

Metaforiniu pagrindu sudaryti frazeologizmai gretina dvi kuo nors panašias ir gerai žinomas situacijas, kurios kelia tam tikrų asociacijų. Tokia situacija yra apibendrinama, suvisuotinama ir pritaikoma panašioms atvejams arba situacijos vaizdas iš vienos srities perkeliamas į kitą, kuo nors panašią į tą pirmąją (Jakaitienė 2010, 289). Metaforiniai frazeologizmai, kurių reikšmė suvokiama iš jų dėmenų perkeltinių reikšmių, Drotvino (1987, 63) teigimu, skiriami į kelias grupes: somatinius (sudaryti su kūno dalių organų pavadinimais), natūralinius (atraminiais žodžiais eina gyvosios arba negyvosios gamtos objektų pavadinimai) ir buitinius (atraminiais žodžiais eina žmonių buities daiktų arba reiškinių pavadinimai) frazeologizmus. Barauskaitė (1982, 24) teigia, kad didelę lietuvių kalbos frazeologizmų dalį sudaro metaforiniai frazeologizmai.

Sandaros požiūriu frazeologizmai yra žodžio junginio arba sakinio formos. Nurodoma, kad frazeologizmai, kaip ir laisvieji žodžiai, gali būti arba vientisiniai (junginiai, kuriuos sudaro dvi savarankiškų žodžių formos), arba sudėtiniai (junginiai, kuriuos sudaro daugiau nei dvi savarankiškų žodžių formos) (žr. Barauskaitė 1982, 36–37; Jakaitienė 2010, 299). Pagal dėmenų tarpusavio santykį frazeologizmai dar skiriami į prijungiamuosius, sujungiamuosius ir lyginamuosius (Jakaitienė 2010, 299). Prijungiamieji frazeologizmai apibūdinami kaip „tokie junginiai, kurių vienas

dėmuo yra sintaksiškai svarbesnis, pagrindinis, o kitas – to pagrindinio valdomas, su juo derinamas ar prie jo prišliejamas. Pagrindiniu junginio dėmeniu paprastai eina veiksmažodis ar daiktavardis, rečiau – būdvardis, prieveiksmis ar skaitvardis“ (Jakaitienė 2010, 299). Prijungiamojo ryšio frazeologizmai dar skiriami į atributinius, objektinius, adverbialinius (Barauskaitė 1982, 38). Sujungiamųjų „frazelogizmų dėmenys yra sintaksiškai lygiaverčiai, taigi tarp jų nėra sintaksinės priklausomybės. Šio tipo frazeologizmų dėmenimis paprastai eina tos pačios kalbos dalies žodžiai, sujungti jungtukais ar be jų“ (Jakaitienė 2010, 300). Lyginamųjų frazeologizmų sandara – neįvairi, o jų bendras požymis yra lyginamieji jungtukai *kaip, lyg, it, nei, nelyginant, tarytum* (Jakaitienė 2010, 301). Sakinio formos frazeologizmai gali būti vienanariai arba dvinariai: „dvinario frazeologizmo predikatinį centrą sudaro abi pagrindinės sakinio dalys (veiksnyis ir tarinys)“, o „vienanariai sakinio formos frazeologizmai teturi vieną predikatinio centro dalį“ (žr. Jakaitienė 2010, 302–303; plg. Barauskaitė 1982, 36–37).

Iš 30 metaforiniais laikomų frazeologizmų 23 yra žodžių junginio, o 7 – sakinio formos.

Žodžio junginio frazeologizmai

Tokius pačius junginius sudaro ir tokią pat reikšmę turi 4 frazeologizmai, sudaryti iš daiktavardžio *saulė* kilmininko ir daiktavardžių *kelias, lankstas, lanksmas* įnagininko: *saulės keliu* ‘iš tolo (lenktis, vengti)’, *saulės lankčiu* ‘iš tolo (lenktis, vengti)’, *saulės lanksmu* ‘iš tolo (lenktis, vengti)’ ir *saulės lankstu* ‘iš tolo (lenktis, vengti)’. Juos galima laikyti leksiniais variantais: *saulės kelią* nuo pakilimo ryte iki nusileidimo vakare galime suprasti kaip ilgą, todėl ir iš frazeologizmų tapačių reikšmių galima matyti, kad kalbama apie tolumą, atsitraukimą, plg.: *kad būčiau teisybę apie tave žinojęs, būčiau saulės keliu apsilenkęs. Kad jis žinotų, saulės lankčiu atsilenktų nuo tokios bjaurybės. Kad būčiau žinojus jį prieš vestuves, būčiau saulės lanksmu jo išsilenkus. Saulės lankstu lenkiu nuo tokio žmogaus* (FŽ).

Leksiniais variantais taip pat gali būti laikomi geresnį gyvenimą įvardijantys 3 frazeologizmai: *saulė nušvito* ‘prasidėjo geresnis gyvenimas’, daugiareikšmis frazeologizmas *saulė patekėjo* (1. ‘prasidėjo geresnis gyvenimas’; 2. ‘atėjo džiaugsmas’) ir *saulė užtekėjo* ‘prasigyveno; pagerėjo gyvenimas’. Patekėjus saulei, prasideda nauja, kitokia diena, o tai galima susieti su geresniu gyvenimu. Saulės nušvitimas, patekėjimas ir užtekėjimas lyginamas su kitokiu (implicitiškai – geresniu) gyvenimu. Variantai skiriasi komponentais – veiksmažodžiais *nušvito, patekėjo* ir *užtekėjo*, plg.: *palauki truputį. Ir tau nušvis saulė. Šiandien ir mums, buvusiems jūsų vergams, ir jums, buvusiems mūsų ponams, patekėjo nauja saulė. Negreit dar toji saulė patekės, kol ana sulauks savo vyro. Jau nors ant senatvės saulutė užtekėjo* (FŽ). Svarbu paminėti, kad 2 frazeologizmai tarpusavyje dar yra darybiniai variantai, kurie skiriasi priešdėliais *pa-* ir *už-*: *saulė patekėjo* ir *saulė užtekėjo*. Prie gerą gyvenimą įvardijančių frazeologizmų galima priskirti ir kitą frazeologizmą *saulės dienos* ‘nerūpestingas, patogus gyvenimas’ (*Baigėsi saulės dienos* (FŽ)).

Kiti 3 frazeologizmai pavadina augalus, kurie susiję su saule: *saulės krėslas* ‘paprastoji bitkrėslė’ (*Pavasarij drėgnose vietose ant aukštų stiebelių sužydi ružavi saulės krėslėliai* (FŽ), *saulės krėsliai* ‘raktažolė’ ir *saulės rakteliai* ‘pavasarinė raktažolė’. Frazeologizmai metaforiniai, nes turi panašumą su saule: bitkrėslės žiedai geltoni ir apvalūs, raktažolės primena raktą, o augalo geltonumas – saulę. Frazeologizmas *saulės krislelis* ‘neužmirštuolė’ taip pat gali būti laikomas metaforišku. Daiva Vaitkevičienė (2017) teigia, kad „negrindžiama ir neužmirštuolės kaip simbolio reikšmė. Pvz., lietuviški pavadinimai ją sietų su dangumi, šviesa ir vandeniu (*dangaus ašarėlės, žvaigždės žolikės, Saulės krislelis*); tai tarsi iš dangaus nukritusi švytinti ašara“. Taigi frazeologizmas *saulės krislelis* gali būti susijęs su šviesa ir ašara: šiuo atveju saulė suprantama kaip šviesa, o ašara – kaip krislelis.

2 leksiniai frazeologizmų variantai, įvardijantys gyvenimo pabaigą *saulė neaukštai* ‘baigiasi gyvenimas’ ir *saulė leidžiasi* ‘jau senatvė, baigiasi gyvenimas’, reiškia tą patį, tačiau skiriasi komponentais – prieveiksmiu *neaukštai* ir sangrąžiniu veiksmažodžiu *leidžiasi*. Saulės buvimą žemai ir jos leidimąsi galime suprasti kaip dienos pabaigą, o šiuo atveju frazeologizmai įvardija senatvę arba artėjančią gyvenimo pabaigą, plg.: *gal paskiau ir mano vietą kada nors galėsi užimti, kai aš numirsiu. Matai juk, mano saulė jau nebeaukštai. Žinok, kad jau mūsų saulė leidžias* (FŽ).

2 frazeologizmai įvardija ilgą gyvenimą ar laiką: daugiareikšmis frazeologizmas *saulės amžius* (1. ‘ilgas gyvenimas’; 2. ‘ilgas laikas’) ir *su saule* ‘apie ilgą gyvenimą (kurio tikisi gobšuolis)’. Saulės gyvavimo amžius yra labai ilgas, todėl šie frazeologizmai suprantami kaip palyginimai, jais įvardijamas ilgas gyvenimas arba laikas, pvz.: *beveik niekad nepagalvodavau apie mirtį, lyg saulės amžiaus susilauksiąs. Kiek tų ginklų buvo surūšiuota, kad galėjo kariauti saulės amžių. Glemžia ir glemžia viską, ir nežinia kam, lyg rengiasi su saule gyventi* (FŽ).

Augalą įvardijančius frazeologizmus *saulės ašarėlės* ‘saulašarė’ ir *saulių ašara* ‘saulašarė’ (*Ir kad išaugo iš tų [ašarų] žolės, tai tu anas vadinsi saulių ašaros* (FŽ) galima laikyti darybiniais variantais. Jie skiriasi žodžio *saulė* vienaskaita ir daugiskaita (*saulės, sauliu*) ir žodžiu *ašara* (žodis *ašara* yra pirminis žodis, o *ašarėlės* – priesagos *-ėlės* vedinys). Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad vienas frazeologizmą sudarantis žodis *ašarėlės* vartojamas mažybine forma, taip norima gražiai ir maloniai frazeologizmu pavadinti augalą (dūrinys *saulašarė* ir jo metaforinis ryšys jau buvo aptartas anksčiau, žr. 20 psl.).

Žodžio junginio daugiareikšmis frazeologizmas *saulės nematyti* turi dvi reikšmes: ‘būti uždarytam, kalėti’ (*Tu, kuligane, nematysi saulės, atmink mano žodį!* (FŽ) ir ‘būti taupomam, slepiamam’ (*I jo rankas pinigais papuolęs saulės nematys* (FŽ)). Abi reikšmės motyvuotos – tiek kalintis ar uždarytas žmogus, tiek slepiamas ar taupomas daiktas nemato saulės šviesos.

Kiti likę 4 frazeologizmai įvardija pasaulį, ne vakarą, mažumą ir nerimtą, tingų arba išlaidų žmogų: *po saule* ‘pasaulyje’ (*Vietos užtenka po saule visiems* (FŽ), *saulė ežiose* ‘dar ne vakaras’

(*Saulė ežiose – jau kiaulės namie!* (FŽ), *saulė matyti* ‘labai mažai, plonai užtepta (apie riekę)’ (*Išnešdavo duonos riekutę, kad saulė matyt – tiek užtepta* (FŽ), *saulėje vypsantis* ‘nerimtas žmogus, tinginys, išlaidūnas’ (*Ana saulėj vypsančiam paliks turtą* (FŽ). Frazeologizmas *po saule* motyvuotas, jis remiasi panašumu: saulė yra aukštai, o pasaulis suprantamas kaip dangaus kūnas, tuomet perkeltine reikšme pasaulis ir yra tai, kas po saule. Frazeologizmas *saulė ežiose* yra motyvuotas, nes LKŽe žodis *ežia* reiškia – ‘rėžio ar lauko riba, siena’. Šiuo atveju frazeologizmas rodo, kad dar nėra vakaro, dar saulė ne visai nusileidusi. Frazeologizmas *saulė matyti* taip pat motyvuotas: saulės matyti negalėtume, jei ją kas nors užstotų, o šiuo atveju pasakyta, kad užtepta labai mažai (plonai). Taigi, logiškai mąstant, tokiu atveju plonas sluoksnis saulės užstoti negali. Kitas frazeologizmas *saulėje vypsantis* laikomas motyvuotu, jis remiasi panašumu: buvimą saulėje galima susieti su tingumu, kai karšta, nesinori nieko veikti, ima tinginys, todėl ir frazeologizmas įvardija tokį žmogų, kuris yra išlaidūnas, nerimtas ar tinginys. Frazeologizmu perkeltine reikšme žmogus gali būti suprantamas kaip vėpsantis, nieko neveikiantis ir gaunantis viską už nieko neveikimą, nedarymą, kitaip tariant – veltui.

Sakinio formos dvinariai frazeologizmai. Dvinariai frazeologizmai, įvardijantys laimę, smagumą, džiaugsmą ir geresnį gyvenimą, gali būti laikomi sinonimais: *kita saulė pateka pro langą* ‘pasidaro smagu’, *saulė įspindo į (kieno) langą* ‘atėjo laimė, pagerėjo gyvenimas’ ir *septynios saulės patekėjo* ‘atėjo džiaugsmas’. Daiktavardis *saulė* frazeologizmuose eina veiksmiu, o veiksmazodžiai *pateka, įspindo, patekėjo* – tariniu. Saulės patekėjimą, spindėjimą galima susieti su nauja išaušusia diena, jos atnešamais smagumais ir naujovėmis, taip pat šviesa, viltimi ir geresniu rytojumi. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad frazeologizmu *septynios saulės patekėjo* ‘atėjo džiaugsmas’ nurodytas septynių saulių kiekis nereiškia kiekinio skaitvardžio. Greičiausiai septynių saulių minėjimas vartojamas tarsi sustiprinti ir pabrėžti atėjusį džiaugsmą: ne viena, o septynios saulės patekėjo. Taigi skaitvardis šiuo atveju turi reikšmę „daug“. Sinoniminiai frazeologizmai gali būti vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, plg.:

Jeigu per keturiolika šešiolika valandų darbo keturis litus užkali, tai, rodos, kita saulė pro langą pateka (FŽ).

Argi iš tikrųjų įspis saulė ir į mūsų langą? (FŽ).

Elzbietai septynios saulės patekėjo nuo tokių žodžių (FŽ).

Sinonimai gali vienas kitą pakeisti tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės, pvz.: *jeigu per keturiolika šešiolika valandų darbo keturis litus užkali, tai, rodos, kita saulė pro langą pateka / saulė į langą įspindo / septynios saulės patekėjo*.

Sakinio formos vienanariai frazeologizmai. Du vienanariai frazeologizmai, turintys po tarinį *neregėjo* ir *neperbus*, įvardija verkiantį ir ilgai negyvenantį žmogų: *saulės neregėjo nuo ašarų*

‘apie labai verkiantį’ (*Nors niekas mano ašarų nematė, bet nuo tų ašarų saulės neberegėjau* (FŽ) ir *su saule neperbus* ‘ilgai negyvens’ (*Tiktai reikia gerus sąrašus padirbti, o senis su saule neperbus* (FŽ)). Abu frazeologizmai motyvuoti: verkiantis žmogus per savo ašaras iš tikrųjų saulės matyti negali, o tai sutampa su frazeologizmo reikšme, taip pat saulės šviesa siejama su gyvenimu, o frazeologizmas *su saule neperbus* ir reiškia tai, kad ilgai negyvens, nes žmogaus amžius, palyginus su Saulės, yra labai trumpas. Šiuo metu fiksuojamas Saulės amžius – 4,5 milijardai metų²³.

Rastas dar vienas vienanaris frazeologizmas, turintis tarinį išvysti ir įvardijantis žmogaus gimimą: *saulės spindulius išvysti* ‘gimti’ (*Pagal gimimą jis buvo, kaip žmonės kalba, devyntėvis vaikas ir kaip toks, tik ką išvydęs saulės spindulius, jau buvo persekiojamas ir nelaimingas* (FŽ)). Frazeologizmas yra veiksmazodžio *gimti* sinonimas: kai žmogus gimsta, jis ir išvysta šviesą. Ta šviesa perkeltine reikšme gali būti suprantama kaip saulės spinduliai.

Rastas ir vienanaris frazeologizmas su numanomu tariniu yra: *ne tiek saulės kiek pro langą* ‘daugiau visko yra, negu matome’ (*Aš nusispjoviau – ne tiek saulės kiek pro langą... ne tas, tai bus kitas* (FŽ)). Frazeologizmo reikšmė sutampa, jis – motyvuotas: mes matome mažiau nei yra iš tikrųjų.

3.1.2. Metoniminiai

Metoniminiu pagrindu sudaryti frazeologizmai, kaip teigia Jakaitienė (2010, 290–291), perkelia reikšmę iš veiksmo arba objekto visumos į jo dalį, o tokį reikšmės perkėlimo pamatą sudaro loginis ryšys tarp dviejų glaudžiai susijusių dalykų. 12 frazeologizmų laikytini metoniminiais: rasti 7 žodžio junginio ir 5 sakinio formos frazeologizmai. Kaip teigia Jakaitienė (2010, 291), „metoniminių frazeologizmų yra nepalyginamai mažiau negu metaforinių, jie kur kas paprastesni, juose mažiau išmonės, tačiau vartojami jie daug dažniau“.

Žodžio junginio frazeologizmai. 4 frazeologizmų pagrindas yra daiktavardžiai, reiškiantys gyvas būtybes: brolių, kūdikį, cigoną ir šunį. Daugiareikšmis frazeologizmas *saulės brolis* turi tris reikšmes: 1. ‘mėnulis’ (*Kad saulė nusėdo, tai saulės brolis šviečia* (FŽ)). 2. ‘kas viskuo patenkintas, optimistas’ (*Ans yra tikras saulės brolis* (FŽ)). 3. ‘tinginys’ (*O, jis tikras saulės brolis!* (FŽ)). Iš daugiareikšmio frazeologizmo galima matyti, kad jo reikšmės visiškai skiriasi: antra ir trečia reikšmėmis pavadinamas žmogus, bet jis pasižymi skirtingomis ypatybėmis (viena reikšme žmogus įvardijamas kaip optimistas, o kita – kaip tinginys). Svarbu paminėti tai, kad frazeologizmas motyvuotas pirma reikšme. Kosminį kūną – Mėnulį galima laikyti Saulės broliu: saulė šviečia dieną, o mėnulis – naktį, tad jie gali būti laikomi kaip sesuo ir brolis. Frazeologizmą *cigono saulė* ‘mėnulis’ (*Gera berneliui mergelę kalbint, kad cigono saulė šviečia* (FŽ)) sieja loginis ryšys: saulė ir mėnulis yra šviesuliai, tik mėnulis – tamsesnė, tamsoje esanti saulė, o cigonas yra tamsesnio gymio žmogus.

²³ NASA Science. Solar system exploration. Prieiga per internetą: <https://solarsystem.nasa.gov/solar-system/sun/overview/> [žiūrėta 2019-05-20].

Kitas frazeologizmas FŽ turi teigiamą stilistinę pažymą ir geru žodžiu apibūdina moteriškos lyties atstovę: *saulės kūdikėlis* ‘apie gerą ir gražią moterį’ (*Tikrai yra ji saulės kūdikėlis, jos laiminama, josios šventinama* (FŽ)). Šiuo atveju moters lyginimas su saulės šviesulio kūdikiu suprantamas kaip pagyra, geras žodis: žodžiai *saulė* ir *kūdikis* neturi neigiamos reikšmės. Rastas ir gyvūną įvardijantis frazeologizmas *saulės šunelis* ‘jonvabalio; jo vikšras’ (*Saulės šunelis švies po žolynus vasarą* (FŽ)). Frazeologizmas motyvuotas, nes jonvabalio spindėjimas ir švietimas siejamas su saulės spindėjimu, švietimu.

3 frazeologizmai įvardija tingius žmones: *saulės svetys* ‘bijantis įdegti vyriškis ar tinginys’, *saulės viešnia* ‘bijanti nudegti moteris ar tinginė’ ir *saulės panelė* ‘tinginė’. Frazeologizmai *saulės viešnia* ir *saulės panelė* yra leksiniai variantai, kurie skiriasi daiktavardžiais *viešnia* ir *panelė*: *saulės viešnia* – *kas nenori darbo dirbti* (FŽ). Frazeologizmas *saulės panelė* motyvuotas, nes tas, kas tingus, mėgsta šildytis saulėje. Loginis ryšys pastebimas ir kituose dviejuose frazeologizmuose *saulės svetys* ir *saulės viešnia*: žmonės, bijantys įdegti, ilgai prieš saulę nesikaitina, todėl minimi kaip svečiai. Be to, įdegtis visada siejamas su saule, todėl frazeologizmai motyvuoti. Taip pat, svarbu paminėti ir tai, kad priešingas sąvokas įvardijantys frazeologizmai *saulės svetys* ir *saulės viešnia* gali būti laikomi antonimais: vienas pavadina vyrą, o kitas – moterį.

Sakinio formos frazeologizmai. Tokią pat reikšmę ‘graži diena’ turi 4 sakinio formos frazeologizmai: *saulė raičiojasi žeme*, *saulė railioja žeme*, *saulė ridinėja žeme* ir *saulė ritinėjasi žeme*. Juos galima laikyti variantais, nes visi sudaryti iš veiksnio *saulė* ir tarinių variantų *raičiojasi*, *railioja*, *ridinėja*, *ritinėjasi*. Frazeologizmai motyvuoti, turi loginį ryšį: graži, šilta ir giedra diena visuomet siejama su šviečiančia saule, jos spinduliais. Visa tai atsispindi ir pateiktuose pavyzdžiuose: *tai gražu lauke – saulė žeme raičiojas. Saulė žeme railioja, o ans lovoje tebkirmėja. Buvo taip romu, tokia giedra, kad, rodėsi, pati saulė žeme ridinėjo. Šilta, tėtutėli, šilta, – atsakė senė, – giedra, šilta, saulutė žeme ritinėjasi* (FŽ). Šiuo atveju tarinių variantai *raičiojasi*, *railioja*, *ridinėja*, *ritinėjasi* vartojami perkeltine žodžio *šviesti* reikšme – ‘skeisti (spinduliuoti ar atspindėti) šviesą, veikti kaip šviesos (spindulių) šaltiniui’. Frazeologizmai vaizdžiai įvardija gražią dieną.

Rastas dar vienas dvinaris frazeologizmas, kurį sudaro veiksnys ir tarinys: *saulė įlindo į antį* ‘labai karšta’. Frazeologizmas motyvuotas, o jį sieja loginis ryšys: saulė – labai karšta, todėl, jeigu ji priglundusi tiesiai prie kūno, o jos spinduliai šildo kūną, pasidaro karšta. Čia galime išvelgti ryšį tarp frazeologizmo ir jį sudarančių vienetų – saulė tarsi įlenda į kūną.

3.1.3. Lyginamieji

Lyginamieji frazeologizmai – tai iš atminties atkuriami sustabarėję palyginimai. Jie dažniausiai vartojami, kai norima vieną dalyką sugretinti su kitu arba pabrėžti ir patikslinti kokį nors tų dalykų požymį (Jakaitienė 2010, 292). Lyginamųjų frazeologizmų reikšmė, Barauskaitės teigimu

(1982, 26), yra susijusi su komponentais metaforiškai arba metonimiškai. FŽ rasti 5 lyginamieji frazeologizmai.

Su lyginamuoju jungtuku *kaip* sudaryti 3 frazeologizmai, FŽ turintys teigiamą stilistinę pažymą, gali būti laikomi sinonimais: *kaip saulė* ‘apie gražų, puikų’, *kaip saulės duktė* ‘apie labai gražią’ ir *kaip saulės marti* ‘apie pasipuošusią, gražią’. Frazeologizmai reiškia gražumo, puikumo ypatybę ir gali būti vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, plg.:

*O, vaikeli, jūs dar
(dabar) duoną kaip
saule valgot (FŽ).*

*Graži kaip saulės duktė
(FŽ).*

*Grėtė, apsitačiusi kaip
saulės marti, išvažiavo
su Viliu į bažnyčią
(FŽ).*

Sinonimai gali vienas kitą pakeisti tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės, plg.: *graži kaip saulės duktė / kaip saulės marti / kaip saulė*.

Rasti dar 2 frazeologizmai, sudaryti su lyginamuoju jungtuku *kaip*: *kaip saulė prašvito* ‘apie nudžiugusį’ (*Pradžiugo senas bajoras, kaip saulė prašvito ir sukvietė visus savo kaimynus (FŽ)*) ir *kaip saulės užtekant* ‘apie laukimą’ (*Kad laukėm kaip saulės užtekančios (FŽ)*). Frazeologizmas *kaip saulė prašvito* žodyne neturi stilistinės teigiamos pažymos, tačiau galima teigti, kad tai taip pat teigiamą reikšmę turintis ir nudžiugusį žmogų įvardijantis frazeologizmas: palyginimas su saule yra suprantamas kaip pagyra ar geras žodis. Frazeologizmas *kaip saulės užtekant* gali būti laikomas motyvuotu: saulės patekėjimas – laukiamas dalykas, todėl ir frazeologizmo reikšmė, ir jį sudarančių žodžių reikšmės sutampa.

3.2. Nemotyvuotieji frazeologizmai

Jakaitienė (2010, 286) teigia, kad „[f]razeologizmas, kurio bendra reikšmė visiškai nutolusi nuo atskirų jo žodžių leksinių reikšmių, o jo dėmenų, pavartotų tiesiogine reikšme, kuriamas vaizdas nerealus arba nesusijęs su viso junginio vaizdu, laikomas nemotyvuotuoju“. Nemotyvuotieji frazeologizmai dar vadinami idiomomis – tokiais frazeologizmais, kuriems būdinga vientisa reikšmė, stabilumas, vaizdingumas, reproduktyvumas, unikalūs komponentai ir daugianariškumas (Lapinskas 2012, 5). FŽ rasti 8 nemotyvuotieji frazeologizmai: 5 žodžio junginio ir 3 sakinio formos frazeologizmai.

Žodžio junginio frazeologizmai. Moteriškos ir vyriškos lyties vaikai – duktė ir sūnus – savo tėvams frazeologizmais įvardija nuolaidų žmogų ir povą: *saulės duktė* ‘nuolaidus žmogus’ (*Su juo ir saulės duktė nesutiktų* (FŽ), *saulės sūnus* ‘povas’ (*Kas tik yra gavęs regėti saulės sūnų, tas negali atsidžiaugti jo gražumu* (FŽ)). Frazeologizmai negali būti laikomi motyvuotaisiais, nes jų reikšmės nesutampa su frazeologizmų reikšmėmis.

2 frazeologizmai sudaryti su veiksmožodžiais *apsaugok*, *užstoti* ir daiktavardžiais *saulė*: *apsaugok saule* ‘sakoma norint ko išvengti’ (*Apsaugok saule, koks jis landus!* (FŽ) ir *saulę užstoti* ‘trukdyti gyventi’ (*Tamsta man saulės neužstoji* (FŽ)). Frazeologizmas *apsaugok saule* gali būti laikomas kaip patarlė ar liaudies išmintis: Saulė, kaip ir Dievas, gali būti garbinama, todėl žinomas posakis *apsaugok Dieve* (*Dieve, apsaugok nuo draugų, o nuo priešų patsai apsiginsiu* (PLI²⁴) šiuo atveju pakeičiamas į *apsaugok saule*. Posakio vartosenos pavyzdžiai *apsaugok Dieve* dažni tiek patarlėse ir priežodžiuose (*Nuo maro, bado, karo ir banko gelbėk mus, Viešpatie --> apsaugok, Dieve, nuo maro, bado, vainos ir nuo bobos* (PLI), *Apsaugok, Viešpatie, kad tai nepasikartotų. Apsaugok, Dieve, mane nuo tokios nelaimės!* (DLKT), tiek krikščioniškame pasaulyje (*Apsaugok mane, Dieve, nes pas tave ieškau užuovėjos* (BŠRL²⁵)).

Rastas dar vienas nemotyvuotasis frazeologizmas *vaikių saulė* ‘mėnulis’. Frazeologizmo reikšmė nesutampa su jį sudarančių žodžių reikšmėmis. Svarbu paminėti, kad prieš tai jau aptarti motyvuotieji frazeologizmai *saulės brolis* ir *cigono saulė* (žr. 63 psl.) kartu su frazeologizmu *vaikių saulė* gali būti laikomi sinonimais. Visi sinonimai reiškia tą patį ir gali būti vartojami panašioje leksinėje aplinkoje bei keisti vienas kitą tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės, plg.: *kad saulė nusėdo, tai saulės brolis / cigono saulė / vaikių saulė šviečia*.

Sakinio formos frazeologizmai. Rasti 2 vienanariai sakinio formos frazeologizmai, kurie turi po vieną predikatinį centrą – tarinį *vesti* ir *pastatyti*: *į saulėžolę vesti* ‘mokyti (visai nemokantį)’ ir

²⁴ *Patarlės. Liaudies išmintis*. Prieiga per internetą: <http://patarles.dainutekstai.lt/z/1fc6d68> > [žiūrėta 2019-06-02].

²⁵ *Biblija. Šventasis raštas lietuviškai*. Prieiga per internetą: http://biblija.lt/index.aspx?cmp=reading&doc=BiblijaRKE1999_Ps_16 > [žiūrėta 2019-06-02].

lentas pastatyti į saulę ‘bankrutuoti’ (Pradėdami leisti „Gimtąją kalbą“, patys abejojome, ar tesėsime, ar neteks ir mums, kaip daugiui kitų laikraščių, **lentas į saulę pastatyti** (LKŽe). Šių frazeologizmų bendra reikšmė yra nutolusi nuo juos sudarančių žodžių reikšmių. Vis dėlto, pastebėtina ir neatmestina, kad frazeologizmas *lentas pastatyti į saulę* gali būti laikomas ir motyvuotu, jei lentų pastatymą į saulę suprasime kaip įmonės ar bendrovės durų uždarymą ir pasidavimą. Pasidavimas, durų užvėrimas gali būti suprantamas kaip bankrutavimas: užveriant duris, įmonė nebedirba, negali pilnai funkcionuoti, ji – žlunga.

Rastas vienas dvinaris frazeologizmas, kuris sudarytas iš dviejų predikatinių centrų – veiksnio *saulė* ir tarinio *nelenkia* – *saulė nelenkia ir kelmo* ‘apie lygybę’ (**Saulė ir kelmo nelenkia**, o mes tave aplenksime – gerk nors iki dugno (FŽ). Frazeologizmas nemotyvuotas, nes jo reikšmė visiškai nutolusi nuo jį sudarančių žodžių reikšmių.

IŠVADOS

Lietuvių kalboje rasti 372 šaknį *saul-* turintys leksikos vienetų vartojimai. Įvairiuose šaltiniuose (LKŽe, LRTB, FŽ, DLKT, BLKŽA ir ND) rasti 372 žodžiai ir žodžių junginiai, turintys šaknį *saul-*: 194 dariniai, 123 terminai ir 55 frazeologizmai.

1. LKŽe rastas 181 darinys, sudarytas iš daiktavardžio *saulė*: 159 daiktavardžiai, 15 būdvardžių ir 7 veiksmažodžiai. DLKT, BLKŽA ir ND dar rasta į žodynus neįtrauktų darinių – 13.

Daiktavardžiai padaryti keturiais skirtingais darybos būdais: suduriant du pamatinius žodžius (116), pridedant priešdėlį (20), priesagą (15) ir galūnę (1). 7 dariniai laikytini mišriojo (kompozicijos-sufiksacijos) darybos būdo dariniais.

Dūriniai sudaro didžiausią darinių dalį (73 proc. visų daiktavardinių darinių): iš jų 71 yra su antruoju veiksmažodiniu sandu, o – 45 su antruoju daiktavardiniu sandu. Dūriniai, kurie turi perkeltinę reikšmę ir remiasi dviem daiktavardžiais, yra metaforiniai (*saulažolė, saulėžiedė, saulašara, saulažuvė, saulakmenis* ir kt.) arba metoniminiai (*saulabrolis, saulabroliai* ir kt.). Dūriniais, kurie turi tiesioginę reikšmę ir remiasi dviem daiktavardžiais, reiškiami ir nurodoma paskirtis (*rytsaulė, saulėtakis* ir kt.), priklausymas (*saulėsargis, saulėdievis* ir kt.) ir daiktinis požymis (*saulėkirmis* ir *saulėgyviai*). LKŽe rastas dabartinėje lietuvių kalboje nevartotinas dūrinys *saulpečvietė*.

Priešdėliniai vediniai daromi pridedant 8 priešdėlius (*atsaulis, įsaulis, nuosaulis, užsaulis* ir kt.), o priesaginiai – 15 priesagų (*saulelė, saulinė, saulėka, saulininkas* ir kt.). Mišriuojamu būdu padaryti dariniai turi nutrūkstamą formantą: jie padaryti sandūros būdu ir su priesaga *-t* (*saulagrąžtė, saulaklėstis, sauladegtis* ir kt.).

Būdvardžiai padaryti trimis skirtingais darybos būdais: 6 suduriant du pamatinius žodžius (*saulėdegis, -ė, saulėmėgis, -ė, saulėvengis, -ė*, ir kt.), 5 pridedant priesagą (*saulingas, -a, saulėtas* ir kt.) ir 4 – priešdėlį (*besaulis, -ė, nuosaulus, -i, įsaulus, -i* ir kt.).

Veiksmažodžiai padaryti dviem skirtingais būdais: 4 pridedant priešdėlį (*įsaulinti, nusaulinti* ir kt.) ir 3 – priesagą (*saulinti, -ina, -ino, saulėti, -ėja, -ėjo* ir kt.).

Rasta 13 į žodynus neįtrauktų darinių, turinčių šaknį *saul-*: 5 priesaginiai vediniai (*saulelė, saulukė, saulutė, saulytė* ir *saulužė* (DLKT ir BLKŽA), 5 dūriniai (*saulamėgis, -ė, naujasaulė, saulakiai, saulėkalnis* ir *saulėkalniai* (DLKT) ir 3 neologizmai (*saulėdengtės* (ND ir BLKŽA) ir jo variantas *saulėdengės* (DLKT), *saulininkas* (ND).

Sudaryta ir aptarta 30 DV (žr. 1 priedą), 16 DS ir 1 DA eilė (žr. 2 priedą). DS eilių nariai yra artimos semantikos žodžiai, galintys vienas kitą pakeisti įvairiuose žodžių junginiuose, sakiniuose, iš esmės nepakeisdami konteksto prasmės (pvz.: *saulakmenis* – *saulakuolas*; *saulėsargis* / *sauliasargis* – *saulėskėtis*; *saulėka* – *saulyka* – *saulyna* ir kt.). DV variantai skiriasi šalutinėmis

darybos priemonėmis: galūnės, priešdėlio, šaknies variavimu ir / ar jungiamuoju balsiu arba balsių kaita šaknyje (pvz.: *saulasėdis* / *saulėsėda* / *saulėsėdis* / *saulosėdis*; *saulėkrislis* / *saulkrėslis*; *užsaulis* / *užsaulis* ir kt).

2. LRTB rasta 120 terminų, kurie sudaryti iš daiktavardžio *saulė* arba kurių sudėtyje yra dėmenų, turinčių daiktavardį *saulė*, iš jų – 112 sudėtinių terminų, 6 vientisiniai terminai ir 2 neteiktini terminai. BLKŽA rasti 3 į LRTB neįtraukti terminai: *saulės vonios*, *saulės terapija* ir *saulės rezginys*.

Sudėtiniai terminai sudaro didžiausią terminų dalį (93 proc. visų terminų): jie sudaryti iš trijų (52 terminai), dviejų (50 terminų), keturių (6 terminai), penkių (3 terminai) ir šešių (1 terminas) žodžių. Sudėtinių terminų priklausomieji dėmenys su pagrindiniu dėmeniu susiję valdymo (68 terminai), derinimo (41 terminas) ir šliejimo (3 terminai) ryšiu.

Trižodžių terminų priklausomieji dėmenys su pagrindiniu susiję valdymo (29 terminų) arba derinimo (23 terminai) ryšiu, o daiktavardis *saulė* tokiuose terminuose eina šalutiniu dėmeniu (*elektromagnetinė Saulės spinduliuotė*, *saulės šviesos energija*, *mažasis saulėtasis kolibris* ir kt.).

Dvižodžių terminų priklausomieji dėmenys su pagrindiniu dėmeniu susiję valdymo (33 terminai) arba derinimo (17 terminų) ryšiu, o daiktavardis *saulė* arba iš šio žodžio sudaryti dūriniai tokiuose terminuose eina šalutiniu (*Saulės energija*, *Saulės šviesa*, *Saulės akmuo*, *saulės akiniai* ir kt.) ir pagrindiniu (*aktyvioji Saulė*, *tikroji saulėgrąža*, *gumbinė saulėgrąža* ir kt.) dėmeniu.

Daugiažodžiuose terminuose daiktavardis *saulė* eina šalutiniu dėmeniu (*priekinės sienos saulės elementas*, *iš dalies išlukštentų saulėgrąžų rupiniai*, *atskirtųjų spektro sričių saulės elementas* ir kt.).

Rasti 6 vienažodžiai (*Saulė*, *saulėgrąža*, *saulėgrąžos*, *saulėgrįža*, *saulėlydis* ir *saulėtekis*) ir 2 neteiktini (*Abisinijos saulėgrąžų išspaudos* ir *išlukštentų saulėgrąžų sėklų rupiniai*) terminai.

16 terminų vartojami keliose srityse, pavyzdžiui: *Saulės dėmė* (švietimo ir mokslo sritys: fizika, ekologija ir aplinkotyra), *Saulės aktyvumas* (ekologijos ir aplinkotyros sritys), *saulės baterija* (švietimo ir mokslo sritys: fizika, chemija, elektra ir elektronikos inžinerija, automatika), taip pat standartizacijos ir metrologijos sritys), *Saulės vėjas* (gynybos ir švietimo, fizikos mokslo sritys) ir kt. Rasta terminų, kurie yra determinologizuoti, t. y. vartojami ne kaip terminai, pavyzdžiui: *saulės akiniai*, *saulės skėtis*, *saulės smūgis*, *saulės laikrodis* ir kt.

Terminai nepasižymi įvairove: daugiau negu pusė terminų (65) yra iš pirminio žodžio *saulė* arba sudėtinių terminų, į kurių sudėtį įeina pirminis žodis *saulė*.

Pagal pateiktas terminų apibrėžtis LRTB, antonimais galima laikyti 4 eilių terminus, o sinonimais – 1 eilės terminus (žr. 3 priedą).

3. FŽ rasti 55 frazeologizmai, kurių sudėtyje yra daiktavardis *saulė*: 47 laikytini motyvuotaisiais, o 8 – nemotyvuotaisiais.

Tropiniai frazeologizmai sudaro didžiausią motyvuotųjų frazeologizmų dalį (76 proc. visų frazeologizmų). 30 frazeologizmų galima laikyti metaforiniais (*saulė užtekėjo, saulės krėslas, saulė leidžiasi, saulės ašarėlės, septynios saulės patekėjo* ir kt.), o 12 – metoniminiais (*saulės brolis, saulės svetys, saulė raičiojasi žeme* ir kt.).

Su lyginamuoju jungtuku *kaip* sudaryti 5 lyginamieji frazeologizmai (*kaip saulė, kaip saulė prašvito, kaip saulės duktė* ir kt.).

Iš metaforinių frazeologizmų 23 yra žodžių junginių (*saulės keliu, saulės amžius, saulės ašarėlės, saulės dienos* ir kt.), o 7 – sakinio formos (*septynios saulės patekėjo, saulės spindulius išvysti* ir kt.) frazeologizmai.

7 metoniminiai frazeologizmai yra žodžio junginio (*cigono saulė, saulės brolis, saulės svetys* ir kt.), 5 – sakinio formos (*saulė įlindo į antį, saulė raičiojasi žeme* ir kt.).

Rasti 8 nemotyvuotieji frazeologizmai: 5 iš jų yra žodžio junginio (*saulės sūnus, saulės duktė, vaikų saulė* ir kt.), o 3 – sakinio formos (*į saulėžolę vesti, saulė nelenkia ir kelmo ir lentas pastatyti į saulę*).

Sudarytos ir aptartos 8 frazeologizmų variantų ir 2 sinonimų eilės, taip pat 1 antonimų eilė (žr. 4 priedą).

SANTRAUKA

LIETUVIŲ KALBOS LEKSIKA SU ŠAKNIMI SAUL-

Pagrindiniai žodžiai: *leksika, dariniai, terminai, frazeologizmai, sinonimai, variantai.*

Baigiamojo magistro darbo tikslas – išanalizuoti žodžių ir žodžių junginių, turinčių šaknį *saul-*, vartojimą lietuvių kalboje. Analizei atlikti išrinkti žodžiai, rasti *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninėje versijoje (LKŽe), terminai, rasti *Lietuvos Respublikos terminų banke* (LRTB) ir frazeologizmai, rasti *Frazeologijos žodyno* elektroninėje versijoje (FŽ). Išanalizuotas 181 darinys, kurio pamatinis žodis arba vienas iš pamatinių žodžių yra daiktavardis *saulė*, 120 terminų, sudarytų su žodžiu *saulė* ir 55 frazeologizmai, į kurių sudėtį įeina daiktavardis *saulė*. Taip pat išanalizuoti *Naujažodžių duomenyne* (ND), *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* (DLTK) ir *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* antraštyne (BLKŽA) rasti į žodynus neįtraukti šaknį *saul-* turintys žodžiai (16).

Dariniai suklasifikuoti pagal kalbos dalis ir darybos būdus. Daiktavardiniai dariniai padaryti suduriant du pamatinius žodžius, pridedant priešdėlius, priesagas arba galūnę bei mišriuoju darybos būdu. Dūrinių rasta daugiausiai – 116. Priešdėlinių vedinių, išvestų pridedant skirtingus priešdėlius, rasta 20. Priesaginių vedinių, išvestų pridedant skirtingas priesagas, rasta 15, o mišriuoju būdu padaryti 7 dariniai. Būdvardiniai dariniai yra daromi suduriant du pamatinius žodžius, pridedant priesagas arba priešdėlius: rasti 6 dūriniai, 5 priesaginiai vediniai ir 4 priešdėliniai vediniai. Veiksmazodiniai dariniai daromi dviem būdais: pridedant priešdėlį (4) ir priesagą (3). Išnagrinėjus visus žodžius, sudarytus iš daiktavardžio *saulė*, sudaryta ir aptarta 30 darybinių variantų ir 16 darybinių sinonimų eilių. Rasta ir 1 darybinių antonimų eilė.

Terminai suklasifikuoti pagal sandarą, taip pat aptarti gramatiniai ryšiai, kurie sieja terminų dėmenis. Rasta 112 sudėtinių terminų, 6 vienažodžiai terminai ir 2 neteiktini terminai. Didžiausią analizuojamą dalį sudarė trižodžiai ir dvižodžiai terminai (atitinkamai 52 ir 50 terminų). Rasta 10 daugiažodžių terminų: 6 iš jų sudaryti su keturiais, 3 – su penkiais ir 1 su šešiais žodžiais. Daugiausiai buvo rasta tokių terminų, kurių dėmenys susieti valdymo ryšiais – 68. Derinimo ryšiu susietas 41 terminas, o šliejimo – 3. Rastos 4 antonimų poros ir 1 sinonimų pora.

Frazeologizmai suklasifikuoti pagal jų motyvaciją, jie dar skiriami reikšmės ir sandaros požiūriu. Iš viso rasti 55 frazeologizmai, iš jų – 47 motyvuotieji ir 8 nemotyvuotieji. Motyvuotuosius frazeologizmus galima laikyti metaforiniais (30) arba metoniminiais (12), rasti ir lyginamieji (5) frazeologizmai su jungtuku *kaip*. Sandaros požiūriu buvo aptarti 38 žodžio junginio ir 17 sakinio formos frazeologizmų. Rastos 8 variantų ir 2 sinonimų eilės, taip pat 1 antonimų eilė.

SUMMARY

THE ROOT SAUL- IN LITHUANIAN LEXIS

Key words: *lexic, derivatives, terms, phraseologisms, synonyms, variants.*

The aim of the final master thesis is to analyse the usage of the root *saul-* in lithuanian lexis. The analysis sample has been made up of the words found in electronic version of the *Dictionary of the Lithuanian Language* also the terms found in the *Terminology Bank of the Republic of Lithuania* and phraseologisms found in electronic version of the *Dictionary of phraseology*. In total 181 words, 120 terms and 55 phraseologisms formed by using root *saul-* have been analysed. Also in the *Data Directory of Neologisms*, in the *Corpus of the Contemporary Lithuanian Language* and in headline of the *Dictionary of the generic Lithuanian Language* formed by using root *saul-* and not included in dictionaries have been analysed too (16).

The derivatives have been grouped according to parts of speech and the method of formation. The derivative nouns are built by compounding two underlying words and by adding different prefixes, suffixes, inflexes and also are mixed formation too. 116 compounds, 20 prefixed derivatives, 15 suffixed derivatives, 1 inflexed derivative and 7 mixed formation derivatives have been found. The adjective derivatives are built by compounding two underlying words and by adding suffixes and prefixes: 6 compounds, 5 suffixed derivatives and 4 prefixed derivatives have been found. The verb derivatives are built by adding different prefixes and suffixes: 4 prefixes 3 suffixes have been found. Having analysed all the words having the root *saul-*, 30 derivational synonyms and 16 derivational variants sequences have been made and discussed. Also 1 derivational antonym sequence have been found too.

The terms have been classified according to the structure. In addition, the grammatical relations, which relate the components of the terms, have been discussed. 112 compound terms, 6 single-world terms and 2 non-usable terms have been found. Three-word and two-word terms took the biggest part of analysis (52 and 50 terms). Also 10 multi-word terms where found too: 6 of them are made from four words, 3 from five words and 1 from six words. Most of the all terms are related by control relations – 68. The concordance relations have been found in 41 terms and adjoining – in 3 terms. 4 antonyms pairs and 1 synonym pair have been found.

The phraseologisms classified by motivation, they are categorized by meaning and structure too. 55 phraseologisms have been found: 47 are motivated and 8 non-motivated. Motivated phraseologisms are metaphorical (30) and metonymical (12). Comparative phraseologisms (5) with conjunction *kaip* have been found too. From structure point of view analyzed 38 words compounds and 17 sentences form phraseologisms. 8 variants, 2 synonyms sequences and 1 antonym sequence have been found.

ŠALTINIAI

BLKŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą:

<<http://bkz.lki.lt/>>.

BŠRL – *Biblija. Šventasis raštas lietuviškai*. Prieiga per internetą:

<http://biblija.lt/index.aspx?cmp=reading&doc=BiblijaRKE1999_Ps_16>.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga per internetą:

<<http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>>.

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą:

<<http://lkiis.lki.lt/>>.

FŽ – *Frazeologijos žodynas*. Prieiga per internetą:

<<http://lkiis.lki.lt/frazeologizmu>>.

LKEŽDB – *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*. Prieiga per internetą:

<<http://etimologija.baltnexus.lt/?w=saul%C4%97>>.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą:

<<http://www.lkz.lt/>>.

LKŽPK – *Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartoteka*. Prieiga per internetą:

<<http://lkiis.lki.lt/antra-kartoteka>>.

LRTB – *Lietuvos Respublikos terminų bankas*. Prieiga per internetą:

<http://terminai.vlkk.lt/pls/tb/tb.search?p_sid=489656>.

MT – *Mokslas, technologijos*. Prieiga per internetą:

<<http://www.sumtp.lt/saules-elementai/>>.

ND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Prieiga per internetą:

<<http://naujazodziai.lki.lt/>>.

PLI – *Patarlės. Liaudies išmintis*. Prieiga per internetą:

<<http://patarles.dainutekstai.lt/z/1fc6d68>>.

T – *Technologijos*. Prieiga per internetą:

<<http://www.technologijos.lt/n/mokslas/fizika/zyme/Saules-krosnys?tid=1947>>.

TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Prieiga per internetą:

<<http://www.zodziai.lt/>>.

VLKK – *Valstybinė lietuvių kalbos komisija*. Prieiga per internetą:

<<http://www.vlkk.lt/>>.

LITERATŪRA

- AMBRAZAS, Saulius. *Būdvardžių darybos raida*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.
- AMBRAZAS, Saulius. *Daiktavardžių darybos raida: lietuvių kalbos veiksmažodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- BABICKIENĖ, Zofija; VENCKUTĖ, Regina. *Kalbos mokslo pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013. Prieiga per internetą, MRU eBooks:
<https://wdn.ipublishcentral.com/association_lithuania_serials/viewinsidehtml/56659976091298> [žiūrėta 2019-04-01].
- BARAUSKAITĖ, Dalia. *Darybinė žodžių analizė*. Šiauliai: Šiaulių K. Preikšo pedagoginis institutas, 1985.
- BARAUSKAITĖ, Janina. *Lietuvių kalbos frazeologizmai*. Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos leidybinė redakcinė taryba, 1982.
- BUTKUTĖ, Laura. *Okazionaliųjų frazeologizmų stilistinės išgalės publicistiniame stiliuje*. Daktaro disertacija, 2010. Prieiga per internetą, eLABa:
<<https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:1930864/datastreams/MAIN/content>> [žiūrėta 2019-04-20].
- BUTKUTĖ, Laura. Frazeologizmų stilistinės ir retorinės išgalės politiniame diskurse. *Lituanistica*. T. 54. Nr. 2(74). Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2008. p. 44–54. Prieiga per internetą:
<<http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-716X/2008/2/44-54.pdf>> [žiūrėta 2019-05-01].
- CELIEŠIENĖ, Vilija; DŽEŽULSKIENĖ, Judita. *Profesinės kalbos pagrindai*. Kaunas: Technologija, 2009.
- DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. AMBRAZAS, Vytautas ir kt. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
- DROTVINAS, Vincentas. *Lietuvių kalbos leksika ir frazeologija*. Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos leidybinė-redakcinė taryba, 1987.
- GAIVENIS, Kazimieras. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: LKI leidykla, 2002.
- GEDZEVIČIENĖ, Dalia. Lietuviški metaforiniai teisės terminai. *Taikomoji kalbotyra*. Nr. 10. 2018, p. 26–44. Prieiga per internetą, eLABa:
<<https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/163/115>> [žiūrėta 2019-05-28].

GRANGER, Sylviane; PAQUOT, Magali. Disentangling the phraseological web. *Phraseology: an interdisciplinary perspective*. Amsterdam, The Netherlands: John Benjamins Publishing Company, 2008 p. 27–49.

JAKAITIENĖ, Evalda. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

JAKAITIENĖ, Evalda. *Lietuvių kalbos leksikologija*. Vilnius: Mokslas, 1980.

JAKAITIENĖ, Evalda. *Veiksmazodžių daryba (priesagų vediniai)*. Vilnius: Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1973.

KAZLAUSKAITĖ, Rūta. Žydinčios saulėgražos vaizdinsys lietuvių poezijoje. *Res Humanitariae XVI*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2014, p. 86–107. Prieiga per internetą, *Lituanistika*:

<<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2014~1493814628660/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [žiūrėta 2019-05-17].

KEINYS, Stasys. *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 1999.

KEINYS, Stasys. Darybiniai sinonimai terminologijoje. *Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 258–261.

KEINYS, Stasys. Priesaginė lietuviškų terminų daryba. *Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 21–76.

KEINYS, Stasys. *Skėtis ar lietsargis bei čiaupas ar kranas – kas geriau? Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 463–464.

KEINYS, Stasys. Svarbiausias žodyno plėtros būdas. *Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 17–20.

KEINYS, Stasys. Terminų sinonimijos klausimu. *Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 254–257.

KNIŪKŠTA, Pranas. *Priesagos -inis būdvardžiai. Daryba, reikšmės, gramatiniai sinonimai*. Vilnius: Mokslas, 1976.

KTŽ – GAIVENIS, Kazimieras; KEINYS, Stasys. *Kalbotoyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990.

KVAŠYTĖ, Regina. *Mokomasis terminologijos žodynėlis*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

LAPINSKAS, Saulius. Frazeologizmai horoskopuose. *Lietuvių kalba*. Nr. 6. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, p. 1–16. Prieiga per internetą:

<<http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/43/77>> [žiūrėta 2019-04-03].

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.

LKG – *Lietuvių kalbos gramatika*. T. 1. Vilnius: Mintis, 1965.

LÜDELING, Anke; de JONG, Nivja. German particle verbs and word formation. *Verb-Particle Explorations*. Germany, Berlin: Mouton de Gruyter, 2002, p. 315–335.

MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Tradicinė frazeologija ir kiti stabilūs žodžių junginiai. *Lituanistica*. Nr. 4(48). Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2001, p. 81–98.

MICKIENĖ, Ilona; BRIAUKIENĖ, Birutė. *Lietuvių terminologijos aspektai* [elektroninis išteklius]. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016. Prieiga per internetą:

<https://www.knf.vu.lt/dokumentai/failai/katedru/lietuviu/Lietuvi%C5%B3_terminologijos_aspektai_2016.pdf> [žiūrėta 2019-05-25].

MILIŪNAITĖ, Rita. *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.

NASA Science. *Solar system exploration*. Prieiga per internetą:

<<https://solarsystem.nasa.gov/solar-system/sun/overview/>> [žiūrėta 2019-05-20].

Šviesos terapijos svarba šiuolaikiniam žmogui. Prieiga per internetą:

<<https://www.sveikaszmogus.lt/Terapijos-474-Sviesos>> [žiūrėta 2019-05-28].

URBUTIS, Vincas. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.

VASKELIENĖ, Jolanta. Darybinių sinonimų, darybinių variantų ir paronimų panašumai bei skirtumai. *Žmogus ir žodis: Didaktinė lingvistika*. T. 15. Nr. 1. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2013, p. 206–214.

VASKELIENĖ, Jolanta. Lietuvių rašytojų naujadarų darybos ir semantikos ypatumai. *Bendrinė kalba*. Nr. 90. 2017, p. 1–30. Prieiga per internetą:

<<http://www.bendrinekalba.lt/?90>> [žiūrėta 2019-05-31].

VASKELIENĖ, Jolanta. *Trumpas teksto lingvistikos žinynas*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2007.

VASKELIENĖ, Jolanta. VILČINSKIENĖ, Regina. Kamieną lietuvinčių žodžių darybiniai ryšiai. *Bendrinė kalba*. Nr. 91. 2018, p. 1–24. Prieiga per internetą:

<<http://www.bendrinekalba.lt/?91>> [žiūrėta 2019-05-20].

ŽUPERKA, Kazimieras. Kalbotyros terminai publicistikoje. *Darbai ir dienos*. Nr. 24. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2000, p. 175–182.

ŽUPERKA, Kazimieras. *Stilistika*. III pataisytas ir papildytas leidimas. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2012.

VAITKEVIČIENĖ, Daiva. *Apie neužmirštuolę ir kitas atminties gėleles*. Prieiga per internetą:

<http://www.prigimtaine.lt/lt/djangocms_blog/2017/01/14/apie-neuzmirstuole-ir-kitas-atminties-gleles/> [žiūrėta 2019-05-17].

VAITKEVIČIENĖ, Daiva. *Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių mitologijos studija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

UMBRASAS, Alvydas. Bendrašaknių dvižodžių teisės terminų sinonimai ir variantai 1918–1940 m. Lietuvos kodeksuose. *Terminologija*. Nr. 11. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004, p. 100–118. Prieiga per internetą, *Lituanistika*:

<<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2004~1468588635874/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [žiūrėta 2019-04-12].

ДАНИЛЕНКО, Валерия Петровна. *Русская терминология*. Москва: Наука, 1977.

METRIKA

GIRDVILYTĖ, Greta. *Lietuvių kalbos leksika su šaknimi saul-*. *Magistro darbas*. Vadovė doc. dr. Jolanta Vaskelienė. Šiaulių universitetas, Regionų plėtros institutas, 2019, 83 p.

BIBLIOGRAPHIC DESCRIPTION

GIRDVILYTĖ, Greta. *The Root saul- in Lithuanian Lexis*. *Master Thesis*. Academic adviser Assoc. Prof. Dr. Jolanta Vaskelienė. Šiauliai University, Institution of regions development, 2019, 83 p.

PRIEDAI

1 priedas. Darybinių variantų eilės

1. 1 *saulėlydis* 1 / *saulėlaida* / *saulėlaidas* / *saulėlaidis* / *sauleidis* / *saulleidis* / *saulėleida* / *saulėleidas* / 1 *saulėleidis* 1 / *saulyleidis* / *saulolaida* / *saulolaidas* / *saulolaidis* / *sauloleidis* / *saullydis* / *saulolydis* (: saulė, leido(si) ‘saulės leidimosi laikas’.
2. *Sauleidis* / *saulleidis* (: saulė, leido(si) ‘saulės leidimosi laikas’.
3. *Sauliapuoliai* / *saulėpuolis* / *sauliopuoliai* / *saulopuolis* / *saulpuolis* / *sauluopuolis* (: saulė, puola) ‘saulės leidimosi laikas’.
4. *Saulasėdis* / *saulėsėda* / *saulėsėdis* / *saulosėdis* (: saulė, sėdo) ‘saulės leidimosi laikas’.
5. *Saulėgrąža* 1 / *saulėgrąžai* / *saulėgrąžas* / *saulėgrąžis* / *sauliagrįžis* / *saulėgrįža* / *saulėgrįžis* (: saulė, grįžo) ‘didžiausio saulės nukrypimo į šiaurę arba pietus būvis, saulės sugrįžimas’.
6. *Saulėteka* / 1 *saulėtekis* 1 / *saulėtekiai* / *saulotekis* / *saulotekiai* / *saultekis* (: saulė, teka) ‘saulės tekėjimas’.
7. *Saulėgrąža* 2 / *saulagrąžė* / *saulagrąžis* / *saulagrįžė* / *saulagrįžis* / *saulagrūžė* / *saulagrūžys* / *saulėgraiža* / *saulėgrąžė* / *saulogrąža* / *saulogrąžas* / *saulogrąžė* / *saulogrąžis* / *saulogrįžis* / *saulėgręžė* / *saulėgręžis* / *saulėgrįžė* / *saulėgrožė* (: saulė, gręžtis) ‘graižaziedžių šeimos augalas dideliu žiedynu (Helianthus)’.
8. *Saulasekė* / *saulėsekė* / *saulseka* / *saulsekė* (: saulė, seka) ‘kvapusis raukšlius (Heliotropium peruvianum)’.
9. *Saulakaita* / *saulėkaita* / *saulėkaitas* / *saulėkaitis* / *saulkaita* / *saulkaitė* (: saulė, kaitinti) ‘saulės kaitinama vieta’.
10. *Saulažolė* / *saulėžolis* / *saulažolis* / *saulžolė* / *saulėžolė* / *sauliažolė* / *sauliažolis* (: saulė, žolė) ‘graižaziedžių šeimos augalas dideliu žiedynu (Helianthus)’.
11. *Saulėžiedė* / *saulėžiedis* / *saulžieda* / *saulžiedė* (: saulė, žiedas) ‘saulenis (Helianthemum)’.
12. *Saulakrėslis* / *saulėkrėslas* / *saulėkrėslis* / *saulėkraslė* (: saulė, 2 krėslas) ‘paprastoji bitkrėslė (Tanacetum vulgare)’.
13. *Saulašara* / *saulašarė* / *saulėašarė* (: saulė, ašara) ‘saulašarinių šeimos vabzdžiais mintantis augalas (Drosera)’.
14. *Saulėkrislis* / *saulkrėslis* (: saulė, krislas 1) ‘paprastoji saulėgrąža (Helianthus annuus)’.
15. *Saulažuvė* / *sauliažuvis* (: saulė, žuvis) ‘blizgė (Leucaspius delineatus)’.
16. *Saulabrolis* / *saulbrolis* / *sauliabrolis* (: saulė, brolis) ‘mėnulis’.

17. *Saulabroliai / saulėbroliai / sauliabroliai* (: saulė, brolis) ‘abiejose saulės pusėse matomi šviesūs stulpai (ppr. šalant per saulėtekį ar saulėlydį)’.
18. *Saulėdengė / saulėdengtė* (: saulė, dengti) ‘išorinė langų arba balkonų užuolaida; pastogėlė, sauganti nuo saulės’.
19. *Saulėsargis / sauliasargis* (: saulė, skėtis) ‘skėtis nuo saulės’.
20. *Įsaulė / įsaulis* ‘vieta prieš saulę, įsaulis’.
21. *2 pasaulė / 2 pasaulis* 1 ‘saulės apšviečiama vieta’.
22. *Nuosaulė / nuosaulis* ‘vieta, mažiau apšviečiama saulės’.
23. *Užsaulis / užusaulis* ‘saulės neapšviečiama vieta, pavėsis, ūksmė’.
24. *Priesaulis / prysaulė / prysaulis* ‘saulės atšvaitas, stulpas, matomas per speigus saulėtekiu ar saulėlydžiu, saulabrolis’.
25. *1 pasaulė / 1 pasaulis* 1 ‘visa žemė; Žemės rutulys’.
26. *3 pasaulė / pasauliai* ‘dangus apie saulę’.
27. *Saulutė / saulutis / saulučiai* ‘graižaziedžių šeimos augalas, panašus į ramunę (Bellis)’.
28. *Saulagrąžtė / saulagrąžtis* (: saulė, gręžtis) ‘graižaziedžių šeimos augalas dideliu žiedynu (Helianthus)’.
29. *Saulagrįžtis / saulėgrįžtai* (: saulė, grįžti) ‘didžiausio saulės nukrypimo į šiaurę arba pietus būvis, saulės sugrįžimas’.
30. *Saulamėgis / saulėmėgis* (: saulė, mėgo) ‘kas mėgsta saulę’.

2 priedas. Darybinių sinonimų ir darybinių antonimų eilės

Sinonimai

1. 1 *saulėlydis* 1 / *saulėlaida* / *saulėlaidas* / *saulėlaidis* / *sauleidis* / *saulleidis* / *saulėleida* / *saulėleidas* / 1 *saulėleidis* / *saulyleidis* / *saulolaida* / *saulolaidas* / *saulolaidis* / *sauloleidis* / *saullydis* / *saulolydis* – *saulasėdis* / *saulėsėda* / *saulėsėdis* / *saulosėdis* – *saulėpuolis* / *sauliapuoliai* / *sauliopusiai* / *saulopusis* / *sauluopusis*.
2. *Saulakaita* / *saulėkaita* / *saulėkaitas* / *saulėkaitis* / *saulkaita* / *saulkaitė* – *saulėkepis* – *saulaspindis*.
3. *Saulažolė* / *saulėžolis* / *saulažolis* / *saulžolė* / *saulėžolė* / *sauliažolė* / *sauliažolis* – *sauliadryžis*.
4. *Saulakmenis* – *saulakuolas*.
5. *Saulėsargis* / *sauliasargis* – *saulėskėtis*.
6. *Atsaulis* – *įsaulė* / *įsaulis*.
7. 3 *pasaulis* – *nuosaulė* / *nuosaulis*.
8. *Saulelė* – *saulukė* – *sauluotė* – *saulutė* / *saulutis* / *saulučiai*.
9. *Saulėka* – *saulyka* – *saulyna*.
10. *Saulėtas*, *a* – *saulotas*, *-a*.
11. *Įsaulus*, *-i* – 2 *priešsaulis*, *-ė*.
12. *Įsaulėti* – *išsisaulėti*.
13. *Įsaulinti* – *nusaulinti*.
14. *Saulėgrąža* 2 / *saulagrąžė* / *saulagrąžis* / *saulagrižė* / *saulagrižis* / *saulagrūžė* / *saulagrūžys* / *saulėgraiža* / *saulėgrąžė* / *saulogrąža* / *saulogrąžas* / *saulogrąžė* / *saulogrąžis* / *saulogrįžis* / *saulėgrėžė* / *saulėgrėžis* / *saulėgrįžė* / *saulėgrožė* – *saulažolė* / *saulėžolis* / *saulažolis* / *saulžolė* / *saulėžolė* / *sauliažolė* / *sauliažolis* – *saulagrąžtė* / *saulagrąžtis* – *sauliadryžis* – *saulinė*.
15. *Saulagrižtis* / *saulėgrąžtai* – *saulėgrąža* 1 / *saulėgrąžai* / *saulėgrąžas* / *saulėgrąžis* / *sauliagrižis* / *saulėgrįža* / *saulėgrįžis*.
16. *Saulabroliai* / *saulėbroliai* / *sauliabroliai* – *priesaulis* / *prysaulė* / *prysaulis*.

Antonimai

1. *Saulamėgis* / *saulėmėgis* – *saulėvengis*.

3 priedas. Terminų sinonimai ir antonimai

Antonimai

1. *Saulėmėgiai* organizmai – *saulėvengiai* organizmai.
2. *Rytinis saulėtasis kolibris* – *vakarinis saulėtasis kolibris*.
3. *Priekinės sienos saulės elementas* – *užpakalinės sienos saulės elementas*.
4. *Saulėtekis* – *saulėlydis*.

Sinonimai

1. *Mažasis saulėtasis kolibris* – *nykštukinis saulėtasis kolibris*.

4 priedas. Frazeologizmų sinonimai, variantai ir antonimai

Variantai

1. *Saulės keliu* / *saulės lankčiu* / *saulės lanksmu* / *saulės lankstu* ‘iš tolo (lenktis, vengti)’.
2. *Saulė nušvito* / *saulė patekėjo* / *saulė užtekėjo* ‘prasigyveno; pagerėjo gyvenimas’.
3. *Saulė neaukštai* / *saulė leidžiasi* ‘baigiasi gyvenimas’.
4. *Kita saulė pateka pro langą* ‘pasidaro smagu’, *saulė įspindo į (kieno) langą* ‘atėjo laimė, pagerėjo gyvenimas’ ir *septynios saulės patekėjo* ‘atėjo džiaugsmas’.
5. *Saulės viešnia* / *saulės panelė* ‘tinginė’.
6. *Saulė raičiojasi žeme* / *saulė railioja žeme* / *saulė ridinėja žeme* / *saulė ritinėjasi žeme* ‘graži diena’.
7. *Saulė patekėjo* / *saulė užtekėjo* ‘prasadėjo geresnis gyvenimas’.
8. *Saulės ašarėlės* / *saulių ašara* ‘saulašarė’.

Sinonimai

1. *Saulės brolis* – *cigono saulė* – *vaikių saulė* ‘mėnulis’.
2. *Kaip saulė* ‘apie gražų, puikų – *kaip saulės duktė* ‘apie labai gražią’ – *kaip saulės marti* ‘apie pasipuošusią, gražią’.

Antonimai

1. *Saulės svetys* ‘bijantis įdegti vyriškis ar tinginys’ – *saulės viešnia* ‘bijanti nudegti moteris ar tinginė’.